

BBC

TRIANON SZLOVÁK ÉS ROMÁN SZEMMEL

HISTORY

2021.
MÁRCIUS

XI. évf.
3. szám
895 Ft

Keresztes háborúk

Magyar hadak a Szentföldön

Partraszállás
1943-ban

Az írás
római forradalma

Gyermekvárás a kora újkorban
Veszélyes terhességi tanácsok, furcsa szülési praktikák

Ajándékozzon egyéves magazin-előfizetést extra kedvezménnyel!

Egyéves előfizetés

(12 lapszám)

10 740 Ft helyett
7950 Ft

26% kedvezmény

Féléves előfizetés

(6 lapszám)

5 370 Ft helyett
4290 Ft

20% kedvezmény

3 EGYSZERŰ MEGRENDELÉSI LEHETŐSÉG:

Interneten
www.kossuth.hu

Telefonon
(06-1) 225-8400
(06-1) 782-1710

Postán
1327 Budapest,
Pf 55.

Fejtő Ferenc Könyvesbolt • 1043 Budapest, Bocskai u. 26. • 06-1/888-9120
Örkény István Könyvesbolt • 1137 Budapest, Szt. István krt. 26. • 06-1/782-1710
Toldy Ferenc Könyvesbolt • 1011 Budapest, Fő u. 40. • 06-1/201-9582
Kölcsey Ferenc Könyvesbolt • 8200 Veszprém, Cserhát lakótelep 7. • 06-20/542-2088

Beköszöntő

2021. MÁRCIUS

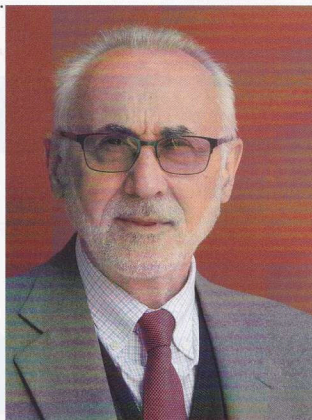
A „szent háborúk” elmélete és gyakorlata

„Hallottátok, hogy megmondatott: Szemet szemért, fogat fogért. Én pedig azt mondom nektek, hogy ne szálljatok szembe a gonosszal, hanem annak, aki arcul üt jobb felől, tartsd oda másik arcodat is. Ha valaki pereskedni akar veled, és el akarja venni az alsóruhádát, engedd át neki a felsőt is. Ha pedig valaki egy mérföldnyi útra kényszerít, menj el vele kettőre. Aki kér tőled, annak adj, és aki kölcsön akar kérni tőled, attól ne fordulj el.” „Hallottátok, hogy megmondatott: Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok azokért, akik üldözik titeket” – a Szent-írás szerint Jézus Krisztus intette és oktatta így követőit.

Az első keresztények életvitele még Krisztus szeretetre épülő fenti tanításának a követésére támaszkodott. Az őskeresztények ennek megfelelően tartózkodtak az erőszaktól és törekedtek az önféltádozó életmódra. Az intézményesülő vallás első ideológusai, például a 4–5. században élő Szent Ágoston ezt annyiban módosították, hogy végső eszközként már megengedhetőnek tartották az igaz ügy diadalra jutását szolgáló erőszak alkalmazását. Követői a következő évszázadokban kidolgozták az igazságos háború elméletét, amelyet lényegében a kereszténység védelmével és terjesztésével azonosítottak. Az Ibériai-félsziget déli részét meghódító arabok ellen ilyen jellegű harcok már a 8–9. századtól folytak, ám a szent háborúk fogalma alatt többnyire mégis a Szentföld visszahódítására irányuló 11–13. századi kereszties háborúkat értjük.

Az első kereszties hadjáratot II. Orbán pápa hirdette meg 1095-ben azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson I. Alexiosz Komnénosz bizánci császárnak a szeldzsuk-törökök támadásaival szemben. A dél-franciaországi Clermont városában tartott zsinaton a pápa felszólított minden nyugati keresztényt, hogy induljanak keleti testvéreik megsegítésére. Ezt azzal igyekezett vonzóvá tenni, hogy a hadba vonulóknak bűnbocsánatot ígért, ami alapjává vált annak a széles körökben elterjedt meggyőződésnek, hogy aki elesik a harcban, az azonnal a mennyországba kerül. A pápa remélte, hogy a Szentföld visszahódításán túlmenően a keresztények 1054-ben megszünt egységének helyreállítását is elősegítheti.

A csapatok 1096. augusztus 15-én indultak el különböző útvonalakon, és több hónapos menetelés, illetve

hajózás után érték el Konstantinápolyt. Az egyik sereg Magyarországon haladt át, meglehetősen fegyvermeztelenül. Könyves Kálmán fegyverrel védte meg alattvalóit a kereszt jelét viselő fosztogatóktól. A következő években a kereszties hadak egymás után foglalták el a tengerparthoz közeli kis-ázsiai városokat, utoljára, 1099-ben Jeruzsálemet. Az ezt követő rablás és vérfürdő azonban sem a kereszténységnek, sem a kereszties eszmének nem vált a dicsőségére. A kereszties lovagok tízezerszám gyilkolták le a város muszlim és zsidó lakosait. A meghódított területeken a győztes kereszties seregek vezérei európai típusú hűbéres államokat hoztak létre, amelyek azonban a muszlimok állandó támadásainak voltak kitéve. A következő két évszázadban a pápaság ezért további hét kereszties hadjáratot indított a Szentföldre és környékére. Ezek egyikének, az 1217–1221. közötti ötödiknek a vezetésében II. András magyar király is részt vett.

Az állandósuló harcokat kísérő fosztogatások és gyilkosságok végleg kompromittálták a kereszties eszmét. Azzal, hogy 1204-ben, a negyedik hadjárat során a keresztiesek Konstantinápolyt is elfoglalták, feldúlták és kirabolták, lényegében a nyugati és a keleti kereszténység közötti közeledést is lehetetlenné tették. Egyetérthetünk Steven Runcimannel, a kereszties háborúk történetét legálaposabban feldolgozó, 2000-ben elhunyt brit történésszel, aki így értékelte a középkori Európának ezt a különös fejezetét: „Történelmi perspektívából tekintve az egész kereszties mozgalom története egyetlen óriási kudarc. [...] A fennkölt eszményeket bemocskolta a kegyetlenség és a kapzsiság, a vállalkozó szellemet és kitartást a vak és korlátlan önelégültség. A Szent Háború nem volt más, mint az Isten nevében évszázadokon át tanúsított vallási türelmetlenség, vétek a Szentlélek ellen.” Áttételesen és nem szándékoltna mindazonáltal pozitív hatásokkal is jártak a hadjáratok: Európa megismerkedett a fejlettebb arab kultúrával, korszerűsödött a korabeli szállítás, fel lendült a hajózás és a keleti kereskedelem, virágzásnak indultak az itáliai kikötővárosok, megjelentek a nemeség ízlését alakító keleti luxuscikkek, valamint olyan addig ismeretlen étkek, mint a rizs, a dinnye és a barack.

Romsics Ignác
főszerkesztő

Tartalom

2021. MÁRCIUS

A HÓNAP TÉMÁI

Keresztes háborúk

6 Megtollasodó kereszttesek

A középkorban sokszor jövedelmező vállalkozásnak bizonyult a szent háború. **Dan Jones** azokról a kereszttesekről mesél, akik a harcokból megtisztult szívvel és teli zsebbel tértek haza

12 Az „eltérített” negyedik kereszttes hadjárat

Veszprémy László végigveszi a különös katonai akció – melynek során a magyar uralom alatt álló Zárát is elfoglalták és kirabolták a kereszttesek – előzményeit és következményeit

19 II. András kereszttes hadjárata

A magyar király közel-keleti hadi és diplomáciai vállalkozásairól és korai hazavonulásának okairól **Zsoldos Attila** számol be

26 Civilizációk összecsapása?

Suleiman A. Mourad szerint a fanatizmus mellett előfordult az is, hogy a muszlimok és a keresztények kölcsönösen tisztelték és segítették egymást

Szövetséges partraszállás

33 Szicília bevétele

James Holland mutatja be az „Európa Erődbe” 1943-ban visszatérő szövetségesek hadműveleteit a sorsdöntő 38 napos invázió idején

Élet a császárkori Rómában

40 Hódítás könyvvél

A császárkor első két évszázada kulturális forradalmat hozott magával a Római Birodalom égisze alatt élő népek körében, állítja **Grüll Tibor**

47 A Vezúvtól a Vesta-szüzekig

Daisy Dunn felfedi, mi mindent tudhatunk meg ifjabb Pliniustól a vallási nézetkülönbségektől kezdve a zsarnok császárokig

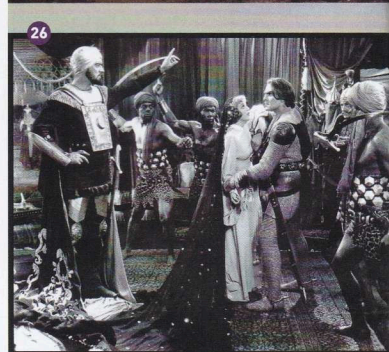
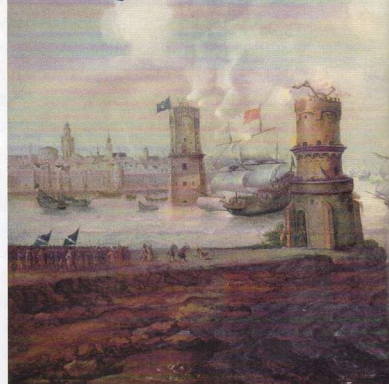
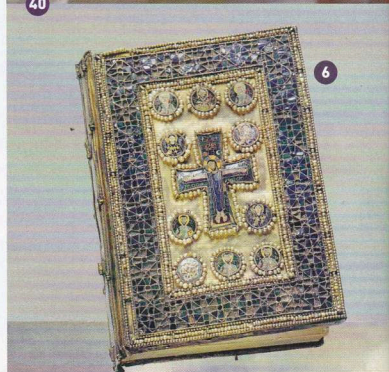
Gyermekekre várva

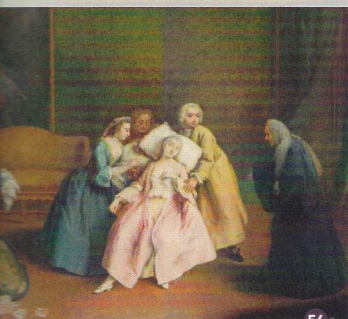
51 Középkori útmutató szülő anyáknak

Elma Brenner hat „tippet” ad a középkori kismamáknak arról, milyen bábákban, orvosokban és szentekben bízzanak

56 Kíváncság a kora újkorban

Jennifer Evans megvizsgálja, hogyan viszonyultak a terhesség alatti veszedelmes vágyakhoz a szülők és gyógyítók

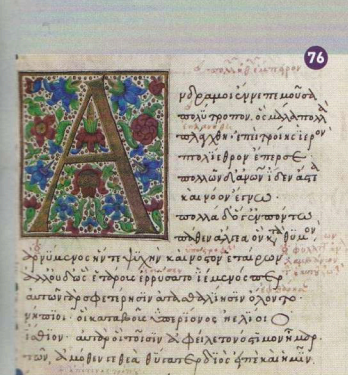
56

66

19

76

ROVATAINK

Évfordulók – 100 éve történt

- 60 A rigai békeszerződés
- 61 IV. Károly első visszatérési kísérlete

Disputa

- 62 Püski Levente a Horthy-korszak politikai berendezkedéséről

Könyvajánló

- 64 Richard Dargie: *Hitler utolsó napja – A végső órák története*

Kilátó

- 66 Szeghy-Gayer Veronika és L. Balogh Béni a szlovák és román Trianon-felfogásról

Ki gondolná?

- 69

Tallózó

- 74 *A Határtalan régészet a képzelt lények leleteken és forrásokban való megjelenéséről*

Esszé

- 75 Michael Wood: A globális történetírásról

Akik megváltoztatták a világot

- 76 Homérosz, a vaknak tartott dalnok

Levélhullás

- 78

Szemeztetés

- 80 Zsoldos Attila: Az Aranybulla a gyakorlatban

Bemutatjuk

- 82 ... Zsoldos Attilát

KOSSUTH
VEVŐSZOLGÁLAT
SZERKESZTŐSÉG

vevoszolgalat@kossuth.hu

[36-1] 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó Zrt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor
elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Romsics Ignác
Alapító főszerkesztő: [Papp Gábor]
Szerkesztők: Györfly Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Bahurek Gabriella
Korrektor: Tarók Mária
www.historymagazin.hu

ELŐFIZETÉS

belföldre és régebbi számok

vevoszolgalat@kossuth.hu
Fejtő Ferenc Könyvesbolt [36-1] 888-9120
Orkény István Könyvesbolt [36-1] 782-1712
Toldy Ferenc Könyvesbolt [36-1] 225-8400
A digitális lapszámok megvásárolhatók
és előfizethetők: www.digitalstand.hu,
www.dimag.hu, iPad, iPhone: Újságstand

külföldre

Color Interpress Kft.
[36-1] 243-9232
e-mail: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS

LifeTime Media Sales House
1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 75/A.
Tel.: [36-1] 316-4556
email: erteakesites@lam.hu

Készült az Ipress Center Central
Europe Zrt.-ben. 2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Peter Krummholz
vezérigazgató
[36-27] 518-990

ISSN 2062-5200

A brit kiadás főszerkesztője: Rob Atjar;
művészeti vezető: Susanne Frank; képszerkesztő: Sam Nott;
kiadói igazgató: Andrew Davies; ügyvezető igazgató: Andy Marshall

Immediate Media Co Ltd
Chairman – Eckart Bohnen
Deputy Chairman – Peter Phippen
CEO – Tom Bureau
Director of International Licensing and Syndication – Tim Hudson
International Partners Manager – Anna Brown
BBC Studios, UK publishing
Director of Editorial Governance: Nicholas Brett
Director of Consumer Products and Publishing: Andrew Moultrie
Head of Publishing: Mandy Thwaites
UK Publishing Co-ordinator: Eva Abramik
UK Publishing@bbc.com
www.bbcstudios.com

Licenctulajdonos:
BBC Worldwide Limited, 101 Wood Lane, London W12 7FA
A History – és a BBC – logó a British Broadcasting Corporation
bejegyzett védjegye.
© Immediate Media Company (Bristol/London) Limited.
Minden jog fenntartva. A magazin tartalma szerzői
jogvédelem alá esik.

→ Írjon nekünk!

e-mail:

bbchistory@kossuth.hu

postacím:

Levelek, BBC History
1327 Budapest, Pf. 55

Megtollasodó keresztesek

A középkorban nemegyszer
jövedelmező vállalkozásnak
bizonyult a szent háború.

Dan Jones azokról
a keresztesekről mesél,
akik a harcokból megtisztult
szívvel – és teli zsebbel –
tértek haza

Jövedelmező csata

A keresztesek 1097-ben legyőzték a törököket
Dorylaeumnál, ahogyan ezen a 14. századi
diszes iniciálén látható. A győztesek úgy
hitték, hogy a győzelem biztosítja a helyüket
a mennyekben, de azért az anyagi haszna is
meglett: nem sokkal később felprédálták
a török tábornok, és kifosztották a holttesteket

AZ ELSŐ kereszties hadjárat több tízezer keresztény zarándokkatonája elkeseredetten állta a sarat az előrenyomuló szeldzsuk török lovassággal szemben, 1097. július 1-jén, reggel. A keresztiesek csak pár napja érkeztek meg az 1200 kilométeres, ellenséges területen át vezető menetelés után, amikor a törökök váratlanul lecsaptak rájuk a táborukban, egy Dorylaeum nevű régi római település közelében, Anatóliában. A csata egyik szemtanúja, egy pap, Chartres-i Fulcher felidézi, mennyire megremültek, amikor rajtuk ütöttek a törökök. Ő és a társai „összebújtak, mint bárányok a karámban, reszketve a rémülettől”. Hat órán át dült a harc, míg végül – csodával határos módon – a törökök belátták, nincs esélyük a győzelemre.

A keresztény lovasság, amelyet a minden hájjal megkent normann nemes, I. Bohemund tarantói herceg vezetett, mindaddig sikeresen feltartóztatta őket, míg jó pár kilométernyi távolságról megérkezett az erősítés. Ezek a friss csapatok először rendezetlen visszavonulásra kényszerítették a törököket, majd végül megfutamították őket. A csata végeztével a keresztiesek eltemették halottaikat, és hálát adtak a győzelmükért.

A Dorylaeumnál vívott csatára évekkel később már úgy emlékeztek, hogy Isten a győzelem révén jelezte, szívének kedves a kereszties hadjárat, és egyúttal bizonyítékkul szolgált az első keresztiesek rendkívüli kitartására és elszántságára. De ez a nap kivételesen jövedelmező voltáról is emlékezetes maradt. Egy krónikás feljegyezte az emberek között terjedő jelszót: „Tartsatok össze – kiáltották, amikor a törökök lecsaptak –, bízatok Krisztusban és a szent kereszt győzelmében. Kérünk, Istenünk, legyen ma sok zsákmány!”

Így is lett. A keresztiesek nem csupán lélekemelő győzelmet arattak; újjongva fosztották ki Kilidzs Arszlán, a török sereg vezetőjének táborát, valamint háromezer megölt katona kirablásával is gyarapodtak. Bízta Krisztusban, és ahogyan megígértette, sok zsákmányt szerzett. Tömör csatakiállítás két eleme a kereszties háborúk korának két alapvető értékét tükrözte: a hitet és az aranyat.

Sokféle ellenség

A legtöbb történész a kereszties háborúk korát II. Orbán pápa 1095-ös, a clermonti

zsinaton meghirdetett első kereszties hadjáratára és 1492, az utolsó andalúziai (dél-spanyolországi) iszlám erősség bukása közötti időszakra teszi. Összefüggő „szent háborúk” sorozata volt, amit számtalan ellenség ellen vívtak.

Az első kereszties háborút azért hirdették meg, hogy segítséget nyújtsanak a Bizánci Birodalom keresztény lakosságának az anatóliai törökök elleni harcban, és felszabadítsák Jeruzsálemet a Kairóban székelő Fátimida Kalifátus uralma alól. Az évszázadok során sok más kereszties háborút is hirdettek – az arabok, a törökök, a kurdok, a szunnita, valamint a síita muszlimok, az észak-afrikai berberok, a lettországi pogányok, a dél-franciaországi katarok és a Kelet-Európába betörő mongolok ellen. Szent háborúkat vívtak Krisztus más valódi és vélt ellenségeivel – többek között a bizánci és a német-római császár és számos keresztény király ellen is.

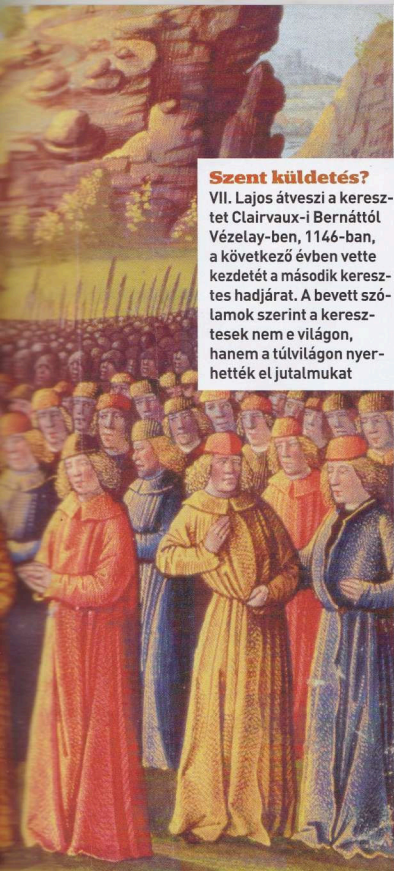
A kereszties háborúknak látszólag két célja volt. A pápák feljogosítva érezték magukat, hogy Krisztus nevében háborúznak, mert azt gondolták, kötelességük megvédeni a keresztényeket és földjeiket a hitet-

lenektől. Az egyszerű középkori emberek letették a keresztiesek esküjét, felvarták a ruhájukra a feltűnő szövetből készült keresztet, és csatlakoztak a keresztiesek seregéhez, mert azt ígérték nekik, hogy evilági bűneik megbocsáttatnak, és így könnyebben jutnak a mennyországba. A kereszties háborúk története során mindvégig ezt a két célt ismételtették.

A krónikások feljegyezték, hogy amikor II. Orbán útjára indította az első kereszties háborút, arról beszélt, hogy megszentés-telenítették „Isten szentélyét” (vagyis Jeruzsálemet), ezért meghirdeti a „háborút, amely a mártíromság dicső jutalmát” hordozza magában. Az 1147-ben kezdődő második kereszties hadjárat népszerűsítésében a híres ciszterci apát, Clairvaux-i Bernát segédkezett. Felszólította Nyugat-Európa lovagjait, hogy csatlakozzanak „a harchoz [amelyet] veszély nélkül megvívhatnak, és ahol dicsőség kiérdemelni és elnyerni a halált”. A harmadik kereszties hadjáratot 1187-ben VIII. Gergely hirdette meg, miután Szaladin szultán elfoglalta Jeruzsálemet. A pápa arra kérte a keresztieseket, hogy legyenek „bátrak, mert jobb

Szent küldetés?

VII. Lajos átveszi a keresztet Clairvaux-i Bernáttól Vézelay-ben, 1146-ban, a következő évben vette kezdetét a második kereszties hadjárat. A bevett szölamok szerint a keresztiesek nem e világon, hanem a túlvilágon nyerhették el jutalmukat

Hideg háború Ezen a 16. századi ábrázoláson a Csúd-tó jegén vívott csatában a kereszties hadsereg és a Novgorodi Fejedelemség harcosai csapnak össze 1242-ben. A keresztiesek harcba szálltak Dél-Franciaországban, a mai Lettországon és a Közel-Keleten is

harcban elesni, mint a szent dolgok megcsúfolásának tanúja lenni”.

Viszont az egyház csak kevés alkalommal bátorította a keresztieseket arra, hogy az anyagi gyarapodásukat tartsák szem előtt. A kereszties háborúkról beszélő prédikátorok gyakrabban beszéltek a keresztiesek szörnyű nehézségeiről, a költségekről, amit azok vettek magukra, akik csatlakoztak a mozgalomhoz, és VIII. Gergely szavával élve „elvetik a luxust és a hivalkodást, egyszerű ruhát viselnek, ahogyan az olyan emberekhez illik, akik bűneikért vezekelnek”. Hivatalosan legalábbis elvárták tőlük, hogy szerényen viselkedjenek, és a túlvilágon, ne pedig itt e földön várják a jutalmukat.

Jámborság és profit

A kereszties hadjáratok története mégis ellentétes gondolatokon alapult. Az volt az igazság, hogy éppen a kereszties hadjáratok meghirdetőinek sikerült összhangba hozniuk Krisztus békés tanításait a nevében vívott hódító háborúkkal, így aztán csöndben beletörődtek, hogy a keresztiesek vezeklő zarándokokként indulnak harcba,

ám közben azt remélik, hogy tele zsebbel és megtisztult lélekkel térnek majd haza.

A kereszties hadjáratok kezdete előtti évtizedekben már számos nyugati gondolkodó feljegyezte, hogy a kereszties harcosokat legalább annyira foglalkoztatja a vagyonszerzés, mint a lelki üdvösségük. Brémai Ádám történetíró, aki az 1070-es években tudósított a keresztienyek és a pogányok közötti kereskedelemről a Baltikum-ban, azt írta, hogy „az embereket ugyanannyira érdekelte a szörme[kereskedelem], mint a halhatatlan lelkük”.

Nagyjából ugyanabban az időben a Földközi-tenger déli részén Gaufredus Malaterra az arab fennhatóság alatt álló Szicília normann meghódításáról írt; feljegyezte, hogy a normannok nemcsak vallási célból támadták meg Szicília muszlim urait, hanem „anyagi haszonért” is. A 11. századi királyok, akik Spanyolországban hódítottak el területeket a muszlim uralkodótól, a háborús zsákmányból jelentős adományokat juttattak a bencés szerzetesrendnek. A profit és jámborság összekapcsolása jóval megelőzte a kereszties hadjáratokat, és amikor az egyház úgy döntött,

Lopott holmi

Ezt a gyöngyberakásos zománcozott bizánci misekönyvet minden bizonnyal a negyedik kereszties hadjárat (1202–1204) során zsákmányolták

hogy intézményesíti a pogányok és eretnekek elleni háborút, ez nem változott.

Persze nem minden kereszties gazdagodott meg. Az első kereszties hadjárat

Gazdag zsákmány

Venecia látképe egy 14. századi kézíraton. Az itáliai kereskedőváros hatalmas hasznot húzott a keresztes hadjáratokból

csatlakozók közül sokan megrokkantak, meghaltak vagy tönkrementek az utazás költségei miatt. Mégis elegendő volt, akik nagyon is jól jöttek ki a vállalkozásból. 1099 júliusában, amikor az első keresztesek behatoltak Jeruzsálembe és kardélre hányták a várost, az egyik normann vezér, Hauteville-i Tankréd személyes testőrségét küldte a Haram al-Narifra (a Templom-hegyre), ahol két nappal azzal töltöttek, hogy megszabadítsák a Sziklamcesetet (amit a keresztesek az Úr Templomaként ismertek) legdrágább díszzeitől.

Tankréd, a krónikás szavaival élve, „elképzeltelhetetlen mennyiségű aranyat és ezüstöt” harácsolts össze magának. Nem volt egyedül. Szerzte a városban a keresztesek „aranyat, ezüstöt, lovakat, öszvéreket és mindenféle javakkal megrakott házakat zsákmányoltak”. Szóval ennyit Krisztus tanításáról, hogy „add el, amid van, az árát oszd szét a szegények között, így kincsese lesz a mennyben” (Máté 19:21). A keresztesek 1099-ben másként gondoltak.

A pénzügyi ellentétkezés lehetősége csupán a számos erős motiváció egyike volt a keresztesek számára. Az első király,

aki Európából részt vett a keresztes hadjáratban, I. Sigurd norvég király volt 1107–1111 között. A mai Spanyolország és Portugália muszlimok uralta városain át Jeruzsálembe vezető kalandos utazását elregélő *sagák* tele vannak a Sigurd tengerészei által az út során ejtett zsákmány mennyiségére vonatkozó örömteli utalásokkal. Amikor Sigurd elhagyta a Szentföldet, hajóit úgy megrakták kincsekkel, hogy az árbócukra és a vitorláikra is jutott, és ott csillogtak a napfényben. Sokan követték a példáját.

1099 után a palesztinai és a szíriai partok mentén négy keresztes államot alapítottak: a Jeruzsálemi Királyságot, az Edesszai és a Tripoliszi Grófságot és az Antiochiai Fejedelemséget. Ezek megművelni való birtokokat, megadóztatható falvakat, fejlesztésre váró kikötővárosokat, és nem utolsósorban a mediterrán világot India és Kína távoli pacaiaival összekötő kereskedelmi útvonalakat jelentettek. Nyugat-Európa anyagilag jobban elerestett hatalmai gyorsan rádőbbsen, mekkora potenciál rejlik a szentföldi vagyongyűjtésben. Kelet felé fordultak,

hogy grófságokat, püspökségeket és kereskedelmi államokat alapítva hasítsák ki a részüket ebből az izgalmas új világból.

Ebben három nagy észak-itáliai kereskedőváros járt az élen: Genova, Pisa és Venecia. Mindhárom jelentős tengeri hatalommal rendelkezett, amit fel tudott ajánlani a keresztes hadjáratok számára, vagy felhasználhatott az olyan keleti kikötővárosok védelmére, mint Akkó, Türosz és Bejrút. Szívesen tetszelegtek a kereszteni világ kiemelkedő tényezőjének szerepében. Valamennyien tudták, ha részt vesznek a keresztes háborúkban, nemcsak bűneik megbocsátása lesz a jutalmuk, ahogy azt az egymást követő pápák ígérték, hanem anyagilag is jól járnak.

Jobban érzékelteti mindezt néhány epizód, köztük Türosz ostroma – a mai Libanon területének kitartóan védelmezett erőssége –, amelynek elfoglalására 1124-ben került sor. Domenico Michele velencei dóze vezetésével száznál több velencei hajó tartott keletre, hogy részt vegyen az ostromban. Részvételük alapvető fontosságú volt Türosz bevétele szempontjából, és egészen rendkívüli jutalmat kaptak érte:

Háborús prédá Ezt az aranyozott bronzlovakból álló szoborcsoportot Konstantinápolyból rabolták a negyedik kereszties hadjárat idején, és hadizsákmányként került Velencébe. Most a Szent Márk-bazilika múzeumában látható (az épület teraszán pedig a másolat)

a város bevételeinek harmadát ezentúl a velenceieknek adták, és egy önkormányzattal rendelkező velencei kereskedelmi kolóniát hoztak létre saját törvényekkel, szabállyal és adómentességgel.

Türosz több mint 160 évig maradt keresztény kézen, és ez alatt az idő alatt Velence is szépen profitált. Mindez egyáltalán nem mondható kirívónak. A tengerpart minden nagyobb városában megszokott látványt nyújtottak az itáliai kereskedelmi kolóniák: láthatóan megtérült számukra a kereszties hadjáratokba való befektetés.

Hódítás és gyarapodj

Szükségtelen mondani, hogy a keresztieseknek a „Szent Kereszt győzelmére” és a zsákmányszerzésre irányuló törekvései közötti feszültség milyen kellemetlen, sőt végzetes lehetett azok számára, akik a másik oldalon álltak. Ennek leghírhedtebb példája talán a negyedik kereszties hadjárat idején esett meg 1202 és 1204 között, amiben szintén Velence játszott az egyik főszerepet.

Velence polgárai elhatározták, hogy – nagy költséggel – erős flottát építenek, amellyel Egyiptomba szállítják a negyedik kereszties hadjárat seregeit, mert a gazdag Alexandria városának meghódítását tűzték ki célul. A kereszties flottát végül eltérítették Zára (ma Zadar) és Konstantinápoly kereszties városai felé. Mindkettővel nagyon kegyetlenül bántak el, és Konstantinápolyt, a keresztiesység szégyenére, de Velence jelentős hasznára kifosztották. A Szent Márk-bazilika látogatói még mindig láthatják azt a négy aranyozott bronz lószoborból álló csoportot, amit akkor hoztak el Konstantinápolyból.

Nem csupán Velence játszott időnként negatív szerepet. A 13. században a vallá-

sos lovagok nemzetközi „katonai rendjei” – a templomosok, az ispotályosok és a teuton lovagok – is célkeresztbe kerültek, hiszen ők arra esküdtek fel, hogy szerény, kegyes életet élnek, minden erejüket a kereszties háború ügyének szentelik. Ezzel szemben az a szóbeszéd járta a korban, hogy erős túlzás Krisztus szegény lovagjainak nevezni őket, mert ezeknek a rendeknek tagjai – széles körű adómentességüknek és támogatóiktól származó nagylelkű adományoknak köszönhetően – nagy gazdagságban és kényelemben élnek.

Bizonyos szempontból ez igaz is volt. A teuton lovagok szépen profitáltak a Baltikum meghódításából, ahol a pogányok ellen harcoltak a földért, ami aztán az övék és más kereszties telepéseké lett. A templomosokat viszont 1307 és 1312 között perbe fogták, részben azért, mert hatalmas gazdagságuk felkellette IV. Fülöp francia király irigységét.

Természetesen a középkori kereszties hadjáratok nem minden résztvevője gazdagodott meg. Sokan mindenüket elveszítették, még az életüket is. Ugyanakkor csak nagyon kevés keresztieszt motivált csupán egyetlen tényező. Az emberek összetett személyiségéhez híven a keresztiesekben összekapcsolódott a szenvedélyes kereszties hit és az a szilárd meggyőződés, hogy le kell győzniük Krisztus ellenségeit és vezekelniük kell evilági bűneikért. Mégis, a kereszties hadjáratban való részvétel okainak mélyén gyakran a gyors meggazdagodás vágyának időtlen emberi ösztöne állt. **H**

Dan Jones történész, *A keresztiesek* (Kossuth Kiadó) című könyve 2020-ban jelent meg magyarul

Fordította: Rindó Klára

HIVATÁSOK

Három pénzéhes kereszties

A NORVÉG FOSZTOGATÓ

„Jeruzsálemjáró” Sigurd Norvégia kereszties királya volt, aki 1107 és 1111 között egy csapat viking élén fegyveres zarándoklatot vezetett Skandináviából Jeruzsálembe. Utazásaik során Sigurd emberei kifosztották Lisszabon, Ibiza, Formentera és Menorca muszlim erődítményeit, és II. Roger szicíliai királlyal tivornyáztak. Keleten járva Sigurd I. Balduin jeruzsálemi királlyal ünnepelt, aki elvitte a Jordán folyóba fürdeni és Krisztus sírjához imádkozni. Sigurd megszerezte a „valódi kereszt” egy darabkáját is, amit hazavitt Norvégiába. Embereivel hatalmas zsákmányra tettek szert, amikor segítettek visszaszerzeni a muszlimoktól Szidón városát.

AZ ARANY BÜVÖLETÉBEN

Bár Genti János jóval a Jeruzsálemi Királyság 1291-es bukása után született, II. Richárd angol király nagybátyja mégis kereszties lovagnak tartotta magát. 1386–1387 között hadjáratot indított a kasztíliai trón megszerzésére, amit kereszties hadjáratnak nevezett. A hadjárat végén, a békeszerződés fejében annyi aranyat kapott, hogy 47 öszvérrel vitték Angliába. Ez a vagyon alapozta meg fia, Henry Bolingbroke (a későbbi IV. Henrik) kereszties kalandját, aki a teuton lovagokhoz csatlakozva a pogányok ellen harcolt a Baltikumban.

A LEGFŐBB FOSZTOGATÓ

Enrico Dandolo (lent), bár a 1202 és 1204 közötti, negyedik kereszties hadjárat idején 90 évnél is idősebb és teljesen vak volt, mégis a Velencei Köztársaság legjelentősebb dózséjaként tartják számon. Amikor a francia keresztiesek nem tudták kifizetni a velenceiek szállításiért a számlát, Dandolo ragaszkodott hozzá, hogy Zára és Konstantinápoly kereszties városai felé hajózzanak. Mindkettőt kifosztották. Dandolo gondoskodott róla, hogy Velence megkapja a pénzt, és osztozott a zsákmányon, amikor Konstantinápoly eleste után felosztották a Bizánci Birodalmat.

Az „eltérített” negyedik keresztes hadjárat

A Konstantinápoly elfoglalásával és a Latin Császárság megalapításával végződő negyedik keresztes hadjárat során a magyar uralom alatt álló Zárát is elfoglalták és kirabolták a keresztesek, sőt egy részük Magyarországon is átvonult. Cikkében **Veszprémy László** végigveszi a különös katonai akció előzményeit és következményeit

yedik

A keresztesek
beveszik Zárát
– Tintoretto
16. századi vászna

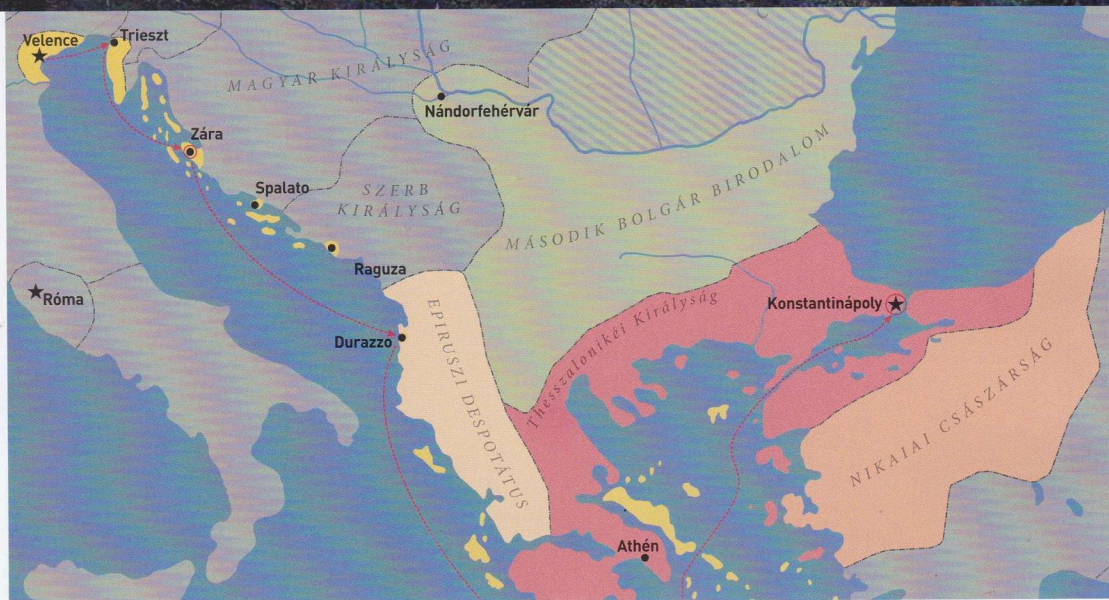
ABBAN SEMMI meglepő sincsen, hogy a keresztes hadak érintették a Magyar Királyság területét, abban azonban már igen, hogy hónapokig ott is maradtak: 1202 őszétől 1203 tavaszáig. A Szentföld felé a legfontosabb szárazföldi útvonal Nándorfehérvár és Szófia érintésével vezetett Bizáncba, amelyet az első, a második és a harmadik keresztes hadjárat követett, az utóbbi 1189-ben Rótszakállú Frigyes német-római császárral az élén. A 12. század végére a balkáni biztonsági helyzet romlásával, a Bizánccal szembeni szerb és bolgár lázadással együtt a tengerhajózásban bekövetkezett fejlődés a tengeri útvonalat egyre vonzóbbá és népszerűbbé s a zarándokok számára is megfizethetővé

tette. Amennyiben a tavaszi és őszi hajózási időszakokban keltek útra, egy hónap alatt elérhették a szentföldi kikötőket egyikét vagy legalább a nyugati logisztika legfontosabb támaszpontját, Ciprust, de nyolc hét alatt az egyiptomi partokat is.

A francia és angol csapatok már a harmadik keresztes hadjárat idején a tengeri utat választották, s nem történt ez másként az 1198 augusztusában a pápa által meghirdetett és 1202-ben meginduló negyedik esetében sem. Az már persze rendhagyó volt, hogy Velenceből tengeri úton Egyiptomot akarták megtámadni, a Szentföldet fenyegető és Jeruzsálemet birtokló Ajjúbida-dinasztia központját.

1202 őszén az akkor még szinte lakatlan velencei Lido szigetén összezsúfoltott keresztesek már nagyon várták az indulást, mivel ekkorra már komoly ellátási gondjaik támadtak. Október elején végre elindultak, de ekkor még talán senki sem gondolta, hogy nem Egyiptomban, hanem Konstantinápolyban ér véget az utazás. A kor szokásának megfelelően több lépcsőben, a part közelében hajóztak, megállva Triesztben (Trieste), Muggiában, Piranóban (Piran), majd az Isztriai-félsziget déli pontján fekvő Polában (Pula). Ekkor már biztosan látták, amit persze már az induláskor tudniuk kellett, hogy kicsúsztak az őszi hajózási szezonból, hiszen egy későbbi, 1233-as velencei utasítás szerint is menetrend szerinti hajóiknak legkésőbb október 8-ig meg kellett volna érkezniük a mai észak-izraeli Akkóba (Akkon), hogy még ősszel vissza is tudjanak indulni. Telelhettek volna még az európai partok közelében, valamelyik velencei fennhatóság alatt álló kikötőben, szigeten, például Korfun, de még kedvezőbbnek tűnt, ha a flotta több hónapos tartózkodását a velencei kereskedelmi hegemoniával folyamatosan dacoló Zarában, a mai Zadarban kísérlék meg.

Polából november 8-án indultak tovább, és a zarái kikötőhöz Szent Márton vigiliájára, november 10-ére érkeztek, ahol a város vezetői megtagadták a behajózást. Az első fegyverszüneti tárgyalásokon már-már behódoltak a zaráiak, de látván a keresztesek megosztottságát az ostromot illetően, az ellenállás mellett döntöttek, s ezt követően a fegyvereké lett a főszerep. Magáról az ostromról azonban keveset tudunk. A kikötőt védő zárólán-

A negyedik keresztes hadjárat útvonala (1204 utáni állapot)

cot a támadók könnyen áttörték, partra tették a követőket és ostromgépeket, valamint a falak aláaknázásához is hozzáláttak, mire a védők egy rövid ostrom után a város védőszentjének napján, november 24-én kapituláltak. A városban bizonyosan nagy károk keletkeztek, a városfalakat a tornyokkal lerombolták, a templomok kivételével az épületeket is, bár erre csak később, a továbbhajzásukkor kerülhetett sor, hiszen a várost az ostromlók egymás között felosztották a telelés idejére. A lakosok közül pedig, aki csak tehette, elmenekült, leginkább a közeli Tengerfehérvárba (Biograd na Moru). Az ostromnak egyetlen korabeli ábrázó-

lása maradt fenn, egy ravennai mozaikon 1213-ból, de további részletek erről sem derülnek ki.

Nem elég, hogy Zára maga is a nyugati kereszténység nagy múltú városa volt, akkoriban ismét annak a magyar királynak, Imrének a fennhatósága alá tartozott, aki maga is keresztes kötelezettséggel rendelkezett, s a pápa folyamatosan sürgette a Szentföldre indulását, miként azt a zárai ostrom előtt néhány nappal, 1202. november 9-én kelt, Imre királynak címzett levelében is megtette. A keresztesekkel máskor, így a második és ötödik keresztes hadjárat idején is megese, hogy a hajón utazók útközben megálltak

a muszlimok ellen egy-egy „verekedésre”. Leginkább az ibériai-félszigeti reconquistába avatkoztak be a mai Portugália területén, nagy elismerést aratva 1147-ben Lisszabon, 1217-ben Alcácer do Sal (Al Qasr) elfoglalásával.

A zárai kaland azonban más volt, most a botrány a levegőben lógott, s igen hamar be is következett. Amennyiben a keresztesek ostrommal beveszik a tengerparti Zárát, akkor a Szentföld helyett egy latin keresztény város birtokbavételével szegényt hoznak a keresztes eszmére – vagy mégsem? A történészek mind a mai napig igyekeznek igazságot tenni a felek között, hol kisebbítve, hol súlyosbítva Velence, a keresztesek és a pápa felelősségét, ám a helyzet sokkal bonyolul-

KRONOLÓGIA A keresztes háborúk

1071

A manzikerti csatában a szeldzsukok döntő győzelmet aratnak a bizánci császár serege felett. A Bizánci Birodalom 1081-ben a pápától kért segítséget a török fenyegetés ellen.

1095. november 27.

II. Orbán pápa a bizánci segítségkérésre hivatkozva felszólítja a nyugati keresztényeket, hogy vonuljanak a Szentföldre a kereszténység védelmében, cserébe feloldozást kapnak bűneik alól – ezt az eseményt tartják a keresztes háborúk kezdőpontjának.

1096. augusztus

Megkezdődik az első keresztes hadjárat. A több útvonalon haladó sereg egy része a Magyar Királyságon is átvonult, majd a Bizáncnál egyesült hadak Antiókhia után Jeruzsálemet is bevették 1099. július 15-én.

1147–1149

A III. Jenő felhívására szerveződött második keresztes hadjárat kevés eredményt ért el, a fő sereg ellátási nehézségek miatt kénytelen volt visszavonulni Damaszkusz alól.

Jeruzsálem bevétele
Émile Signol
1847-es képén

1187

Az 1171-ben hatalomra kerülő Szaladin egyiptomi szultán sikert sikerre halmozott a keresztes államok ellenében, majd 1187. július 4-én döntő győzelmet aratott Guidó jeruzsálemi király felett a hattíni csatában, 1187. október 2-án pedig Jeruzsálemet is bevette.

tabb volt annál, semmint hogy a kérdést egy egyszerű igennel vagy nemmel meg lehetne válaszolni.

Magyar jelenlét

Zára városa, miként a dalmáciai partvidék egésze, két nagyhatalom, a területet hagyományosan birtokló, de ekkorra már hanyatló Bizánc és a felemelkedő Velence ütközőzónájában feküdt, amely hatalmakhoz a 11–12. század fordulóján csatlakozott a szárazföld felől a Magyar Királyság. Amikor Könyves Kálmán király 1105-ben bevonult Zarába, Dalmácia legjelentősebb városába, a város már több évszázados múltra tekintett vissza. Álltak még

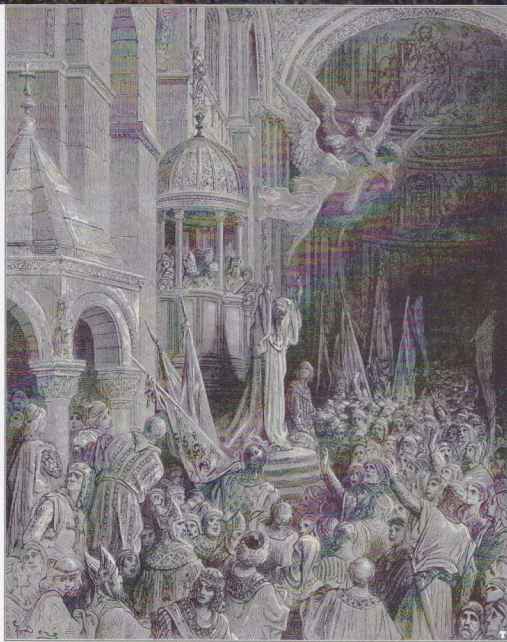
Könyves Kálmán és Bouillon Gottfried találkozója az első keresztes hadjárat idején

a római időkben kiépített paloták, fórumok, vízvezetékek, hiszen a város a bizánci uralom alatt is sztratégoszai székhely maradt. Az óváros egy jól védhető és megerősített földnyelvre épült, ahon-

nan uralni lehetett egész Közép-Dalmáciát. Mindvégig fontos kereskedelmi és hadikikötő volt, nem véletlen, hogy a második világháborúban a fasiszta Olaszországhoz tartozó kikötővárost súlyos szőnyegbombázások érték.

A magyar királyok a dalmáciai partvidékhez hasonlóan Zárát sem birtokolták zavaraltanul, sőt uralmuk inkább csak háborúkkal terhes évtizedekre korlátozódott. Bár felvették uralkodói címükbe Dalmáciát, a terület sosem képezett szervesen összetartozó, centralizáltan irányított uralmi területet. Inkább gazdag, egymással is rivalizáló itáliai kultúrájú, de vegyes etnikumú kereskedővárosok együttese volt, amelyet leginkább a Velencétől való félelem tudott ideig-óráig szövetségbe kovácsolni. Nem csoda, hogy a magyar uralom már az 1110-es években megint, a helyi magyar párt nehezen állta a versengést Velencével, még ha a magyaroknak a 12. században többször is sikerült birtokba venniük a területet.

A hatalmi vetélkedésnek jól kitapintható egyházigazgatási vetülete is volt: a 4–6. századig visszavezethető zárai püspökség először a spalatói (spliti) érsek alá tartozott, míg 1154-ben érseki rangra

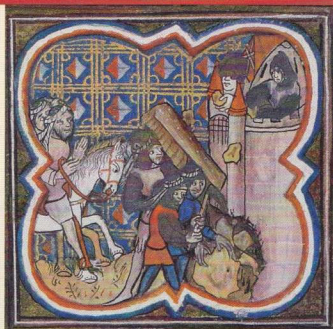

Enrico Dandolo velencei dóze hirdeti ki a város csatlakozását a negyedik keresztes hadjáratához Gustave Doré 19. századi ábrázolásán

emelkedett, s a Velence védelmét élvező gradói pátriárka alá rendelték. Ez egészen egyszerűen azt jelentette, hogy minden új érseket a pátriárkának kellett felszentelnie, s ha az nem a velencei érdekeket képviselte, megtagadta azt. Erre pedig sokszor volt oka, mivel a térségben a velencei kereskedők legnagyobb vetélytársai a környező szigetvilágot is uraló záraiak voltak. Ehhez a záraiak szívesen vették igénybe a magyar király támogatását, miután 1135–1136-ban II. Béla magyar király Spalatót és Közép-Dalmáciát átmenetileg visszafoglalta, noha Zára egészen 1181-ig velencei kézen maradt, amikor

1189–1192

A VIII. Gergely pápa felhívására meginduló harmadik keresztes hadjárat I. Frigyes császár, II. Fülöp Ágost francia és I. Richárd angol király vezetésével nagy sereggel vonult a Szentföldre, és 1191 júliusában be is vette Akkót, ám Szaladinnal Jeruzsálem visszavétele nélkül kötötték békét a keresztesek.

Akkó 1191-es ostroma egy későbbi ábrázoláson

1202–1204

A negyedik keresztes hadjárat eredeti célja Egyiptom lett volna, ám a velencei hajókon szállított hadak előbb Zárát vették be, majd a bizánci trónviszályokba beavatkozva bevették és kifosztották Konstantinápolyt.

1204

A Bizánci Császárság romjain a keresztesek több kisebb államot is létrehoztak, ezek közül a legjelentősebb az 1204-ben alapított, 1261-ig létező Latin Császárság lett, melynek első uralkodója I. Balduin lett, aki azonban csak 1205-ig ülhetett a trónon.

1208

III. Ince pápa keresztes háborút hirdet a főként Dél-Franciaországban megerősödő, eretneknek nyilvánított katarok ellen. A hivatalosan 1229-ig, valójában 1244-ig tartó véres háború során a katarokat gyakorlatilag kiirtották.

A keresztes flotta Konstantinápoly előtt egy 15. századi miniatúrán

Konstantinápoly 1204-es bevétele egy 15. századi miniatúrán

III. Béla király I. Manuél bizánci császár (1143–1180) halála után megszerezte s meg is tartotta, dacolva az 1187-es, 1192–1193-as velencei támadásokkal.

Így logikus lépés volt a velenceiek részéről a zárai egyháztartomány kiszakítása a magyar befolyási övezetből. A kereskedelmi és egyházi sérelmek miatt Zára többször is – így az 1159., 1164., 1168. és 1170. években – fellázadt a velencei uralom ellen, de mindig sikertelenül, mígnem 1188-ban éppen Velence ellenlásásával, Pisával léptek szövetségre. Mindebből következően 1181 után pátriárkai felszentelés – és főpapi pallium – nélkül maradtak a zárai érsekek, ami a zárai–magyar–pápai kapcsolatokat is megterhelte. Mindezt csak bonyolította, hogy a spalatói és zárai érsekség között egykorábban magyar fennhatóság alá tartozó püspökség is vita tárgyát képezte, melynek során a pápa, III. Ince (1198–1216) elődje Spalato javára döntött.

Így 1198-ban a középkor egyik legokosabb pápája, III. Ince a magyarok védelme alatt álló zárai érsekkel s a mögötte álló András herceggel, a későbbi magyar királlyal konfrontálódott, majd két év múlva az érseket ki is közösi tette. Ezzel szemben Spalatóban 1200 körül Imre király korábbi nevelőjét, Perugiai Bernátot választották érsekké, aki Imre király és András herceg között egyensúlyozva a korábbi egyházi ellentéteket is megörökölte. A magyar jelenlétet még hangsúlyosabbá tette, hogy András herceg – élve hercegi méltóságával – 1198-ban és 1200-ban hosszasan Dalmáciában tartózkodott, kíséretében a helyi főpapokkal.

Ám a zárai hiába bizakodtak a magyar katonai segítségben, s egyébként is nehéz elképzelni, hogy egy pápai bullával megerősített és pápai légatus által vezetett keresz-

tes haderő ellen lelkes felmentő sereget lehetett volna felállítani. A királyi udvar messze volt, a magyarok flottával nem rendelkeztek, esetleges beavatkozási szándékukra az Imre és András közötti testvérháború bénítóan hathatott, maga Imre király 1201-ben, majd éppen 1202 őszén a Balkánon a szerbek és bolgárok ellen vonult. A záraiak leginkább a helyi főpapok anyagi támogatására számíthattak. Ennek jele volt, hogy Bernát spalatói érsek – igaz, már a város bevétele után – tíz hajót szerelt fel a magyar király Vránában (Vrana) elhelyezett pénzéből, amivel a záraiak elfoglaltak egy velencei erősséget. Mindez azonban nem változtatott azon, hogy Zára tartósan – egészen Nagy Lajos

1217–1221

A még III. Ince által kezdeményezett, de csak évekkel később, már III. Honoriusz idején meginduló ötödik keresztes hadjáratban részt vett II. András magyar király is, ám a keresztesek kevés eredményt tudtak felmutatni az egyiptomi Damiettá elfoglalásán kívül.

1227

Többszöri fogadalma után II. Frigyes császár elindul seregével a Szentföldre, ám egy járvány miatt elhagyja a Földközi-tengeren való átkelést. IX. Gergely pápa kiátkozza a császárt, a sereg egy része szétszóród a hírré.

1228

II. Frigyes végre valóban megindítja a hatodik keresztes hadjáratot. A keresztesnyek közötti belviszályok ellenére sikerül 1229 februárjában olyan békét kötnie al-Kámil szultánnal, amelynek értelmében a keresztesek többek között Jeruzsálemet is visszakapták.

1241

A korábbi béke keresztes oldalról történt felrúgása után a muszlimok megszállják Jeruzsálemet.

1244

IX. Lajos súlyos betegségéből felépülve megfogadja, hogy hadjáratot vezet a Szentföldre.

Damiettát ostromló keresztesek

IX. Lajos lóháton egy 14. századi miniatúrán

1357. évi hadjáratáig és a zárai béke megkötéséig – velencei uralom alá került. A sors fintora, hogy II. András király néhány évvel a város tényleges elvesztése után, éppen az 1217-es kereszties hadjáratához Velence által biztosított flotta kiállításá fejében mondott le zárai jogigényéről. [II. András hadjáratáról lásd Zsoldos Attila cikkét lapunk 19–25. oldalán. – A szerk.]

Eltitkolt pápai levél

Az elmondottak jól érzékeltetik, hogy a dalmáciai világi és egyházi kapcsolatokat még a hadjárat megindítása előtt milyen feszültségek terhelték, amelyek mind a velencei, mind a magyar uralmi igényekhez bőven kínáltak gyűanyagot. Nem szabad azonban elfelejteni azt sem, hogy

a 11. század óta Velence és Zára között folyamatosak voltak a katonai-politikai összecsapások, amelyek azonban csak ritkán vettek olyan szélsőséges fordulatot, mint 1202-ben. A velencei flották folyamatosan szállítottak a Szentföldre, s közben, ha tehették, mint például 1215-ben, behajóztak a zárai kikötőbe is, nyomateköt adva hatalmuknak. Így történt ez 1202-ben is, amikor megálltak minden fontos városban Velence és Zára között, a hódoltatásukra elpazarolva egy álló hónapot, persze közben készleteiket is frissítették és kiegészítették a hajók legénységét. Mindeközben a szembenálló felek a feszültség kiéleződése esetén tengeri kalózkciókkal próbálták nyomást gyakorolni egymásra, a záraiak például 1200 körül egy Bizáncba induló velencei küldöttséget raboltak ki a nyílt vízen.

A francia krónikások, Geoffroy de Villehardouin és Robert de Clari írásai val egykorú velencei történeti feljegyzés nem maradt fenn az 1202-es eseményekről. Ha fennmaradt volna, valószínűleg a századvégi krónikás, Martino da Canal érveit olvashattuk volna: Zarába a keresztieseknek csak a rossz idő miatt kellett behajóznuk, s a későbbi Konstantinápoly

elleni támadásra a pápa kifejezett parancsára került sor. A velencei magatartás jogi hátterére azonban már a szentaniú frank krónikákban is találunk utalást: a kánonjogban elfogadott igazságos háború jogállásnak megfelelően a velenceiek szerint „Magyarország királyá elvette tőlünk a szlavóniai Zára városát”. Arra is utaltak, hogy a magyar király csak azért vette fel a keresztet, hogy a keresztieseknek

kijáró nemzetközi jogi védetség örvé alatt elragadjá tőlük Zárát, amint az a dózse 1204. évi, pápának küldött levelében szinte szó szerint olvasható.

Kérdés, hogy a frank keresztieseket meggyőzte-e a velencei érvelés? A két frank krónika alapján úgy látszik, hogy nem egészen, s egy ideig vonakodtak részt venni az erőszakos akcióban, igaz, tisztában voltak a Velence felé fennálló komoly pénz-

ügyi tartozásukkal. Kérdés, hogy rádöbentek-e: egy évszázados hatalmi viszály kellős közepébe csöppentek, ahol nehéz a felek között igazságot tenni. Az is tény, hogy a pápa szerepe és állásfoglalása a jelenlévők számára sem volt egyértelmű. Az ostrom hírére a táborban tartózkodó ciszterci apát a pápa nevében azonnal kiközösítette a keresztieseket, amit később III. Ince maga is

IV. Alexiosz bizánci császár, aki trónjával és életével fizetett azért, hogy nem tudta kiegyenlíteni a keresztiesek felé fennálló tartozást

1248–1254

A francia király a hetedik kereszties hadjárat keretében 1249-ben beveszi Damiettát, majd ostrom alá veszi Manszúra erődjét. A seregét tizedelő járványok azonban visszavonulásra kényszerítik, de a keresztieseket bekerítik, és maga IX. Lajos is fogságba esik, 1250-ben váltságdíj mellett korábbi hódításai val is fizet szabadságáért.

1269–1272

Az utolsó, nyolcadik nagy kereszties hadjárat során IX. Lajos a tuniszi emír ellen indította meg hadait, de Tunisz elfoglalása után a király vérhasban meghalt, és a testvére, Károly által megkötött béke értelmében Tuniszból is kivonultak a keresztiesek.

Akkó eleste egy 14. századi képen

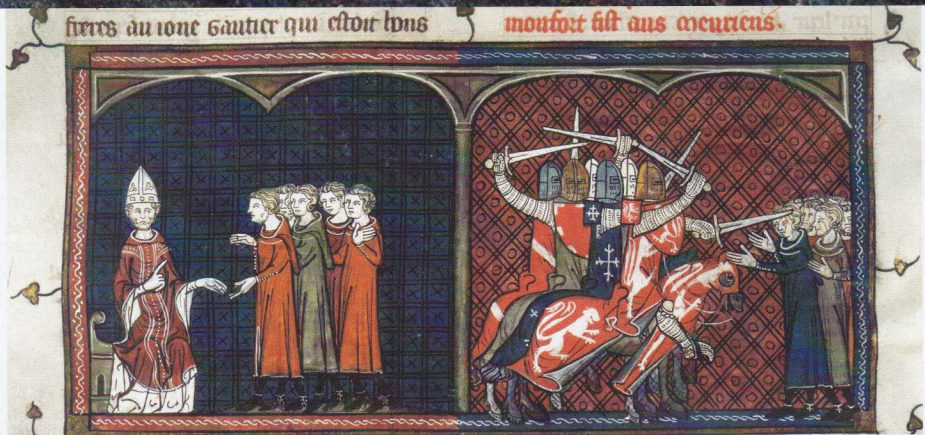
1271

Az-Záhir Bajbarsz mameluk szultán seregei 1271. április 8-án hosszú ostrom után beveszik a megmaradt kereszties államok legfontosabb erődtényét, Krak des Chevaliers-t.

1291

Az utolsó kereszties erősséget, Akkót a mamelukok megostromolják, és 1291. május 18-án rohammal beveszik, majd szinte az utolsó szálig lemészárolják a város keresztien lakosait. Bár a Jeruzsálemi Királyság névlegesen ciprusi központtal tovább él, ezzel valójában kereszties háborúk kora.

Az albigensek
(katharok) elleni
keresztes
hadjárat
ábrázolása egy
14. századi
krónikából

megecsítt. Ezt, miként a város védelmében küldött korábbi pápai levelet, a velencei vezérek azonban sikeresen elitolták

a sereg elöl, miként azt is, hogy a továbbindulás előtt csak a frankokat mentették fel a kiközösítés alól, a velenceieket egészen 1205-ig nem.

A pápa dilemmája teljesen világos volt: hogyan lehet úgy együtt tartani a kereszt-hadát és azt a Szentföld vagy – miként az eredeti tervben állt – Egyiptom felé irányítani, hogy Velence támogatását megtartva a magyar királyt ne tántorítsa el egy kereszt-hadjáratban való részvétel? A feladat megoldhatatlan volt, még egy olyan fényes elméjű jogász pápa számára is, mint III. Ince.

A frank lovagok egy csoportja azonban talált megoldást: Simon de Montfort (1175 k. – 1218), Leicester 5. grófja társaságában tiltakozásul elhagyta a zaráti tábort, a Magyar Királyság felé kerültek, ahol Imre király is fogadta őket, majd kis idő múlva Akkóba hajóztak, és a Szentföldön hadakoztak. Simon de Montfort egyébként nem volt akárcsi, távozása nagy veszteség volt, hiszen később az albigenek elleni kereszt-hadjárat ünnepelt fővezére lett, s nevéhez kapcsolódik a hadjárat döntő fontosságú mureti ütközetének a megnyerése.

A kereszt-hadjárat problémájának gyökere természetesen pénzügyi természetű volt, amit a kortársak is láttak, de a modern történészek sokszor félreértettek. A hadjáratot frank előkelők szervezték, s nem állt a kiadások mögött egy király vagy császár sem. Még a legtöbb Flandriai Balduin, a későbbi Latin Császárság első uralkodója (1204–1205) áldozta az ügyért. A flottát Velencétől rendelték meg 1201 áprilisában, miként majd 1217-ben II. András is teszi, de messze több hajót kértek, mint amennyire végül is szükség volt, s amit ki tudtak volna fizetni. Az eredeti szerződés szerint a velenceiek 1202 júniusától egy évre vállal-

ták a 4500 lovas és lova, 9 ezer fegyvernök és 20 ezer gyalogos átszállításához szükséges hajók és a rajtuk szolgáló tengerészek biztosítását és ellátását, mindösszesen 85 ezer ezüst márkáért. A szerződés igen pontosan meghatározta az emberek és lovak élelmezési fejadagját, míg a tengerészek számáról és ellátásáról a velencei tengerjog előírásai intézkedtek hasonló részletességgel. A probléma abból keletkezett, hogy a tervezettnél sokkal kevesebben, talán 10 ezernyi gyűltek össze, s azok is igen nagy késéssel érkeztek, igaz, a sereg kiegészült még nagyszámú velencei kereszt-hadjárral.

A flotta így is imponáns méretű lett, a legnagyobb hajókat kedveskedő nevekké illették, mint *Paradicsom*, *Zarándok* vagy *Ibolya*, bár utóbbinak a neve nem hozott szerencsét, mivel az indulást követően el is süllyedt. A flotta méretét a kortársak hozzátéve 150 teherhajóra, 100 lószállító hajóra és 60 harci gályára becsülték, amelyekre 300 ostromgépet helyeztek el. A flotta így is imponáns méretű lett, a legnagyobb hajókat kedveskedő nevekké illették, mint *Paradicsom*, *Zarándok* vagy *Ibolya*, bár utóbbinak a neve nem hozott szerencsét, mivel az indulást követően el is süllyedt. A flotta méretét a kortársak hozzátéve 150 teherhajóra, 100 lószállító hajóra és 60 harci gályára becsülték, amelyekre 300 ostromgépet helyeztek el.

A táborban megjelentek azonban tényleg képtelenek voltak az előírt összeg előteremtésére, de még annak felét sem tudták állni. Miután a pénzt megpróbálták a jelenlévőktől összegyűjteni, még mindig 50 ezer márká adóssággal kellett szembenézniük. Ezért történhetett meg, hogy 1202 szeptemberében a sereg veze-

tői Velencével olyan egyezséget kötöttek, hogy az adósság átutemezése fejében megsegítik a városállamot Zára feletti jogai érvényesítésében, azaz a város visszahódításában. Meglehető, nem is maradt más választásuk, hiszen elvesztettek egy negyedét, elfogyasztották a hajóútra szánt élelmüket, s már nem tudtak elindulni Egyiptom felé.

Sosem tudjuk meg, mi történt volna, ha a kereszt-hadjárat Egyiptom felé indulnak el, és megtámadják Alexandriát vagy tengerparti elővárosát, Damiettát, miként az majd az ötödik kereszt-hadjárat idején meg is történik. Miután a városban megjelent Alexiosz Angelosz bizánci trónkövetelő, a későbbi IV. Alexiosz császár (1203–1204), sok mindent megígérve a neki nyújtandó segítség fejében, Zarándok 1203. április 20-án kihajóztak, most már eldöntve a célt, Konstantinápoly felé vették útjukat, amelyet a következő évben el is foglaltak.

Biztos, hogy Konstantinápoly elfoglalása a zarándok ostromnál sokkal nagyobb visszhangot keltett a korabeli Európában – s legyünk őszinték, joggal. Zára elfoglalására egy idő után már csak Velencében emlékeztek, roppant büszkék is voltak rá, míg 1204-ben Konstantinápolynál mégiscsak egy világi birodalmat kényszerítettek térdre, és adtak új irányt a világtörténelemnek.

III. Ince pápa a halála után nem sokkal megjelent a híres németalföldi apácának, Lutgardisnak, anélkül, hogy megnevezte volna az összes okot, amiért a tisztító-tűben kell szenvednie. A „furcsa” kimene-tű kereszt-hadjáratot bizony ezek közé számíthatjuk. ■

Veszprémi László az MTA doktora, egyetemi tanár, a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Kutató Intézetének igazgatója

II. András keresztes hadjárata

Az ötödik keresztes hadjáratnak ugyan nem lett fővezére, a kezdeti szakaszban mégis fontos szerepet töltött be II. András és serege. A magyar király közel-keleti hadi és diplomáciai vállalkozásairól és korai hazavonulásának okairól **Zsoldos Attila** számol be

A

Z ESKÜT, amely fegyveres zárandoklatra, azaz keresztes hadjáratra kötelezte II. András magyar királyt (1205–1235), még apja, III. Béla (1172–1196)

tette élete utolsó éveinek valamelyikében, ám már nem tudta megvalósítani tervét. Fogadalmát kisebbik fiára, András hercegre testálta tehát, a vállalkozás végrehajtásához nélkülözhetetlen pénzzel együtt. Amikor tehát II. András hajóra szállt 1217 augusztusában Spalato (ma: Split, Horvátország) kikötőjében, hogy elinduljon a Szentföldre, voltaképpen atyai öröksége döntő részét vette birtokba. III. Béla döntése egyébként utóbb hivatkozási alappá vált a keresztes fogadalom örökölhetőségére vonatkozó egyházi jogi szabályozás kidolgozásakor.

Az a tény, hogy András a Szent Péter trónján egymást váltó pápák nem lankadó sürgetése ellenére is csak jó két évtizedes halogatás után szánta el magát az útra, aligha hagyhat kétséget afelől, hogy a legkevésbé sem gyújtotta fel a képzetet a Szent Sír felszabadításának gondolata. András vonakodása számos okra vezethető vissza, melyek – ha különböző mértékben is – egyaránt táplálhatták a keresztes hadjáratral szembeni ellenérzéseit. A magyar királyi udvarban nyilván élt az emléke annak, hogy a Magyar Királyság területén a korábbiakban átvonuló nyugati keresztetek számos nehézséget okoztak. Az első keresztes hadjárat idején, 1096-ban, Kálmán magyar király (1095–1116) több alkalommal is összetűzésbe keveredett a Szentföldre induló csapatokkal, amelyek egy része már Magyarországot is hadműveleti területnek tekintette. Fél évszázaddal később a második keresz-

tes hadjárat egy magyar trónkövetelőnek arra adott alkalmat, hogy titkon VII. Lajos francia király (1137–1180) seregéhez csatlakozva becsémpéssze magát az országra, s bár nagyobb bajt nem sikerült kavarnia, az eset kínos diplomáciai bonyodalmakat támasztott. A harmadik keresztes hadjárat idején hasonló nehézségek nem támadtak, annál rosszabb emléket hagyott maga után a negyedik hadjárat, amikor is a keresztetek Velence némi zsarolással vegyes rábeszélésének engedve a Magyar Királyság fennhatósága alá tartozó, de Velence által is a magáénak tudott Adria-parti város, Zára (ma: Zadar, Horvátország) elfoglalásával kezdték meg a hadműveleteket

kellett a messze földön keresniük az ellenséget, akivel harcolhatnak. A Magyar Királyság keleti és déli határai ugyanis egyúttal a keresztény Nyugat határai is voltak, s a szomszédok között épp úgy akadtak szakadárnak tekintett görög rítusú keresztények délen, a Balkánon, és északkeleten, az orosz fejedelemségekben, mint eretnekek – a boszniai bogumilok –, vagy éppen pogányok az Erdélytől keletre és délre eső területeket ellenőrzésük alatt tartó kunok személyében. Az ellenük folytatott háborúk ráadásul nagyon is evilági jutalommal kecsegtettek, nevezetesen a Magyar Királyság határainak vagy legalább befolyási övezetének kiterjesztésével, annak minden

nyilvánvaló előnyével együtt.

Alapos okkal gondolhatunk ugyanakkor arra, hogy András mindenekelőtt személyes okok miatt húzódozott oly sokáig apja fogadalmának teljesítésétől. III. Béla halálát követően a bátyjával, Imre királlyal (1196–1204) folytatott, több alkalommal is fegyveres összecsapásokig fajuló viszálya kötötte le a figyelmét, így aztán amikor apja özvegye, Margit

királyné (Imre és András mostohaanyja) egy német keresztes hadhoz csatlakozva a Szentföldre indult, András nem tartott vele. Az Imre királlyal folytatott, időről időre fellángoló viszály közepette a keresztes hadjárat gondolata szükségképpen háttérbe szorult, jóllehet a kor pápai nem hagyták az ügyet végképp elaludni.

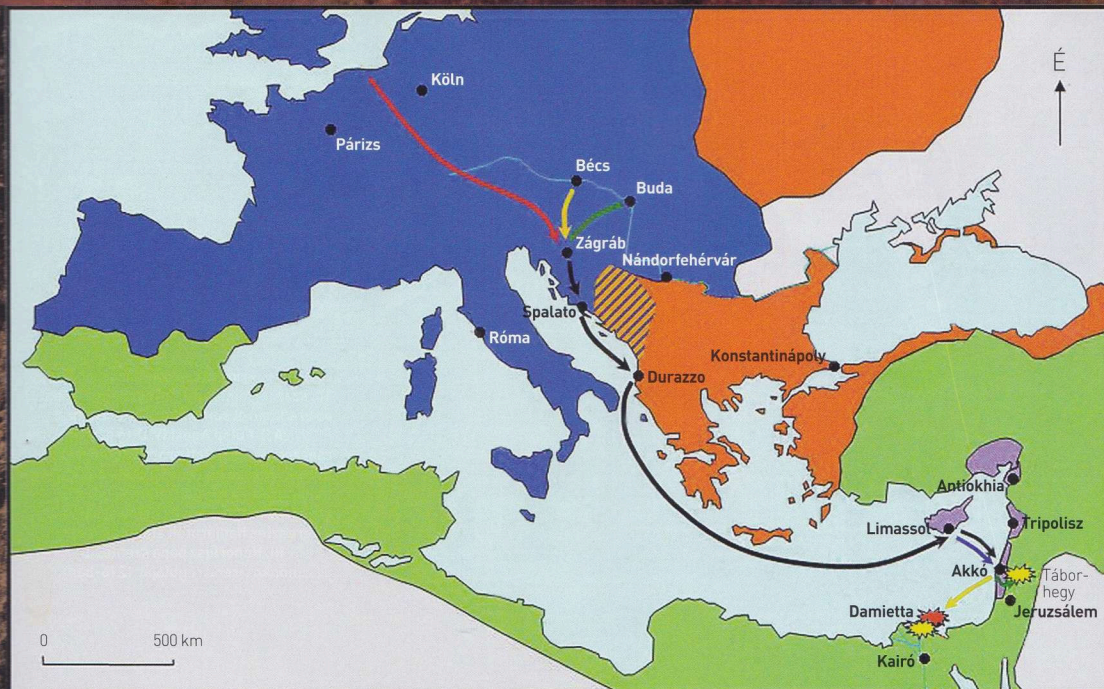
1205 májusának végén magyar királlyá koronázták II. Andrást, miután előbb Imre király, majd a trónon őt követő kiskorú fia, III. László (1204–1205) is meghalt; előbbi 1204 novemberében, az utóbbi néhány hónappal később, 1205 májusának elején. Ezt követően

A Hősök terei millenniumi emlékmű domborművén II. András keresztes hadjárata is látható Zala György alkotásán. AZ ELŐZŐ OLDALON: II. András szobra a Hősök terén (Senyei Károly)

1202-ben, s bár a kereszteteket megdorgáló pápai levelek nem maradtak el, azok, a dolog természetéből fakadóan, természetesen nem orvosolták a magyar sérelmeket. [Az eset háttéréről és lefolyásáról részletesebben Veszprémy László ad számot lapunk 12–18. oldalán. – A szerk.]

Ilyen előzmények után éppen nem csodálható, hogy a keresztes eszme nem számított különösebben népszerűnek a 13. század elejének Magyarországon. Az sem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül, hogy abban az esetben, ha a magyar király és előkelői a latin kereszténység védelmezőinek szerepére vágytak, nem

Katolikus államok

Ortodox államok

Keresztes államok

Muszlim világ

VI. Lipót

II. András

Gautier II d'Avesnes

I. Hugó ciprusi király

Közös útvonal

Muszlim győzelmek

Keresztény győzelmek

FENT: Az ötödik keresztes hadjárat útvonala
 JOBBRA: Katolikusok és ortodoxok vitája
 Akkóban egy 1290-es ábrázoláson
 LENT: III. Ince pápa egy 1216 körüli freskón

BALRA: II. Frigyes császár házassága egy 14. századi miniatúrán – fogadalma ellenére az uralkodó el sem indult a Szentföldre
FENT: A II. Fülöp Ágost IV. Ottó német-római császár serege felett aratott döntő győzel-mével végződő bouvines-i csata egy korabeli miniatúrán – a nyugati államok közötti érdekellentétek komoly befolyással voltak a keresztes hadjáratok alakulására is
LENT: III. Honoriusz pápa szentesíti a Domonkos-rend reguláját 1216-ban

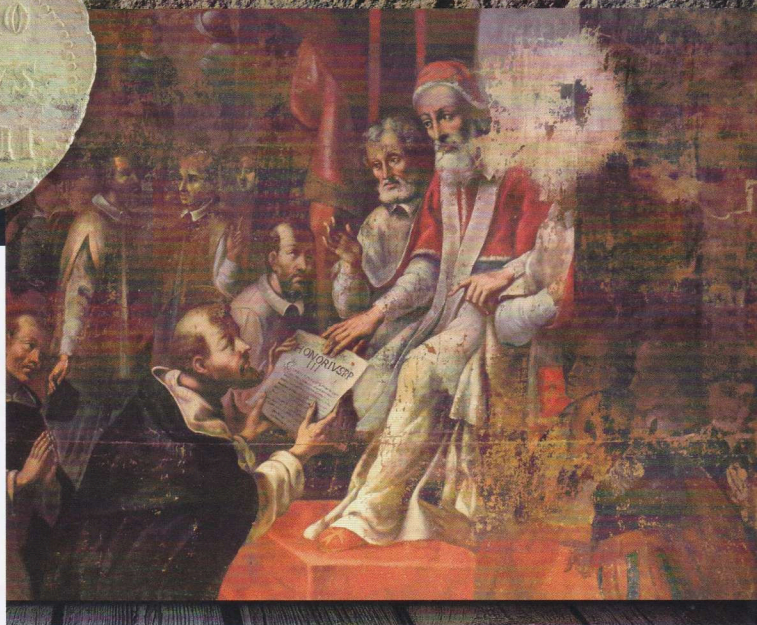

III. Honoriusz bullája

II. Andrászt részint reformpolitikájának kibontakoztatása, részint különféle bel-politikai nehézségek kötötték le, mely utóbbiak közül bizonyos első felesége, Gertrúd királyné 1213. évi meggyilkolása a legismertebb.

Kevésbé köztudomású, hogy 1209-ben kísérlet történt arra, hogy trónkövetelőket állítsanak II. Andrással szemben. A jelöltek annak a Géza hercegnek a fiai voltak, aki még 1172-ben maga is igényt formált a magyar trónra bátyjával, Bélával szemben, csak hogy alulmaradt. A trónt III. Béla foglalta el, de Géza herceg nem törődött bele vereségébe, s még évekig sikertelenül próbálkozott a korona megszerzésével. Végül bizánci szamúzetésbe kényszerült, ahol meg is házasodott: legalább két fia született. Hozzájuk indultak az összeesküvők követei, akiket azonban sikerült lefűlelni már Dalmáciában, így a próbálkozásból nem lett semmi.

Eppen a Gertrúd elleni merénylet évében, bár azt hónapokkal megelőzve, emlékeztette a kor nagy hatalmú pápája,

III. Ince (1198–1216) a magyar királyt arra, hogy nem halogathatja a végtelenségig a fogadalom beváltását. A pápa 1215-ben, a IV. lateráni zsinaton meg is hirdette az új keresztes hadjáratot, így valóban nehéz lett volna kitérni a feladat elől. Felmerült a történetírásban az a gondolat is, hogy II. Andrást az előző, a Szentföldre el sem jutó, de a Bizánci Birodalmat romba

döntő keresztes hadjárat eredményeként Konstantinápoly központtal létrejövő Latin Császárság trónjának megszerzéséhez fűzött reményei sarkallhatták végre cselekvésre. Erre az teremtet volna lehetőséget, hogy az 1216-ban elhunyt latin császárral, Henrikkel (1206–1216) II. András második felesége, Courtenay Jolánta révén rokonságban állt. Maradt is

némi nyoma annak, hogy a király leg-
alábbis eljátszhatott a gondolattal, komo-
lyabb terveket azonban aligha szőtt, mert
könnyű lehetett belátni, hogy a Magyar
Királyságot és a Latin Császárságot sem
egyesíteni nem lehet, sem – egyesítés
nélkül – együtt kormányozni.

Három akció, majd visszavonulás

Tény mindenesetre, hogy annyi haloga-
tás után II. András 1217-ben valóban
útnak indult. Az, hogy pontosan mire
vállalkozik, nem lehetett teljesen ismeret-
len előtte, főként, ha az a magyarországi
előkelő, akit egy forrásunk a negyedik
keresztes hadjárat egy epizódja kapcsán
említ meg, azonos volt azzal a Mog
ispánnal, aki Imre király nádora-
ként állt át a testvérviszályok
idején, 1199 táján, András her-
ceg oldalára, majd 1205 után,
a már királlyá koronázott András
kormányzatának egyik oszlopa
lett. Ha valóban ugyanarról
a személyről van szó, lehetnek
tanulságos történetei szentföldi
tapasztalatairól. További infor-
mációkat szerezhetett András
azoktól a muszlimoktól, akik-
nek jelentős közösségei éltek az Árpád-
kor Magyarországon, s akik kapcsolatot is
tartottak a Közel-Kelettel, hiszen tuda-
munkunk van 1220 táján az aleppói vallási
iskolában tanuló magyarországi muszlim
diákokról.

II. András a tengeri út mellett döntött,
ezért seregével együtt Veszprém és
Zágráb érintésével Spalatóba vonult.
Ottani fogadtatásáról érzékletes képet
fest Spalatói Tamás néhány évtizeddel
később készült krónikájában. Ugyanitt
gyülekezett VI. Lipót osztrák herceg
(1198–1230) serege is, aki szintén elszánta
magát a hadjáratban való részvételre.
A király és a herceg rokonok voltak, ugyanis
Lipót édesanyja András nagynénje volt,
Ilona, II. Géza király (1141–1162) leánya.
II. András kíséretéből név szerint isme-
rünk néhány főpapot és világi előkelőt,
a krónikáját az 1280-as évek első felében
író Kézai Simon pedig úgy tudta, hogy
a magyar seregben székek is voltak.
Spalatói Tamás szerint a sereg létszáma
meghaladta a 10 ezer főt, ami bizonyosan
erős túlzás. A modern hadtörténetírás
a magyar és az osztrák sereg együttes

nagyságát legfeljebb 4 ezer főre becsüli,
ami egyébként a korban tekintélyes had-
erőnek számított. A magyarok Velencétől
bérelt hajókon keltek át a Földközi-ten-
geren, s a városköztársaság borsos árát
fizetett a magyar királlyal e szolgálatért.

II. András csapataival 1217 szeptem-
berének végén vagy néhány nappal
később szállt partra Akkóban. Ott tartó-
zkodott már Hugó ciprusi (1205–1218)
és János jeruzsálemi király (1210–1225),
a Nyugat-Európából útra kelt keresztesek
azonban egyre késtek. Az első haditaná-
csot az összegyűlt sereg vezetői II. András
sátrában tartották, aki – a középkori
magyar krónikák híradásával szemben –
mégsem tekinthető a keresztesek valami-
féle fővezérének, bár az kétségtelen,

A modern hadtörténet- írás a magyar és az osztrák sereg együttes nagyságát legfeljebb 4 ezer főre becsüli

hogy mint király ő viselte a legmagasabb
rangot az Európából érkező keresztesek
között.

A magyar király mintegy négy hóna-
pot töltött a Szentföldön; ezen idő alatt
mindössze három katonai akcióról
tudunk. Az elsőre még 1217 novemberé-
ben került sor, ennek fő célja a felderítés
lehetett. A muszlim seregek kitértek
az összecsapás elől, az ellátási nehézsé-
gekkel küzdő keresztes sereg készleteinek
feltöltése mégis eredményessé tette az
Akkóból induló és a Genezareti-tó meg-
kerülésével ugyanoda visszatérő vállá-
kozást. Egy kortárs muszlim történet-
író szerint ezt az akciót a magyar király
vezette, akit a „bátor és kiváló harcos”
szavakkal jellemezte. Ezt követően János
jeruzsálemi király egyedül tett kísérletet
a Tábor hegyén álló, stratégiai jelentő-
ségű muszlim erősség bevétele, ám
kudarccal vallott, igaz, a muszlimok utóbb
önként elhagyták a várat. A harmadik
akciót egy ötszáz főnyi különítmény a
helyi viszonyokat ismerők figyelmezteté-
sei ellenére hajtotta végre messze északra
elkalandozva Akkótól, alighanem még

1217 decemberében. A portyázókat a musz-
limok törbe csalták, s alig néhányan
tudtak elmenekülni. Egy muszlim forrás
szerint a magyar király leánytestvére-
nek fia is fogságba esett ez alkalommal,
ám ez alighanem tévedés lesz, mert az
Árpádok családfájáról nem ismert olyan
személy, akit azonosíthatnánk II. András
ezen ismeretlen unokaöccsével.

A két utóbbi vállalkozástól távol
maradó II. András ereklyék vásárlásával
ütötte el az időt. A magyar krónikás fel is
sorolja ezek legjelentősebb darabjait:
a király megszerezte „Szent István proto-
mártír koponyáját, Szűz Szent Margit
mártír koponyáját, Boldog Tamás apostol
és Szent Bertalan jobbát. De ugyancsak
vásárolt Áron vesszejéből is, és megvette
annak a hat korsónak az egyi-
két, amelyekben Jézus a vizet
borrá változtatta” (Bollók János
ford.). Talán erre a célra hasz-
nálta fel azt az összeget is, amit
Szent István király feleségé-
nek, Gizellának a koronájáért
kapott, melyet a szentföldi had-
járatra indultakor vett magához
a veszprémi egyház kincstárá-
ból. Nagy kár, hogy így történt
– mielőtt azonban kárhoztat-

nánk a királyt sokat emlegetett, de sosem
bizonyított állítólagos könnyelműségé-
ért, tanácsos figyelembe venni, hogy
Gizella koronája csak egy értékes ékszer
volt a szemében, melyhez – ellentétben
a királyavatáshoz nélkülözhetetlen Szent
Koronával – semmiféle eszmei tartalom
nem kapcsolódott, a szentkultusz és az
attól elválaszthatatlan ereklyetisztelet
ellenben a középkori vallásosság központi
eleme volt. Arról nem is beszélve, hogy
Gizella koronájának eredetiségéhez épp-
úgy férhetnek kétségek, mint a II. András
által összevásárolt ereklyék valódiságá-
hoz. Az ereklyekereskedelem ugyanis
virágzó üzletág volt a korban, márpedig
ahol van kereslet, ott a kínálat is megie-
lenlik, ha szükséges, némi leleménnyel.

1217 végén II. András és Hugó cip-
rusi király Tripoliszba látogatott, ahol
a nem sokkal korábban megözvegyült
IV. Bohemund gróf kötött házasságot
Hugó féltestvérével. Az ünnepet azonban
gyász árnyékolta be, mivel 1218. január
10-én a ciprusi király hirtelen elhunyt,
talán valami gyors lefolyású kórságban.
Mindenesetre a tripoliszi látogatás adha-

FENT: Damietta elfoglalása Cornelis Claesz van Wieringen 1625 körüli képén – ezt a sikert sem tudták kiaknázni a keresztesek
BALRA: Akkó 1191-es ostroma – a II. Fülöp Ágost és Oroszlánszívű Richárd vezette keresztes sereg legnagyobb sikere volt ez a harmadik keresztes hadjárat során
JOBBRA: II. András a keresztes had élén a Képes Krónika ábrázolásán

tott alkalmat II. Andrásnak, hogy felkeresse a johanniták Tripolisztól északra fekvő, Margat és Krak nevű várait, s ekkor részesítette bőkezű adományokban a lovagrendet.

II. András Tripoliszból visszatért Akkóba, ahol nyilvánosságra hozta azon elhatározását, hogy seregével együtt visszatér Magyarországra. A döntés a kortárs nyugati krónikásokat felháborította, s véleményüket a modern történetírás képviselőinek többsége is osztotta vagy osztja, köztük a hazaiak is, megalapozva ezzel a hadjárat máig élő rossz hírét a történeti köztudatban. Az újabb hadtörténeti kutatások ellenben rámutattak arra, hogy korántsem lehet teljesen eredménytelennek tekinteni a magyar sereg

szentföldi jelenlétét. A tengerentúlra vezetett hadjárat megszervezése és csak szerény veszteségekkel történő lebonyolítása önmagában is olyan teljesítmény, mely méltánylást érdemelne. Jeruzsálem vitathatatlan sikert jelentő visszafoglalásának elmaradását számon kérni II. Andráson és néhány ezer főnyi seregén pedig minden realitást nélkülöző elvárás. A magyar király mindenestre, teljesítve fogadalmát, megjelent a Szentföldön, ellentétben például a keresztet 1215-ben szintén felvevő II. Frigyes német királlyal, későbbi német-római császárral (1220–1250).

Békétlen hátország

Számos körülmény alakíthatta Andrást távozás mellett hozott döntését, ezek némelyikének azonosítása nyolcszáz év távábólól sem tűnik lehetetlen vállalkozásnak. Ezek legjelentősebbike az lehetett, hogy a nagy nemzetközi sereg, amely megalapozottan tűzhette volna maga

elé akár a legmerészebb célt is, csak nem akart megérkezni a Szentföldre. Ha a várva várt nyugati seregek elmaradása miatt II. András becsapva érezte magát, az nagyon is érthető lenne. Olyan ország uralkodója volt ugyanis, amelyben – amint az a német krónikás, Freisingi Ottó 12. század közepére vonatkozó, de a 13. század elejére is érvényes leírásából ismert – „ha a király valamikor hadat akar vezetni, akkor mindenki ellenkezés nélkül, mint egy test egyesül, [és a] vitézek közül valók, semmi szín alatt sem mernek otthon maradni, legfeljebb csak a legsúlyosabb okból” (Gombos F. Albin ford.). Az sem lehet kétséges, hogy 1217 őszén II. András – legalább féltucatnyi, többségében a győzelmével végződő had-

járatl a háta mögött – már gyakorlott hadvezérnek számított, aki képes lehetett felmérni, meddig terjednek az Akkóban összegyűlt kereszties sereg teljesítőképességének határai, s így aligha táplált különösebb illúziókat azzal kapcsolatban. Az események mindenesetre őt igazolják: egy felderítő és élelemszerző menetelés számottevő összecsapások nélkül, egy sikertelen várostrom s egy felelőtlen portya katasztrofális végkimenetellel: ennyit tudott felmutatni II. András szentföldi tartózkodása idején a kereszties sereg. A hiábavalónak tűnő várakozás a nyugat-európai keresztiesekre ugyanakkor mind a hadjárata fordítható pénzt, mind a harci kedvet apasztotta, aligha csodálható tehát, hogy néhány hónap után elfogyott II. András türelme.

A hazatérés gondolatának megéreleldéséhez személyesebb ok is hozzájárulhatott. Spalatói Tamás emlékezik meg arról, hogy a Szentföldön egy alkalommal kísérlet történt II. András megmérgezésére, ám arról a krónikás sem tudott, ki vagy kik állhattak a háttérben. A tudósítás megbízhatósága nem magától értetődő, hiszen egy uralkodó (vagy más előkelőség) megmérgezéséről szóló történetek a középkori krónikások legkedveltebb bulvárhírei közé tartoztak, mindazonáltal nem is teljesen lehetetlen, hogy a merénylet valóban megtörtént. Meglehet ugyanakkor, hogy mérég helyett a szokatlan éghajlat és étrend kezdte ki a király egészségét, esetleg ugyanaz a betegség támadta meg II. Andrást is, amely Tripoliszban végzett Hugó ciprusi királlyal, csakhogy András szervezete ellenállóbbnak bizonyult. Bármí is legyen az igazság e tekintetben, a történet nyilván nem erősítette benne a maradás iránti hajlandóságot.

Az már inkább II. András szemére vethető lenne, hogy távozása miatt voltképpen teljes mértékben kivonta magát és seregét a hadjárat érdemi részéből, ami egyébként igaz is. A Nyugat-Európából induló első hajók 1218 tavaszán érkeztek meg a Szentföldre, s ezt követően indultak meg a keresztiesek valódi célpontjuk, Egyiptom ellen, jóllehet a tervezett létszám még akkor sem volt teljes. A III. Honoriusz pápa (1216–1227) által felszerelt sereg például csupán 1218

szeptemberének közepe táján csatlakozott, de később is érkeztek még csapatok. A keresztiesek a Nilus deltájának kulcsát jelentő Damiettát vették ostrom alá, és hosszas küzdelem árán el is foglalták, a győzelem kiaknázása azonban nem sikerült, sőt végül Damiettát is fel kellett adni 1221 nyarának végén.

Ezekben a harcokban II. András és serege valóban nem vett részt, tanácsos azonban szem előtt tartani, hogy ideális kereszties lovag az lehetett, aki mindent egyetlen lapra, a szentföldi boldogulásra tett fel. II. András azonban mindenekelőtt uralkodó volt, aki országaért felelősséggel tartozott, így azt elvárni tőle, hogy éveket töltsön távol Magyarországtól, túlzásnak is vaskos. Mindenesetre nem II. András volt az egyetlen európai előkelőség, aki idő előtt hazatért: VI. Lipót osztrák herceg 1219 májusában hagyta el a keresztiesek táborát, s példáját idővel

a kis-ázsiai Nikaiában (ma: İznik, Törökország) I. Laszkarisz Theodórosz császár (1204–1222) Mária nevű leányával trónörökösöt, Béla herceget jegyezte el, már a Balkánon pedig Mária lányát ígérte oda II. Aszen Iván bolgár cárnak (1218–1241). Az örmény házasságból végül nem lett semmi, a másik kettő azonban létrejött, s Béla herceg – a későbbi IV. Béla király (1235–1270) –, valamint Mária házassága történetesen minden szempontból igen sikeresnek bizonyult: férj és feleség ötven éven át éltek együtt békében, s ekközben Mária két fiút és nyolc lányt szült. Nikaiában egyébként egy kellemetlen találkozásban is része volt II. Andrásnak: egy alkalommal éles szóváltásba keveredett az említett Géza herceg ott élő fiaival.

A magyar krónikás szerint a Szentföldről hazatérő II. András virágzó állapotban találta országát, a válóság azonban ezzel éppen ellentétes volt. Távolléte idejére az ország kormányzását a király János esztergomi érsekre (1205–1222) bízta, aki azonban képtelennek bizonyult a rend fenntartására. Azt, hogy voltaképpen mi történt, nem tudjuk, miként azt sem, hogy ez alkalommal kik lehettek az ország békéjének megbontói. A király gyorsan helyreállította ugyan

a rendet, mindazonáltal igazolva láthatta, hogy országa nem nélkülözheti hosszú ideig királyát.

A későbbiekben több alkalommal is szorgalmazta III. Honoriusz pápa, hogy II. András csatlakozzék az éppen szervezés alatt álló újabb kereszties hadjáratokhoz. Így történt ez 1223-ban és 1227-ben is, élete végén pedig maga a király tett ígéretet arra, hogy ismét felveszi a keresztiet, ám egyik esetben sem követték tetteket a szerveztést. II. András 1217–1218. évi szentföldi hadjárata megmaradt egyedi esetnek: azok a magyarok, akik keresztiesként akartak érdemeket szerezni, a továbbiakban vagy önállóan csatlakoztak egy kereszties hadjáratához, vagy beérték a balkáni eretnekek ellen vezetett akciókkal, melyeknek a résztvevőit a Szentföldön harcolókhoz hasonlóknak tekintette a kor. ■

Zsoldos Attila az MTA tagja és II. Osztyájának elnöke, az ELKH BTK TTI kutató professzora

Az újabb kutatások alapján korántsem lehet teljesen eredménytelennek tekinteni a magyar sereg szentföldi jelenlétét

mások is követték. A Damietta birtoklásáért folytatott harcokban ugyanakkor mégiscsak vettek részt magyarok. Legalább két püspökről tudunk, akik nem követték királyukat, hanem a tengerentúlon maradtak. Egyikük el is esett, míg Tamás választott egri püspök, aki 1224-ben néhány hónapra Esztergom érseke lett, 1219 szeptemberében indult haza.

A magyar király 1218 januárjának végén kelt útra, hogy seregével együtt visszatérjen Magyarországra. Ez alkalommal a hosszabb szárazföldi útra esett a választása, talán azért, mert nem tudott hajókat szerezni a tengeren való átkeléshez, talán más okból. A hosszú út során felkeresett országokban diplomáciai tárgyalásokat folytatott, amúgy középkori módra, azaz házassági terveket szőtt vendéglátóival. II. Leó örmény uralkodó (1199–1219) leányával harmadszülött fiát, András herceget, az egykori Bizánci Birodalom egyik utódállamában,

Civilizációk összecsapása?

GETTY IMAGES

A keresztes hadjáratokat a fanatizmussal és a kegyetlenséggel azonosítják sokan.

Suleiman A. Mourad

szerint viszont előfordult az is, hogy a muszlimok és a keresztények kölcsönösen tisztelték és segítették egymást

Fegyvertársak

II. Frigyes német-római császár megállapodott Al-Kámil szultánnal 1229-ben Jeruzsálem átadásáról a keresztieseknek. Ez csupán egy mozzanata a Kelet és Nyugat közötti együttműködésnek a korszakban (bár e két ember személyesen soha nem találkozott)

FAKHR AL-DIN emír saját vérében fagyva feküdt a Manszúra melletti csataterén. Zászlója takarta végzetes sebet kapó testét. Az uralkodó 1250.

február 8-án távozott az avilági életből. Maroknyi testőrségének kíséretében hagyta el táborhelyét, hogy felderítse IX. Lajos király hadseregének helyzetét, és kidolgozza, hogyan védheti meg Egyiptomot a hetedik kereszties hadjárat néven ismert támadássorozattól.

Mielőtt még biztonságban visszaérhetett volna, egy rajtaütés során megölték. Csak pár hónappal azelőtt lett az Ajjúbida szultánús tényleges uralkodója, és most szomorú véget ért. Fakhr al-Din tehetséges volt, és szerencsés csillagzat alatt született. Anyja dajkálta a jövőendő Ajjúbida szultánt, Al-Kámit, ami megerősítette a két család közötti kapcsolatot. Így, mikor 1218-ban Al-Kámil lett az uralkodó, Fakhr al-Din lett a legközelebbi bizalmasa, aki csak akkor hagyta el a szultánt, és ha valamilyen fontos küldetést bízott rá.

Az egyik ilyen küldetése során Sziíliaiba ment, ahol a szövetségségkötés feltételeiről tárgyalt II. (Hohenstaufen) Frigyes császárral. Fakhr al-Din a Palermóban töltött rövid idő alatt valósággal lenyűgözte a császárt. Tudományokról, solymászatról és költészetről beszélgettek (lásd a keretes írást), és mielőtt visszahajózott volna Egyiptomba, Frigyes lovagga ütötte muszlim barátját.

A két nézet

Fakhr al-Din története jól példázza a korszak muszlim–kereszties kapcsolatait. Háborús idők jártak – gyakoriak voltak az összecsapások. Mászor a diplomácia, szövetségségkötés, barátság, kereskedelem, a tudományos élet került előtérbe. Időnként meg egyszerre volt háború és béke. A kereszties háborúk korának összetett örökségét kevesen ismerik a Közel-Keleten. Ennek egyszerű oka van: a kereszties háborúk számos modern kori kutatója kizárólag a korszak erőszakos pillanataira összpontosít – elvonva figyelmünket a történelem másik oldaláról, ami emiatt sokkal kevésbé látszik. Ez nem véletlenül alakult így. Nem szándékosan, de hagyjuk, hogy a két nézőpont – egy Európa-centrikus és egy iszlámközpontú – meghatározza, hogyan rekonstruáljuk a kereszties hadjáratok korát.

Valójában a 18. század óta ezek a nézőpontok rátelepedtek a korszakról szóló történetírásra, és emiatt tekintik a civilizációk összecsapásának ezt az időszakot. Minden ennek ellentmondó bizonyítékot elhallgattak vagy figyelmen kívül hagytak; ha egyáltalán figyelembe vették, csak lényegtelen apróságként említették meg.

Amikor a kereszties hadjáratokat az „európai” történelem részeként kezelik, könnyű a modern Európa előzményeként gondolni rájuk, a modern európai államok (Olaszország, Franciaország és Németország, hogy csupán néhányat említssek – közülük ilyen formában egy sem létezett a középkorban) nemzeti történelméhez kapcsolva. Ez arra csábítja a tudósokat és olvasókat, hogy a saját nézeteik fényében nézzék és értékeljék a kereszties hadjáratokat. Az Európa-centrikus nézőpont egyeseket odáig vezetett, hogy a keresztieseket a világ „civilizálására” induló gyarmatosítók elődeinek tekintsék. Ezek egyike Joseph François Michaud francia történész volt, akinek végső, hatkötetes formájában 1840-ben megjelent *Histoire des Croisades* (A kereszties háborúk története) című munkája máig nagy befolyással bír Európában, különösen Franciaországban. A felvilágosodás hatása alatt álló európaiak, illetve azok, akiket elragadt az orientálistika romantikus oldala, kritikusan szemlélték a kereszties hadjáratokat. Ők a vallási fanatizmus és erőszak borzalmas elegyének tekintették a korszakra – ami a szemükben megtestesítette mindazt, amit elítélendőnek tartottak az európai kultúrában. Erre a trendre két remek példa Sir Walter Scott 1825-ben megjelent regénye, *A talizmán*, és a neves amerikai rendező, Cecil B. DeMille által készített, 1935-ös *Kereszties hadjárat* című film.

A kereszties hadjáratok történetének Európa-centrikus olvasata azzal jár, hogy a modern értelmezés során a középkori európai forrásokat tekintjük elsődlegesnek. Így aztán a bizánci, örmény, muszlim vagy arab-keresztény tapasztalatokat összegző, Európán kívüli forrásokat szintén az európai források fényében olvassuk. Ezt nem úgy értem, hogy ezek a források pontosabb képet festenek a történelemlről, hanem, hogy ezek elengedhetetlenek a kereszties hadjáratok komplexitásának mélyebb megértéséhez, és ezért megérdemlik, hogy ne csupán mellékesnek tekintsük őket, hanem központi szerepet töltsenek be a modern történetírásban.

Megalázó sors

A fentiekhez hasonlóan a kereszties hadjáratok történelmének iszlámközpontú értelmezése a muszlim területek 19. századtól kezdődő gyarmatosításának következménye. A mai muszlim történészek a kereszties hadjáratokat az európai kolonizáció előfutárának tartják. Felhívják a figyelmet a kolonizáló államok gonosz terveire, és azt jósolják, hogy ezek az államok bizonyosan ugyanarra a megalázó sorsra jutnak majd, mint középkori elődeik. Ennek a trendnek remek példája az egyiptomi Said Ashour 1963-ban megjelent *Al-Haraka al-Salibiyya* (A kereszties mozgalom) című népszerű tanulmánya. Ezek az iszlámközpontú értelmezések csak arab forrásokra hagyatkoznak a korszakból, és azzal próbálják hangsúlyosabbá tenni egyes történelmi figurák – mint Szaladin vagy Bajbarsz szerepét –, hogy eltűnőzzék a keresztiesekkel szemben elért sikereiket, és figyelmen kívül hagyják, hogy voltak olyan keresztiesek, akikkel békében éltek.

Ékszerész, gyógyszerész, mészáros és pék egy 13. századi török kézíraton. A keresztiesek és a muszlimok a háborúk ellenére folyamatosan kereskedtek egymással

Ian Keith (balra) mint Szaladin és Henry Wilcoxon (középen) Oroszlánszívű Richárdként Cecil B. DeMille 1935-ös, *Kereszties hadjárat* című filmjében

INFORMÁCIÓCSERE

A muszlim–keresztény együttműködés számos területen hozott újításokat

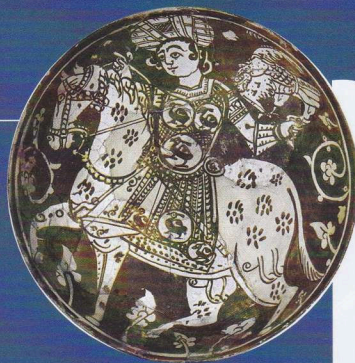

Az iszlám világban voltak először speciálisan képzett gyógyszerészek. A keresztény tudósok abban bíztak, hogy a vívmányok átvételével sikerül tovább tökéletesíteni a nyugati orvoslást

ORVOSTUDOMÁNY

Pisai István az 1110-es, 1120-as években Antiókiába utazott, hogy tanulmányozza az arab tudományt; különösen a filozófia érdekelt. Vágya, hogy elsajátítsa a muszlimok egyedülálló tudását, más tudományterületekre is elvezette, így többek között elmélyült az orvostudományban és az asztrológiában is. Antiókiában egy olyan csoport vezetőjeként, amelynek egy kereszténységre áttért

muszlim is a tagja volt, különböző munkákat fordított latinra az európai tudósok számára. Az általa összeállított listának köszönhetően, Ali ibn al-Abbas *A gyógyítás mesterségének teljes kézikönyve* című művének fordítása révén Európában sok arab elnevezés került a középkori szókincsbe. Néhány, mint a „cornea” (szaruhártya) és az „abdomen” (hasüreg) még ma is több nyelvben használatos.

Egy 12. század körül készült Fátimida kerámiától egy lovas solymászt ábrázol. II. Frigyes császár arab munkákra támaszkodott, amikor a solymászatról írt könyvet

SOLYMÁSZAT

II. Frigyes császár szenvedélyes solymász volt, és elhatározta, könyvet ír a témáról. Először az udvarában élő tudósokat kérte fel, hogy fordítsanak a solymászattal kapcsolatos, mérvadó arab műveket, mint amilyen a 9. századi Abbászida kalifának, Al-Mutavakkilnak tulajdonított *Kítáb al-Mutavakkil*, valamint más arab könyveket is. Ezek a könyvek tanították meg Frigyesnek, hogy megfigyelések és kísérletek révén miként kezelje tudományként a solymászatot. Ezek ihlették Frigyes *De Arte Venandi cum Avibus* (A madarakkal történő vadászat művészetéről) című könyvét, amelyet a ragadozó madarakról szóló első „tudományos” értekezésnek tekintenek.

Az elmúlt évtizedekben az Európa-centrikus értelmezés néhány árnyalattal bővült, de sosem változott jelentősen, az iszlámközpontú pedig a muszlim világ politikai helyzetének köszönhetően egyáltalán nem változott.

„Mocskos keresztény disznók”

Csak hogy a kereszties hadjáratok kora nem civilizációk összecsapásának jegyében zajlott. Bár ostobaság lenne azt mondani, hogy a muszlimok és a keresztiesek szertették egymást, ez nem jelenti azt, hogy át kellene esnünk a ló túloldalára. A korabeli források (különösen az iszlám dokumentumok) összetett képet festenek a korszakról, háborúkkal, szövetségekkel, bojkottal, kereskedelemmel, gyűlölettel és

elfogadással, valamint ezek millió árnyalatával. Másként fogalmazva: sosem volt két tábor – azonban rengeteg embernek voltak különböző céljai és tervei. Erre a bonyolult valóságra nyitottak ablakot *Ibn Dzsubair utazásai*. A középkori Ibériából származó muszlim írnok, Ibn Dzsubair (megh. 1217) a Földközi-tenger keleti vidékén időzött, és sok mindent tapasztalt, ami nem nyerte meg a tetszését. Megfigyelte, hogy a muszlimok és a keresztiesek között időnként dúló háborúk alatt a kereskedők szabadon jártak, és a kereskedelem ugyanúgy zajlott a két birodalom között, mintha minden a rendes kerékvágásban haladna. Az ő szemében ez mindkét oldal uralkodóinak romlottságát mutatta. Egyszer 1184-ben átkelt a Galileai-tengertől Akkóba vezető

síkon, ahol számos olyan muszlim falut látott, amelyek lakói harmóniában éltek a keresztiesekkel. Ibn Dzsubairt legjobban az döbentette meg, hogy a keresztiesek nem bántották a muszlimokat, és azon kesergett, hogy ezeket a muszlimokat nem látszott zavarni, hogy – az ő szavaival élve – keveredtek „a mocskos keresztény disznókkal.” Eszerint Ibn Dzsubair szemében ezek a muszlimok nem voltak jó mohamedánok.

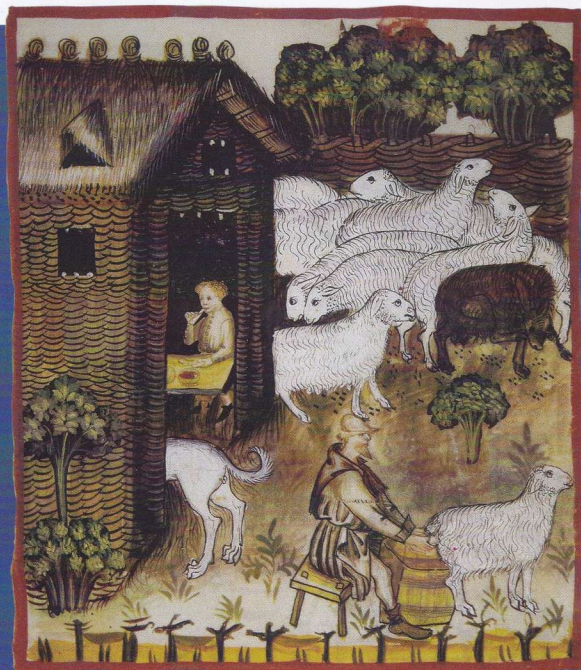
A kereszties hadjáratok korának összetett volta a kortárs muszlim forrásokból is egyértelműen látszik. Például Ibn Abi Ushaiba orvos és történetíró (megh. 1270) elmesél egy történetet, amely szerint valamikor az 1220-as években egy követ érkezett II. Frigyes császártól Moszul muszlim uralkodójához, és egy Kamal al-Din Ibn

ÉPÍTÉSZET

Az 1170-es években, amikor Szaladin ellenőrzése alá vonta Egyiptomot, és véget vetett a Fátimidák uralmának, Kairóban palotát épített a Mokattam-hegy lábánál elterülő, az idegen sííta és keresztény közösségektől távol eső földnyúlványra. Az ott dolgozó mesteremberek közül sokan fogságba esett keresztések voltak, akik a muszlimok és a többi közel-keleti számára ismeretlen technikát alkalmazták. A keresztések muszlimokénál erőteljesebb és tartósabb építőművészete lehetővé tette, hogy az addigaknál nagyobb építményeket emeljenek. A muszlimok fokozatosan megtanulták az új építészeti technikákat, gyakran úgy, hogy figyelmesen tanulmányozták a Földközi-tenger keleti partvidékén mindenütt megtalálható keresztés várakat.

Zárókő a 13. századi izraeli Montfort várból. A muszlimok gyakran a keresztés erődítmények tanulmányozása során tanulták el az erődépítés technikáját

Birkanyág egy 14. századi egészségügyi kézikönyvből. A birkák tulajdonjoga feletti vita volt az Uzsáma ibn Munkidz panasza nyomán indított úttörő per tárgya

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

Uzsáma ibn Munkidz nemesember, aki számos csatát vívott a keresztények ellen, a keresztések által elfoglalt Akkóban tett számos látogatása egyikén vádat emelt Banias ura ellen, mert az ellopta a birkanyáját. Uzsáma előadta panaszát Jeruzsálem királynak, aki összehívta a lovagok-

ból álló bíróságot, hogy tegyenek igazságot. Miután mindkét felet meghallgatták, a bíróság visszavonult, és Uzsáma számára kedvező ítéletet hozott. A király nem tehetett mást: el kellett fogadnia az ítéletüket. A muszlimok így ismerkedtek meg a bíróságok működésével.

Junusznak címzett, asztronómiával kapcsolatos kérdések sorát tartalmazó hosszú listát hozott. A császár udvari filozófusától, Antiókhiai Theodortól tudta, hogy csak Ibn Junusz tud ezekre felelni. Ibn Junusz válaszolt a követnek, aki aztán elvitte a dokumentumokat Szicíliaba. Egy más alkalommal a Kairóba érkező másik követ matematikai problémákra szeretett volna választ kapni. Al-Kámil szultán utasította udvari matematikusait, hogy írják le megoldásaikat, és küldjék el Frigyesnek.

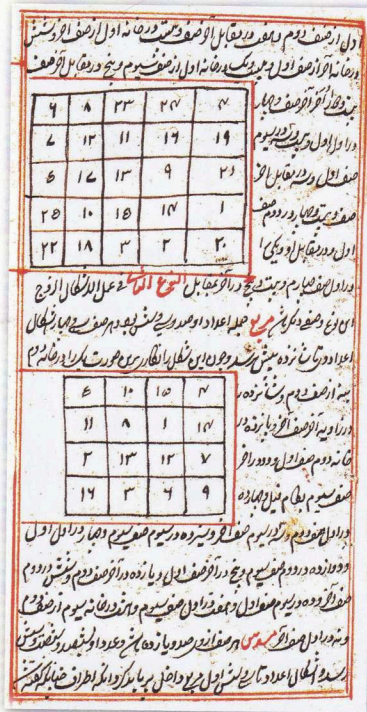
Udvarok és követek

II. Frigyes és az Ajjúbida-dinasztia hosszú években át dolgozott együtt különböző tudományos kérdéseken. Al-Kámil fia, Asz-Szálih Ajjúb szultán elküldte Siraj

al-Din al-Urmawit, a matematikai logika és törvénykezés szakértőjét Frigyes palermói udvarába, és Al-Urmawi ottani tartózkodása alatt könyvet írt a császárnak a logikáról. Pár évvel később, 1261-ben, a hasonló kvalifikációkkal rendelkező Ibn Wasil járt a dél-olaszországi Apuliában (Puglia) diplomáciai küldetésen: Bajbarsz mamlúk szultán küldte Frigyes fiához, Manfréd szicíliai királyhoz. Ibn Wasil két évet töltött Manfréd barletta udvarában, és miként előtte Al-Urmawi, ő is írt vendéglátójának egy könyvet a matematikai logikáról. Művének a *Magasztos értekezés* címet adta.

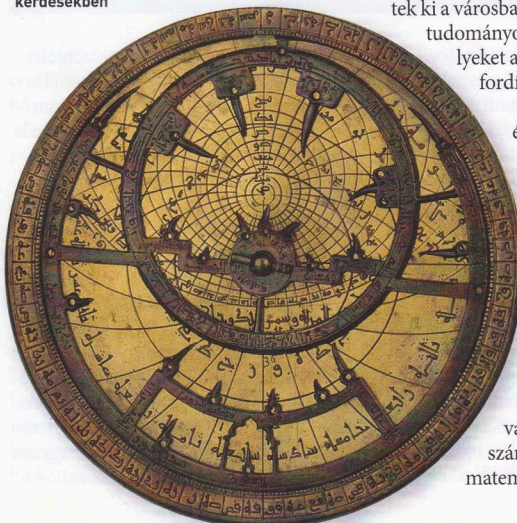
Egy másik példa az Al-Harawi nevű tudós volt, aki csaknem egy évszázaddal korábban, 1173-ban több hetet töltött Jeruzsálemben. Ez idő alatt többször fel-

kereste a Sziklamecszet muszlim szentélyt, ahol imádkozott. A keresztések az épületet templommá alakították, és Templum Domininek, vagyis az Úr Templomának nevezték. Al-Harawi az alkímia megszállottja volt, gyakran vendégeskedett Jeruzsálem királyánál, Amalriknál. Még ennél is fontosabb, hogy *A magányos zarándok kalauza* című művében Al-Harawi kritikával illetett és megtagadott Palesztinában és a környező vidékeken a különböző szent helyek, templomok látogatásával kapcsolatban több, széles körben elterjedt szokást, mivel szerinte azok népszerű muszlim babonákat és hamis összefüggéseket tükröztek. Megfigyelései azt mutatják, hogy keresztények, muszlimok és zsidók sokszor ugyanazokra a helyekre gyűltek imádkozni.

Táblázatok A teremtés csodái című középkori arab műből. A muszlim tudósok a régebbi tudományos elképzeléseket finomították

Egy iszlám asztrolábium Zaragoza-ból, 1079 körül. A muszlim szakértők többször is konzultáltak keresztény kollégáikkal csillagászati kérdésekben

Ez az időszak sokak számára lehetőséget teremtett, hogy gyilkoljanak, fosztogassanak, meggazdagodjanak, és arra, hogy dicsőséget szerezzenek. Mások kereskedtek, szövetségeket kötöttek és tudományos eszmecseréket folytattak

Ezeknek a helyeknek némelyike a keresztetek uralma alá tartozott, míg mások muszlim területen feküdtek.

Le kell szögezni, hogy itt nem konvenciáról, vagyis a középkori Andalúziában tapasztalt, a két vallás közötti tolerancia állítólagos „aranykoráról” van szó, hanem a keresztények és a muszlimok közötti kapcsolatok bonyolult hálójáról, amit nem lehet és nem is szabad csupán az érzéskes mozzanatokra leszűkítve vizsgálni.

A tudás útjai

A bimbózó tudományos kultúrával rendelkező iszlám civilizáció és Európa közötti kulturális áramlatok két fő útvonala ismert. Az egyik a középkori Ibériai-félszigeten keresztül vezetett, és leginkább ez ragadta meg a modern kori tudósok figyelmét. A másik út vonal Bizánc-on át haladt. Ezeken kívül ilyen út vonalnak tekinthető Szicília is, de ez leginkább Frigyes 1200-as évekbeli uralkodására korlátozódott. A keresztetek által uralt Antiókiában szintén komoly tudományos élet folyt. A pisaiak különösen nagy hasznot húztak abból, hogy kereskedelmi bázist építettek ki a városban. Rengeteg arab nyelvű tudományos művet vásároltak, amelyeket aztán hazavittek és latinra fordítottak.

Pisai István az 1120-as években, Antiókiában bukkan rá Ali ibn al-Abbas al-Majusi 10. századi művére, a *Kitab al-Malakira* (A gyógyítás mesterségének teljes kézikönyve), ezt lefordította latinra, majd hazavitte Itáliába. Ez a könyv évszázadokon át kötelező olvasmány lett az orvostudományt tanuló vagy gyakorló személyek számára. Ptolemaiosz híres matematikai és asztronómiai

mesterművének, az *Almagest*nek egy teljesebb példányát is hazahozták Antiókiából, és ennek a latin újrafordítása új lökést adott mindkét tudományágnak.

A legnagyobb csata

Az al-Dzsazíra (Al Jazeera) hírtévézió 2016 telén vetítette új dokumentumfilmsorozatának keresztetes hadjáratokról szóló első részét. A sorozat több neves történelmi szöveget tartalmazott meg. A narrátor ezekkel a szavakkal nyitotta meg az első epizódot: „A Kelet és Nyugat közötti konfliktus történetének ez volt a legnagyobb csatája az iszlám és a kereszténység között. Szent háború a vallás nevében. Most először: a keresztetes hadjáratok története az arabok szemzőgéből.”

Egyértelmű, hogy ez az új, „most először” nézőpont ugyanaz a régi történet az erőszakról, amelyet a 18. század óta újra és újra hallhattunk. A középkori – különösen a muszlim – források egy másik történetről mesélnek. Manapság sokan nem hajlandók ezt meghallani, mivel a civilizációk összecsapásáról szóló narratívát erősítő történet izgalmasabb, és könnyebben felhasználható.

Ez az időszak sokak számára lehetőséget teremtett, hogy gyilkoljanak, fosztogassanak, meggazdagodjanak, és arra is, hogy dicsőséget szerezzenek. Mások kereskedtek, szövetségeket kötöttek és tudományos eszmecseréket folytattak. Voltak olyanok is, akik mindkettővel megpróbálkoztak. Valójában ilyen a keresztetes háborúk története, és ez az a komplexitás, amit nekünk, történészeknek be kell mutatnunk. Lehet, hogy nem sikerül megszabadulnunk az előítéleteinktől, de akkor is hűen kell ábrázolnunk a történelem bonyolult voltát. ■

Suleiman A. Mourad a vallástörténet professzora a massachusettsi Smith College-ban

Fordította: Rindó Klára

SZICÍLIA BEVÉTELE

James Holland teszi fel a kérdést: hogyan lehetséges, hogy az „Európa Erődbe” 1943-ban visszatérő szövetségesek 38 napos, sikerrel záruló szicíliai hadműveletére emlékezve ma már inkább csak a hibák jutnak eszünkbe? ➤

A tervek nem mentek füstbe

Amerikai bombázók támadják Messina kikötőjét 1943 júniusában, Szicília inváziójának előkészítése közben. A szövetségesek a sziget elfoglalásával újra az európai kontinensen harcoltak

ACATANIÁTÓL ÉSZAK-
NYUGATRA, egy magas-
laton található Centuripe
városkája komoly nehézsé-
geket okozott a szövetsége-
seknek. A tüzéség arra volt kényszerítve,
hogy a domb lába előtt fekvő nyílt terepen,
védtelenül araszoljon előre a bombatöl-
csérekkel szabdaltnál, ellenséges tűzben
keresgélve olyan helyet az útegek felállí-
tására, ami legalább valamiféle védelmet
nyújt a tüzereknek. Amikor aztán sikerrel
jártak, végre meg tudták adni a támadó
gyalogságnak a szükséges támogatást, és
1943. augusztus 3-ának estéjére bevették
a várost. A német 3. Fallschirmjäger (ejtő-
ernyős vadász)-ezred visszavonult, le a
Salso folyó völgyébe, majd fel a következő
városkába, Adranóba – hogy ott aztán
kezdődjön az egész előlőről.

Peter Pettit őrnagynak, a 17. tábori
tüzérezred logisztikáért felelős parancsnok-
helyettesének jutott az az irigylésre egy-
általán nem méltó feladat, hogy kitalálja,
hogyan fogja 24 darab 25 fontos lövéget
feljuttatni Centuripébe, majd le a másik
oldalon, hogy ott aztán végigcsinálják ugyan-
azt a kimerítő feladatot, amin éppen csak
túl voltak. Centuripe ódon városka volt,
ráadásul megvisezték a háború viszontag-
ságai, és aprócska, girbegurba utcáskái
nem arra voltak kitalálva, hogy az óriási
tüzérségi vontatók végigvonszolják rajtuk
az ágyúkat és a löszeres kocsikat. Ráadásul
ezek a behemótok a helyért még körülbe-
lül 80 másik, különböző méretű löveggel,
illetve tankokkal, teherautókkal és más jár-
művekkel versenyeztek, amelyeknek mind
át kellett jutniuk a városban. Augusztus
4-ének hajnalán Pettit őrnagy és az 57. tábori
tüzérezred hasonló beosztásban lévő tisztje
lesétált a Centuripéből kivezető egyetlen
úton, és együtt megpróbálták kitalálni,
hogyan lehetne elérni ezt a logisztikai csodát.
A kanyargós, keskeny, meredek szaka-
szokkal teletűzdelt utat ráadásul tökélete-
sen belátta az ellenség is, amelynek egy-
ségei már a Salso völgyének túloldalán,
az Etna oldalába ásták be magukat. Félúton
egy olyan szakasz is volt az úton, amely
teljesen használhatatlanná vált, ám nappali
fényben túlságosan veszélyes lett volna neki-
állni megjavítani, a munkával meg kellett
várni az éjszakai sötétet. Felismerve, hogy
estig nem tudnak továbbhaladni, Pettit
visszatért Centuripébe, majd felderítő-
egységekkel ereszkedett le újra a völgybe,

Fizikai megpróbáltatások
Az iszonyatos hőség és a borzalmas beteg-
ségek komoly árat fizetettek a Szicilián
harcolókkal, ahogy Audie Murphy (fent)
amerikai gyalogos is megtapasztalhatta

hogy megfelelő lőállásokat keressenek.
Miután besötétedett, 6 ezer lövedéket
juttattak le az úton, majd hatalmas csöröm-
pöléssel megindultak a vontatók és a löve-
gek, libasorban. Centizgetve átevíckéltek
az utasok által sietve megépített, a felrob-
bant részt kikerülő szakaszon, és a hajnal
első fényeivel együtt végre eljutottak a kiné-
zett helyre. Bár Pettit mindössze két és fél
órát aludt, most elképesztő ütemben kellett
azon dolgoznia, hogy az ágyúk a megfelelő
pozícióba legyenek vontatva, és lehetőleg
némi álcázást is kapjanak, mielőtt teljesen
kivilágosodik. Az ágyúkat követő teher-
autók közül hármat eltaláltak és felrobban-
tottak az ellenséges lövedékek.

Többnapnyi kemény küzdelem után
a szövetségeseknek sikerült visszaszorí-
taniuk a németeket a Centuripe körüli
állásaikból, de ez csak egy aprócska része
volt azoknak a nehézségeknek, amelyeket
Szicília elfoglalása jelentett. Egy közkeletű
Baedeker-útikönyv arra figyelmeztette
az utazókat, hogy semmiképpen ne július-
ban vagy augusztusban látogassanak
a szigetre, amikor a hőmérséklet elvisel-
hetetlenül magas, az invázióra mégis
éppen ezekben a hónapokban került sor.
„A nap vált a legkérelmezhetlenebb ellen-
ségünkkel – jegyezte fel egy kanadai
hadnagy, Farley Mowat –, acélsíksájkaink
pedig kohóvá változtak.” A szigeten köny-
nyen el lehetett kapni a maláriát, a vérhast
és még jó pár más kellemetlen betegség-
get. „Az agyam úszott – emlékezett vissza
Audie Murphy amerikai gyalogos –,
a belső szerveim pedig remegve zörögtek.
Végül nem bírtam tovább. Kidőlttem
a sorból, lefeküdtem az út szélén, és addig
öklendeztem, amíg már úgy éreztem,
a gyomrom is ki fog jönni belőlem.”
A városokon kívül alig volt vezetékes víz,
a folyók egy jó része pedig kiszáradt.
A tájat kopár síkságok és végeláthatatlan
hegységek, domboságok alkották, amely-
ket rossz minőségű utak ritkás hálójá
kötött össze. Szicília ideális volt a védeke-
zéshez, támadói szempontból pedig rém-
álmom volt, a szövetségesek mégis mind-
össze 38 nap alatt elfoglalták a szigetet.

A hadszíntér Szicília szövetséges inváziója 1943. július 9. és augusztus 17. között.
A déli partokon földet érő nagyjából 160 ezer szövetséges katona több mint
100 ezer német és olasz katonát szorított ki a szigetről

Hórukk

Szövetséges katonák rakodják az utánpótlást Szicília partján 1943 júliusában. A támadóknak napi 6000 tonna utánpótlásra volt szükségük, kikötőből pedig nem volt elegendő

A háborúból kiútvé

A háború földközi-tengeri frontján 1943 július–augusztusa döntő jelentőségű időszaknak bizonyult. Mussolini uralmát megdöntötték, Szicília a szövetségesek kezére került, akik ezzel utat nyitottak az Appennini-félsziget elleni támadáshoz is. Mindezen eredmények ellenére a szicíliai invázió emlékezetét inkább a negatívumok uralják. Történészek sora kérte számon a szövetségeseken az inváziós tervek hibáit, a lassú előrehaladást, és végül, de nem utolsósorban azt, hogy közel 40 ezer német katonát engedtek átkelni a Messinai-szoroson, akik aztán a további hadműveletekben is megnehezítették a dolgukat. Itt az idő, hogy ezeket a fanyalgó véleményeket egyszer és mindenkorra partvonalon kívülre tegyük.

Szicília inváziójáról eredetileg az 1943. januári casablancai konferencián született döntés, ahol a brit és amerikai katonai vezetők igyekeztek egy olyan stratégiát kidolgozni, amely meghozza a győzelmet számukra a háború európai frontján. Ekkorra abban már biztosak lehettek, hogy Észak-Afrikában győzelmet arattak, és ugyan megállapodtak, hogy a következő évben megkísérlik az átkelést a La Manche csatornán, komoly érvek szóltak egy szicíliai partraszállás mellett is. Ezzel a had-

művelettel érnék el, hogy a szövetséges csapatok újra európai földön harcoljanak; felgyorsítanák Olaszország kiválását a háborúból (amennyiben erre az észak-afrikai események nem lesznek elegendők); és tovább szorítanák a Németország köré vont fojtogató gyűrűt. Jelentős erők gyűltek össze Észak-Afrikában és a földközi-tengeri térségben, ezek nem ülhettek tétlenül, a következő tavaszra várva. A különböző bonyolult és részletesen kidolgozott megtévesztési kísérletek – amelyek között görögországi szabotázsakciók mellett az is szerepelt, hogy hamisított térképekkel ellátott holttesteket dobtak ki egy repülőből a spanyol partoknál – mind azt igyekeztek elhitetni a tengelyhatalmak vezetőivel, hogy a szövetségesek célpontjai Szardínia és Görögország lesznek, de a józan ész Szicília mellett szólt. Mussolini és tábornokai, valamint Albert Kesselring tábornagy, a földközi-tengeri német erők főparancsnoka is ezen a véleményen voltak. Sziciliát az az egyszerű tény tette ideális célponttá, hogy egy partra szálló hadművelethez elengedhetetlenül szükséges volt a légtér szinte tökéletes ellenőrzése. A célterület felett nemcsak a nagyobb hatótávolságú bombázóknak kell jelen lenni, hanem a vadászgépeknek is, hogy védelmező ernyőt vonjanak az inváziós flotta és a partra

szálló csapatok fölé. A szövetségesek máltai és észak-tunéziai légibázisai voltak a legközelebb az ellenséges területekhez, ezekről pedig csak Szicília felett lehetett elérni ezt a célt, Szardínia és Görögország egyszerűen túl messze volt.

A Husky kódnevet kapó szicíliai partraszállás tervezése rögtön a casablancai találkozó után elkezdődött, de mire a hadművelet valódi előkészítésére irányuló parancsokat kiadták, a tervnek már nyolc különböző variációját dolgozták ki és vetették el. A kilencedik változatot 1943. május 3-án fogadták el. Lehengerlően bonyolult hadműveletről volt szó, amelyet úgy kellett előkészíteni, hogy a tervezőknek fogalmuk sem volt az ellenség várható reakciójáról, vagy arról, milyen német erőket irányítanak át Szicília védelmére. Az olasz csapatok meglepően jól harcoltak Tunéziában, és hatékonyan tartották fel a brit 8. hadsereget az északkelet-tunéziai Enfidaville-nél 1943 áprilisában. A szövetségesek attól tartottak, hogy Sziciliában esetleg még keményebben fognak harcolni, hiszen ekkor már olasz földön zajlanak majd a hadműveletek. A németekkel kapcsolatban nem volt kérdés, hogy elszántan és kitartóan fognak küzdeni.

A sziget alakja, valamint a repülőterek és kikötők szétszórott elhelyezkedése is

komoly fejtörést okozott. A szövetségeseknek valamilyen módon napi 6 ezer tonna utánpótlást kellett a szigetre szállítaniuk úgy, hogy a legjelentősebb kikötőkhöz a kezdeti időszakban nem férhettek hozzá. A légierő vezetői amellet kardoskodtak, hogy a szárazföldi egységek haladéktalanul kerítsék kézre az összes repülőteret a sziget nyugati, déli és délkeleti részén is. A szárazföldi erők parancsnokai viszont minél keskenyebb frontvonalat akartak nyitni, hogy ott gyorsan döntő fölényre teheszenek szert. Röviden tehát a különböző haderőnemeknek egymásnak ellentmondó igényei voltak. Végül kompromisszumos megoldás született. A britek és kanadaiak a délkeleti partokon érnek földet, és onnan egyenesen Siracusa, Augusta és Catania kikötői felé veszik az irányt, majd továbbnyomulnak Messina felé, amilyen gyorsan csak lehetséges. Az amerikaiak közben Gela környékén, a sziget déli partjainak nagyjából a közepén szállnak partra. Ez azt jelentette, hogy a közép- és a délkeleti részekben található repterek viszonylag gyorsan szövetséges kézre kerülnek, de a nyugati részen lévők jelentette fenyegetéssel a levegőből kell majd leszámolni.

A légtér urai

Nem sok kétség férhet ahhoz, hogy a különböző tervváltozatok közül végül azt fogadták el, amelyik a legjobban igazodott a körülményekhez, illetve a siker legnagyobb esélyét biztosította a szövetségesek számára. Azért nem szabadna kritizálni a szövetséges tervezőket, hogy sokszor változtattak elképzeléseiken egy ilyen komplexitású hadművelet esetén; a háború szinte összes nagyszabású offenzív hadművelete – az 1940-es német nyugati hadjáratától a normandiai partraszállásig – számos változáson ment keresztül a tervezés fázisaiban. A valóságban aztán a tervezés során felmerült aggályok nagy része alaptalannak bizonyult, leginkább azért, mert a szövetséges légierő elképesztően hatékonyan működött az invázió előtt és közben is. Ez volt az a pontja a háborúnak, amikor létrejött a bonyolult, de az ellenfelek számára rémisztően effektív együttműködés a döntő fölényre szert tevő szövetséges légierő, valamint a szárazföldi és haditengerészeti erők között. A bombázók folyamatosan támadták a reptereket, vasútvonalakat és utánpótlási vonalakat

Veszélyes viszonyok

A brit 8. hadsereg katonái nyomulnak előre Catania egy romos utcáján 1943 augusztusában. A győzelmet a gyalogságnak kellett kivívnia

nemcsak Szicília területén, de messze a hátszágban is, miközben a vadászgépek az ellenséges repülőekkel vették fel a harcot. 1943. július 10-ére a tengely légierejét gyakorlatilag harcképtelenné tették a térségben. A nyár folyamán a Luftwaffe összesen 3504 repülőgépet veszített a Földközi-tenger térségében – csak összehasonlításképpen: ugyanebben az időszakban a keleti fronton 702 gépet veszített. A szövetséges légifőlény azt is biztosította, hogy a partraszállás megindulásakor a sziget nyugati felén található légibázisok jóval kevesebb veszélyt jelentettek.

A tervezéskor nem lehetett biztosra venni, hogy a légierő ilyen hatékonyan látja majd el a rábízott feladatokat. A háborúnak e szakaszában a legfontosabb szempont az volt, hogy maga a partraszállás sikerrel záruljon. Visszavonulásról szó sem lehetett. Ez a megfontolás is fontos szerepet játszott abban, hogy Alexander tábornok (a tunéziai, szicíliai és később itáliai hadseregcsoport parancsnoka) egyetértett Montgomery tábornokkal (a brit 8. hadsereg főparancsnokával) abban, hogy elsődleges prioritást élvezzen minél több katona partra tétele, hogy gyorsan ki lehessen építeni egy megfelelő méretű hídfohlást, és az ellenségnek ne legyen semmilyen esélye hatáson ellentámadást indítani. Ez viszont újabb kompromisszumokkal járt, mert

hiába halmoztak fel a szövetségesek lenyűgöző mennyiségű katonát és utánpótlást a térségben, a szállítási kapacitás, valamint partra szálló hajók száma véges volt. Sok katonát csak a járművek számának korlátozásával lehetett partra tenni – az olyan járművekkel, amelyek aztán gyorsan Catania felé és tovább szállíthatták volna a katonákat. Végül 160 ezer embert tettek partra – többet, mint az egy évvel későbbi D-napon –, mellettük 14 ezer járműért partot, a hadműveletet pedig 2590 vízi jármű és 3462 repülőgép támogatta.

Felfúvódott testek

A valóságban a partraszállás simábban ment, mint várták. De a szövetségesek óvatossága teljesen megalapozott volt egy ilyen méretű hadművelet esetében, amikor egy esetleges kudarcért fizetendő ár elképzelhetetlenül magas lett volna. Jobb biztosra menni, mint kockáztatni, amikor egy váratlan fordulat hónapokkal, sőt talán hosszabban is elnyújthatta volna a háború befejezését. Mindennek voltak azonban következményei. Mivel az első hullámban megérkező csapatoknak nem volt annyi járművük, hogy a brit csapatokat gyorsan északra szállítsák, a katonáknak gyalog kellett előrenyomulniuk a rekkenő hőségben, amíg a járművek a következő napok során meg nem érkeztek – és gyalogosan

Fogadás

A sziget fővárosának, Palermónak lakói köszöntik a városba érkező amerikai páncélosokat 1943 júliusában. James Holland szerint óriási eredmény volt, hogy Szicíliát 38 nap alatt elfoglalták a szövetségesek

természetesen lassabban haladtak, mint ha gépesítve közlekedtek volna. Az így elvesztett időben a szicíliai német erők utánpótláshoz jutottak, és az ellenállásuk következtésképp jóval keményebb volt. A Husky hadművelet esetleges kudarcának elkerülése azonban jóval felülírta a gyors haladás igényét.

Az a lassúság, amellyel a szövetségesek haladtak, máig árnyékot vet a hadműveletben részt vevők teljesítményére. Miközben az olasz ellenállás összeomlott, a németek erősítést kaptak, és stabilizálni tudták helyzetüket, és rendezetten visszavonultak a szigeten előbb nyugat-keleti irányba, majd Messinához közeledve az adottságoknak megfelelően szűkülő, kijelölt védelmi vonalak sorozatába. a cataniai síkság, majd egy sor magaslati városka kegyetlen harcok színterévé változott. „A holttestek felfúvódnak, legyek rajzanak a verázott egyenruhákön” – írta egy német katona, Hanns Cibulka. Különösen kemény küzdelem zajlott a cataniai síkság stratégiailag megkerülhetetlen pontján álló Primosole híder. David Fenner hadnagy az itt folyó harcokról írta, hogy „a levegő megtelt rothadó testek, robbanószerek, füst és citrom szagával, utóbbit a cafatokra lőtt citrusligetek árasztották magukból”.

A síkságtól nyugatra és északra a brit, amerikai és kanadai csapatok arra kény-

szerültek, hogy egyik magaslati városkából a másikba araszolva szorítsák vissza a németeket, minden ilyen településért herkulesi küzdelmet vívva, a városokat pedig füstölő romokká változtatva. Rengeteg civil is az életét veszítette a harcokban, tömegek kényszerültek menekülni otthonaikból. De mindezt a szövetségesek olyan gyorsan csinálták, amennyire a terep- és utánpótlási viszonyok engedték. A hőség, a hegyek, a keskeny, gyakran rossz minőségű utak, valamint az első vonalban harcolók veszteségei, a betegségek és az utánpótlási nehézségek mind hátráltatták a gyors mozgást. A németek a légi támogatás folyamatos gyengülésével, az utánpótlás hiányával és a gyengülő harci szellemmel küzdöttek, ahogy egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a sziget elvesztése csak idő kérdése. A csata számukra az időnyerésről kezdett szólni.

Augusztus elejére a németek fő védelmi vonalát, a *Hauptkampfliniét* áttörték, és a Troinánál álló amerikaiak, valamint a Centuripénél álló britek a következő védelmi vonalat kezdték támadni. A tűzér-ségi és légi főlny a földhöz szögezte ugyan a németeket, de a győzelmet a nehéz terepen harcolni kényszerülő gyalogságnak kellett vérrel-verejtékkel kivívnia. A németeket végül augusztus második hetére sikerült az Etna mögé visszaszorítani, de a szí-

get északkeleti csücskének keskenyedése lehetővé tette számukra, hogy az egyre rövidülő frontot elég ideig tartsák addig, amíg erők nagy részét sikeresen evakuálni tudják. Ugyan 35 569 német és 62 ezer olasz katona kijutott a szoruló hurokból, a németek közül csak 25 ezren tartoztak a ténylegesen harcoló alakulatokhoz, és a Szicílián bevetett négy hadosztályuk rettenetes állapotba került a harcok végére. Mégis: ez a sikeres menekülés az, ami a legerősebb kritikaként merül fel a szicíliai szövetséges hadműveletek ellen.

A háború története azonban azt mutatja, hogy az ilyen evakuálások nagyrészt sikerrel zárultak. Dunkerque-nél 338 ezer szövetséges katonát mentettek ki; a bevetett 46 ezerből 42 ezer brit katonát sikerült evakuálni Görögországból 1941-ben, és nem sokkal később a Krétán állomásozó 32 ezer szövetséges katonából is 19 ezren el tudták hagyni a szigetet. A háború legvégén a németek kétféle katonát és civil szállítottak el Kelet-Poroszországból és Danzig (Gdańsk) környékéről, miközben a Vörös Hadsereg már Berlin felé nyomult előre. E mentőakciók egyikét sem egy olyan keskeny tengerszoroson keresztül bonyolították le, mint a messinai. A két part közötti távolság itt alig több mint 3 kilométer, és a Messinai szoros ráadásul komolyan meg is volt erősítve, a két oldalra összesen 333 légvédelmi üteget telepítettek (míg az egész normandiai partszakaszon 135 ilyen volt). Lehetetlen lett volna megakadályozni az átkelést, és a megmenekült német katonák amúgy sem befolyásolták érdemben a további hadműveletek alakulását.

Ha manapság Centuripéből vagy egy hozzá hasonló szicíliai városkából végigtekintünk a környező tájon, hihetetlennek tűnhet, hogy voltak emberek, akik ilyen viszonyok között egyáltalán képesek voltak harcolni. A tény, hogy megtették, és sikerrel tették, elképesztően nagy eredmény volt, és ennek tükrében kellene emlékeznünk a szövetségesek első támadására, amelyet az „Európa Erőd” ellen végrehajtottak. **H**

James Holland hadtörténész, szakértő a második világháború. A témáról szóló könyve: *Sicily '43: The First Assault on Fortress Europe* (Bantam Press, 2020)

Fordította: Litván Dániel

ÖT LECKE SZICÍLIÁRÓL A D-NAPRA

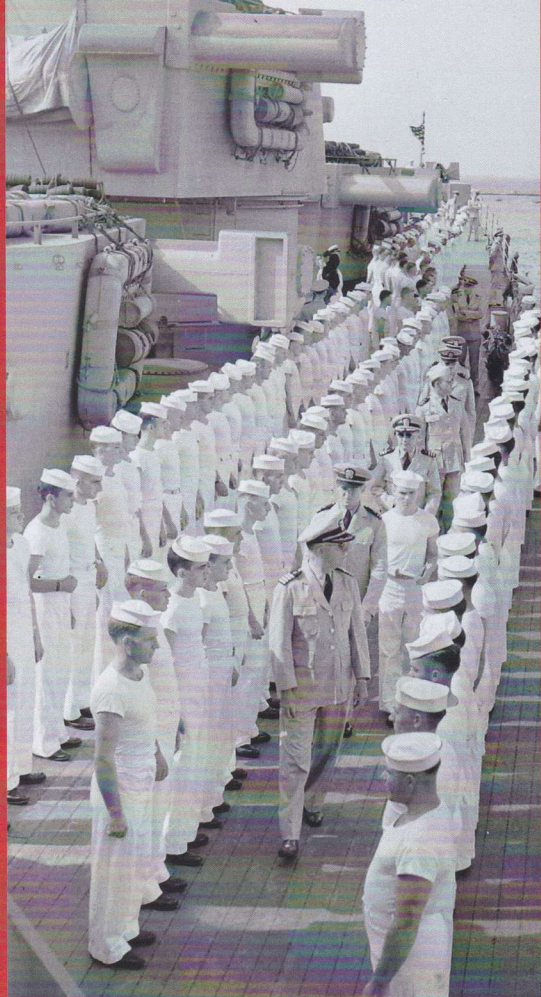
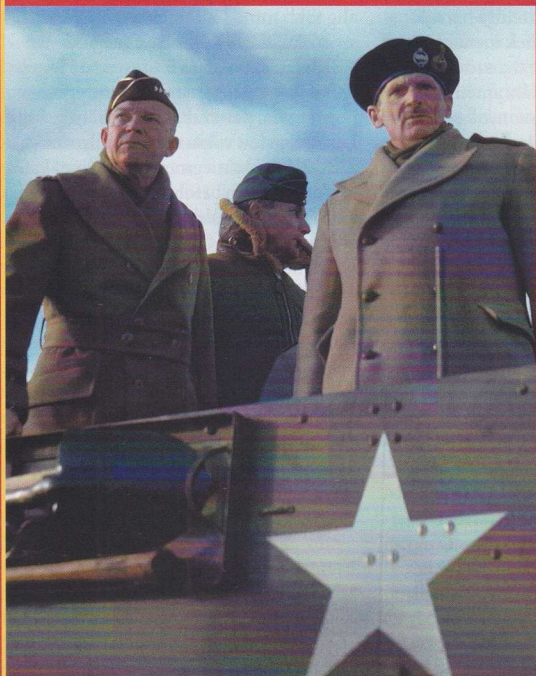
A Husky hadművelet megfizethetetlen tapasztalatokkal gyarapította a szövetségeseket, akik ezt a tudást a még nagyobb szabású normandiai partraszállás során kamatoztatták

1. Ne tarts túl sok vasat a tűzben

A Husky hadművelet tervezése akkor történt, amikor Tunéziában még javában zajlottak a harcok. Ez azt jelentette, hogy a szövetséges parancsnokoknak úgy kellett előkészíteniük a következő csatát, hogy még az előzővel voltak elfoglalva. Túl sok vasat tartottak a tűzben, és ez még lenyűgözőbbé teszi a szicíliai hadművelet sikerét.

A leckeit így is megtanulták: az Overlord hadművelet előtt az összes, Normandiában később szerephez jutó harctéri parancsnokot visszarendelték a hátszobákba, hogy minden erejükkel az előttük álló feladatra koncentrálhassanak. Ez vonatkozott a légierő és a haditengerészet főtisztjeinek többségére, illetve Eisenhower, Montgomery és Patton tábornokokra, akik mind részt vettek a tunéziai és a szicíliai hadműveletekben is.

Eisenhower (balra) és Montgomery tábornokok egy angol tankgyakorlatot nézve 1944-ben. A főparancsnokok teljes figyelmüket a D-nap előkészítésének szentelhették

Matrózok egy amerikai hadihajó fedélzetén, Szicília közelében a Husky hadművelet idején – hatékonyan működtek együtt a többi fegyvernemmel

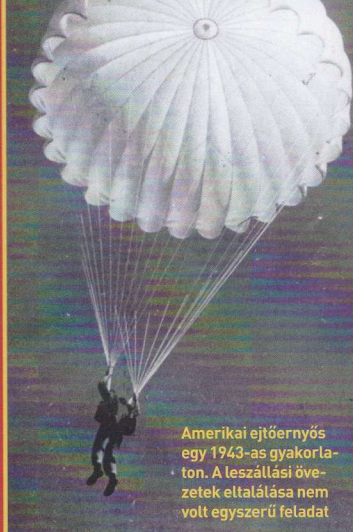
2. Testvériesen osztozz meg a feladatokon

Harold Alexander tábornok, aki a 15. hadseregcsoport vezetőjeként vett részt a szicíliai invázióban, mutatott rá, hogy a modern hadviselésnek egy „testvériességné” kell lennie a szárazföldi, tengeri és légi erők között, amelyek szoros együttműködést alakítanak ki. Ahogy ezt a Husky fényesen bizonyította, ez valóban elengedhetetlen volt a további hadműveletekhez, amelyeknek az első szakaszában szintén tengeri és légi úton kellett az egységeket ellenséges földre juttatni.

A légierő legyűri az ellenséges légierőt, és megrongálja annak utánpótlási és kommu-

nikációs vonalait, majd védelmet és támogatást biztosít a haditengerészetnek, amely cserébe nem csupán ágyúval támogatja a földön harcolókat, hanem nagyszabású logisztikai feladatokat is ellát. A szárazföldön előrenyomuló katonák a levegőből védelmet, támogatást és utánpótlást is kapnak.

Szicília volt ennek a szemléletnek az első igazi próbája, ahogy a brit–amerikai koalíció első igazi közös erőpróbája is. 1944 júliusára a két haderő és a három fegyvernem még olajozottabban működött együtt, és ez a „testvériesség” a szövetségesek alapvető taktikájává vált.

Amerikai ejtőernyős egy 1943-as gyakorlatsón. A leszállási övezetek eltalálása nem volt egyszerű feladat

3. Érkezz a magasból

A háború elején a briteket és az amerikaiakat lenyűgözték a légi úton szállított alakulatok nyújtotta lehetőségek. 1943-ra a légi szállítású egységek tökéletesen ki voltak képezve, ám a csatatérre eljuttatásukra már nem szántak ekkora figyelmet.

A vitorlázórepülőök pilótái, az őket vonató gépek, valamint az ejtőernyősöket szállító gépek személyzete mind súlyos kiképzéshiányosságokkal küzdöttek, és Szicílián a légi szállítású hadműveletek csúnya kudarcra zártak. A bevetett 147 brit vitorlázógép közül csak négy ért földet ott, ahol kellett volna, miközben 69 a tengeren szállt le, és az amerikai 505. ejtőernyőszerezd 3400 katonájából csak 200-an értek földet

a kijelölt zónájukban. Később a Primasole hídnál az 1. ejtőernyősdandárnak csupán a 16 százaléka vett részt ténylegesen a harcban, a többiek a szélrózsa minden irányában szétszóródtak.

Nem minden leckét tanultak meg – a szállítógépek személyzete továbbra is a legkevésbé képzettek közé tartozott a szövetséges légierőnél, de a vitorlázógépekre nagyobb figyelem jutott a D-nap előtt. A Szicíliánál kilométerekre eltévedők egyike, Jim Wallwork pilóta volt például az, aki 11 hónappal később lenyűgöző manőverrel pontosan a célpontként kijelölt, a caeni csatorna felett átvélő Pegasus híd mellett tette le a gépét.

4. Nincs kikötő, nincs gond

Az egyik legnagyobb gondot az okozta a Husky hadművelet tervezőinek, hogy miként tegyenek partra elég utánpótlást. A sziget három legnagyobb kikötője – Messina, Catania és Palermo – egyike sem volt az invázió első hullámban elérhető, a többi kikötő pedig közel sem lett volna képes a szükséges napi 6 ezer tonna fogadására.

A partra szálló járművek fejlődése viszont azt jelentette, hogy a kikötők már nem bírtak olyan jelentőséggel, mint korábban gondolták. A 100 méter hosszú,

de mindössze 140 centiméteres merülésű remek új szállítóhajók végezték a kulmunka nagy részét, kiegészülve az ideiglenes acéldokkokkal és a zseniális DUKW (angolul ejtsd „duck”, azaz kacsa) kételtű járművekkel, amelyek ki-be tudtak közlekedni a vízből.

Az így megszerzett tudást azt jelentette, hogy a szövetséges tervezőknek nem kellett azzal számolniuk, hogy mindenképpen egy nagy kikötőt vegyenek célba Normandiában, az utánpótlást ehelyett egyenesen a partokra szállították a tengerről.

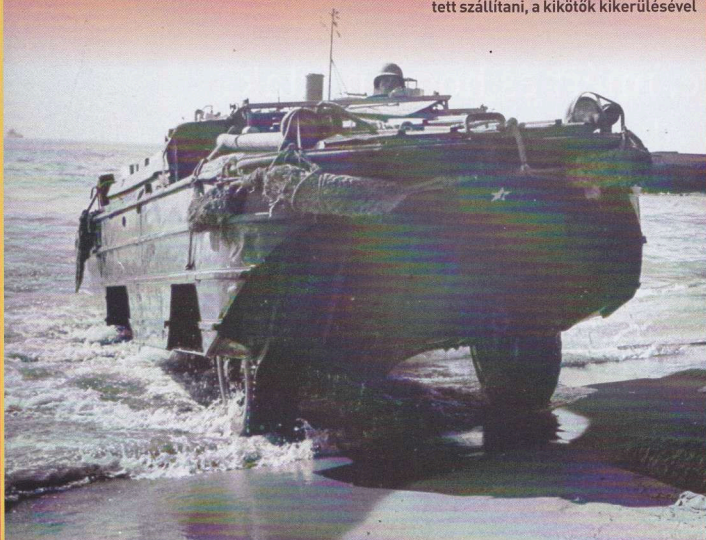
A DUKW kételtű járművek – itt egyet az itáliai hadjárat idején láthatunk akcióban – segítségével az utánpótlást a hajókról egyenesen a partokra lehetett szállítani, a kikötők kikerülésével

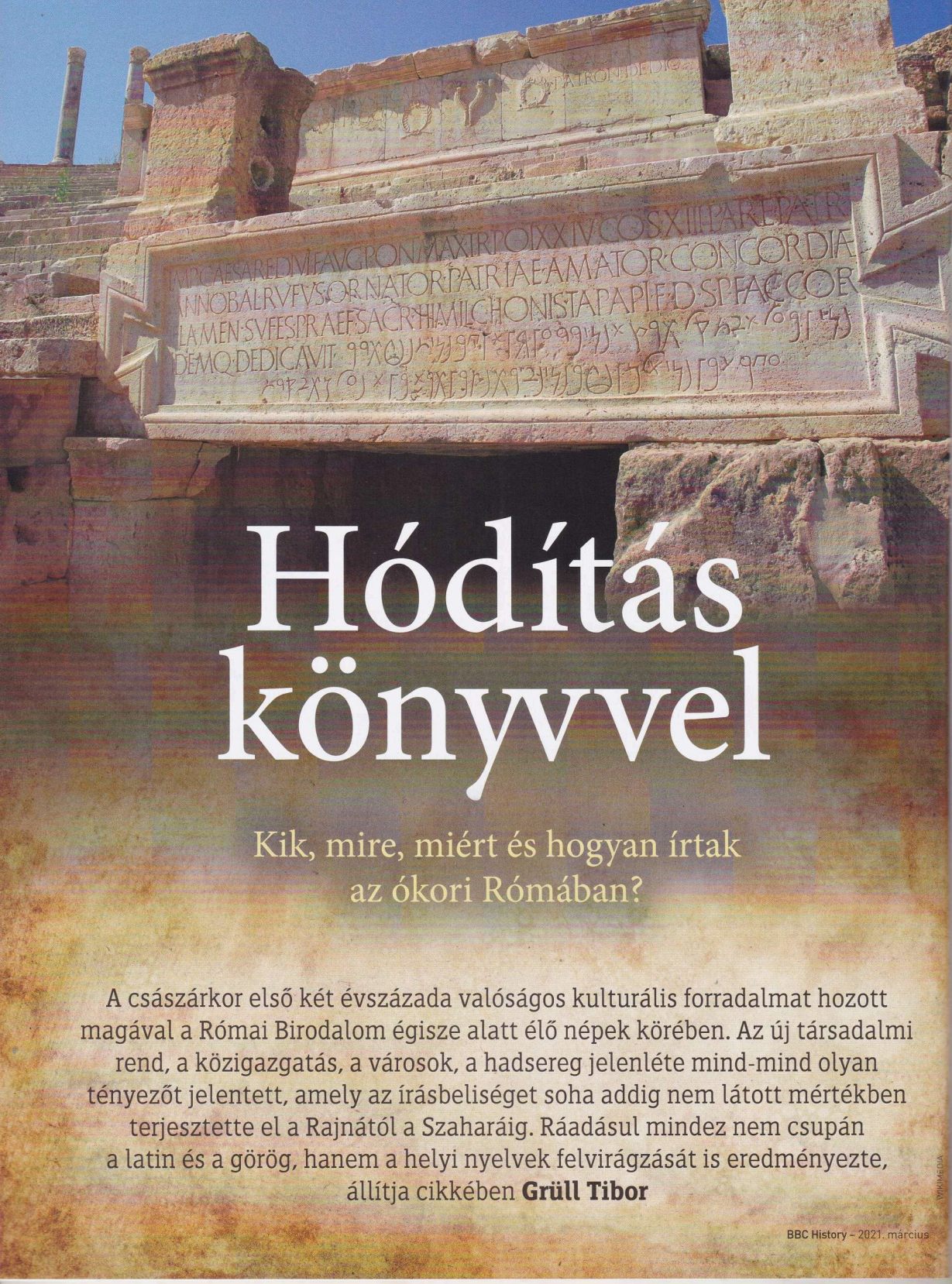

Patton tábornok szemlézi csapatait Nagy-Britanniában, 1944 áprilisában. Az amerikaiak bebizonyították, hogy hatékonyan képesek harcolni a szárazföldön is

5. Bízz az amerikaiakban

A hivatalosan a szicíliai partraszállás napján éjjelkor létrejövő amerikai 7. hadsereg harci képességeit kevéssé tette próbára, annál inkább tesztelte operatív képességeit. Ilyen nagy terület ilyen gyors elfoglalása teherautók, lánctalpas szállítójárművek, tankok és gépesített lövegek tömegének mozgatásával a sziget kellemetlen viszonyai között nagyon is komoly próbatétel volt, amelyet az amerikaiak kiemelkedő eredménnyel teljesítettek. A 7. hadsereg bebizonyította, hogy hatékony hadi gépezetként működik, így a D-nap idején is méretének megfelelő, a britekkel egyenlő feladatokat bízhattak rá.

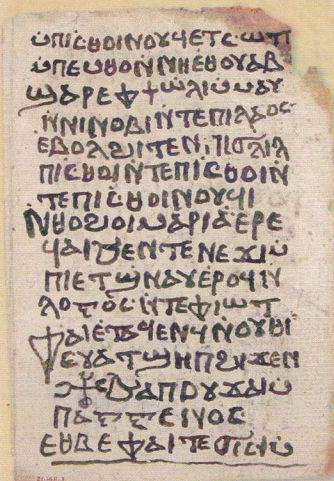

Hódítás könyvvel

Kik, mire, miért és hogyan írtak
az ókori Rómában?

A császárkor első két évszázada valóságos kulturális forradalmat hozott magával a Római Birodalom égisze alatt élő népek körében. Az új társadalmi rend, a közigazgatás, a városok, a hadsereg jelenléte mind-mind olyan tényezőt jelentett, amely az írásbeliséget soha addig nem látott mértékben terjesztette el a Rajnától a Szaharáig. Ráadásul mindez nem csupán a latin és a görög, hanem a helyi nyelvek felvirágzását is eredményezte, állítja cikkében **Grüll Tibor**

AZ ÓKORI RÓMAIAK nem csupán a fegyverek, hanem a könyvek erejével is hódítottak. Az uralmuk alá hajtott népek körében mindenütt megjelent a latin nyelv és írás, ám éppúgy reneszánszát élte a „magas műveltség” nyelve, a görög, sőt a helyi nyelvek is virágzásnak indultak. Az afrikai Leptis Magna színházában latin és pun betűkkel írt szöveg dicsérte a színház felépítőjét, egy bizonyos Annobalis Rufust, aki – igen, bizony! – büszkén viselte Róma hajdani legnagyobb ellen-

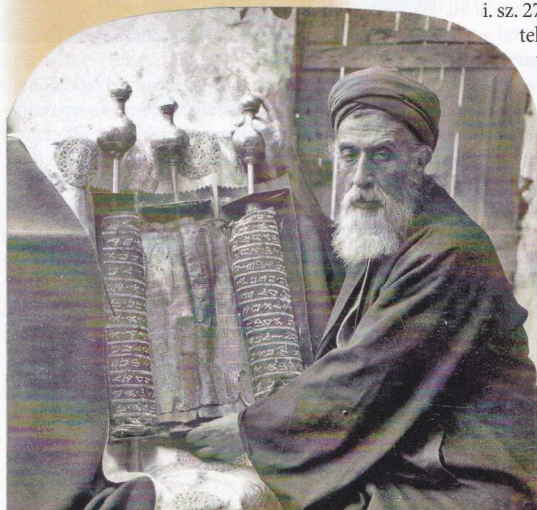
BALRA: Kopt kézirat a 14. századból
LENT: Palmürai bilingvis felirat palmürai és görög nyelven
ATÜLÖLDALON: Latin és pun felirat a Leptis Magna-i színház bejárata fölött

felének, Hannibálnak nevét. Galliában az Antoniusok fénykorában egy 150 cm széles és 90 cm magas bronztáblába vésték latin betűkkel írt gall nyelven azt az ősi kelta naptárt, amely 5 éves ciklusokban 62 hónappal számolt. A naptárból két töredék is előkerült: az egyik a Lyonhoz közeli Colignyben, s másik a svájci határ mellett fekvő Villards d'Heria helységben, vagyis nem egyedi, elszigetelt esetről van szó.

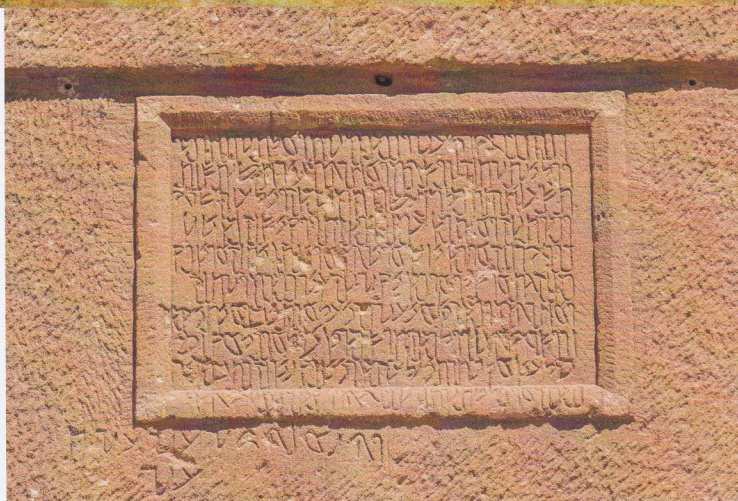
De Keleten is virágoztak a helyi nyelvek és írások, amelyek közül némelyik már több ezer éves múltra tekintett vissza. A legősibb írásbeliséggel természetesen Egyiptom dicsekedhetett, ahol még a császárkorban is használták a hieroglif írást: a legkésőbbi ezzel feljegyzett szöveg Diocletianus korából való. Egyiptom legelterjedtebb írásrendszere a „népi”, vagyis démotikus írás volt, amelyet a 3-4. szá-

FENT: Latin betűkkel bronzba vésett kelta naptár
LENT: Szamaritanus főpap a Tórával, Nablusz, 1905

zadban az egyiptomi és görög keverékéből született kopt váltott fel. A zsidók ekkor már fél évezrede a Babilontól örökölt arámi nyelvet és az ún. kvadrát arámi írást használták; a föníciai ábécéből kialakított óhéber betűket meghagyták a szamaritanusoknak, akik büszkén használták is azt saját *Bibliájukban* és zsinagógáik feliratain. A szíriai arámi lejegyzésére Palmürában saját ábécét használtak, az itteni írásbeliség emlékei az i. e. 44 – i. sz. 274 közötti időből kerül-

tek elő. Érdekes, hogy a többnyire írástudatlan nomádokként elképzeltek arabok is igen gazdag írásbeliséggel rendelkeztek: a Birodalomba beolvasztott nabateusok például az arámi egy írásváltozatát használták az i. e. 2. század óta, amelyből később a modern arab írás fejlődött ki. Végül a Rómát meg-

FENT: Nabateus dedikáció felirat Hegrából
 JOBBRA: Ulfila hirdeti az evangéliumot a gótoknak

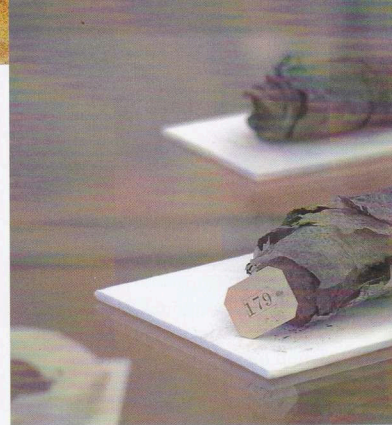
hódító gótokról se feledkezzünk meg, akik számára a görög származású, de gótok között felnevelkedett Ulfila (Wulfila) ariánus püspök a 4. század közepén alakította ki írását a görög, a latin és a germán rúnairás figyelembevételével, kifejezetten a bibliafordítás céljára. Érdekesség, hogy a Somogy megyei Hács-Béndekpuszta 5. századi temetőjében egy olyan 5 x 5 cm-es ólomlemez amulettet találtak, amely a *János evangéliuma* 17:11-12. verseit tartalmazta gót írással, Ulfila fordításában.

Tekercs, tábla, törött cserép

Az írásbeliség elterjedésének mai szemmel nézve elképesztő mértékét nemcsak az mutatja, hogy milyen nyelveken jegyezték le az emberek gondolataikat, hanem az is, hogy hová, mire írtak. A rómaiak – röviden szólva – mindenre. Az egykori Római Birodalom 5 millió négyzetkilométeres területén máig körülbelül egymillió darab kőbe, fémbe, fába, cserépbe vésett, festett vagy karcolt, esetleg pecsételt feliratot találtak a régészek. Ezek megfejtésével és elemzésével az epigráfia tudományága foglalkozik. De a számok nem mindig fejezik ki a tényleges valóságot, hiszen abból a szem-

pontból nézve, hogy a Római Birodalom több mint ezer évig állt fenn, az egymillió fennmaradt felirat – amelynek túlnyomó része a császárkorban keletkezett – egyáltalán nem tűnik soknak. Ennek legfőbb oka, hogy a leghatékonyabb iróanyag, a papirusz Egyiptomon kívül nem nagyon maradt fenn, hiszen az organikus anyagok – szemben a kővel vagy a fémrel – ki vannak téve az enyészetnek. Egyiptom száraz klímája és a sivatag homokja viszont megőrizte a szeletekre vágott papirusznádból készített papirusztekercseket (*volumen*), melyekből jóval több

mint egymillió található szétszórta a világ számos múzeumában. Érdekes, hogy a legelső papirusztekercsek mégsem itt, hanem a Vezúv kitörésekor 79-ben eltemetett Herculaneumban kerültek elő: 1752 és 1754 között egyedül Lucius Calpurnius Piso Frugi gyönyörű tengerparti villájában 1800 tekercsre bukkantak, sajnos teljesen elszenesedett állapotban.

Ebből a számból némi fogalmat alkothatunk arról, hány könyvtekercs lehetett például Róma közönyvtáraiban, amelyek közül az első Augustus építtette fel Apollo templomában. A késő római korra egyedül Rómában 14 közönyvtár működött, de bibliotékák épültek a Birodalom minden fontosabb városában. Talán a legismertebb ezek közül Titus Flavius Pantainos könyvtára Athénban, amelynek kőbe vésett szabályzata is fennma-

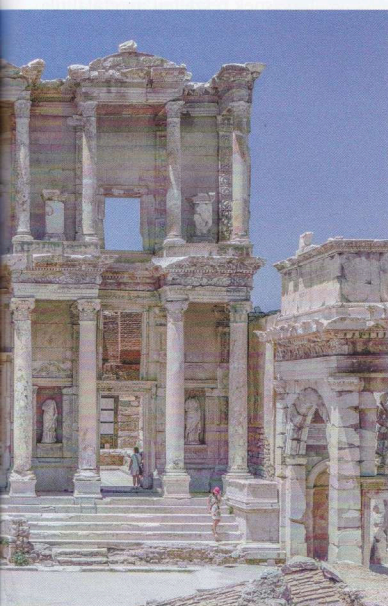

WIKIMÉDIA

FENT: Elszenesedett papirusz-
tekercek Herculaneumból
LENT: Az ephesosi Celsus-könyvtár
JOBBRA: 2018-ban Kölnben
felfedezett római könyvtárépület

radt: „Könyvet kivinni eskü terhe alatt tilos. Nyitva egytől hatig” – vagyis a könyvtár reggel 7-től délig tartott nyitva. Nagyjából ugyanebben az időben épült Ephesosban Asia tartomány helytartójának, Tiberius Iulius Celsus Polemaeanusnak tiszteletére az a könyvtár, amely egyesek szerint – az alexandriai és a pergamoni után – a harmadik legnagyobb lehetett a Birodalomban. A Claudius által colonia rangra emelt ókori Köln városában pedig 2018-ban találták meg a régészek egy 20 x 9 méteres könyvtár alapfalait. Ezek-

ből a könyvtárakból sajnos nem kerültek elő az egykori olvasmányok maradványai. De minden bizonnyal ugyanazt tartalmazhatták, mint mai utódai: a nagy klasszikusok műveit, a helyi jelentőségű írók alkotásait és úgynevezett szakirodalmat, melynek spektruma a vallási kérdések-

csupán kis ajándék, / hogyha barátinód így küldi a hírt: idejön!”

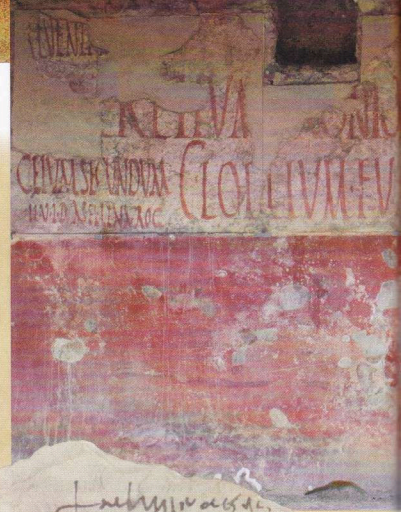
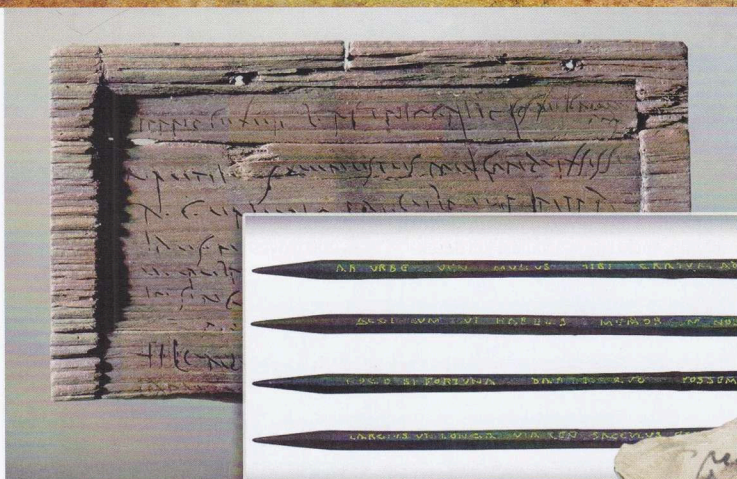
A 2010-es évek elején Londonban – a Bloomberg-központ helyén folytatott ásásokon – az első század közepéről származó több mint 400 darab írótablára és 200 íróvesszőre bukkantak a régészek.

től a szakácskönyveken át az illusztrált növényhatározókig terjedt. Az utóbbi töredékei az egyiptomi Tebtuniszi templomának könyvtárából is ránk maradtak.

A kissé borsos, de nem megfizethetetlen árú papirusz mellett az állatbőrből készített pergamen (*vellum*) természetesen sokkal drágább íróanyag volt, hiszen minden egyes lapjához egy-egy állatot kellett leölni. Éppen ezért pergamenre csak a rendkívül becses és ritka műveket jegyezték fel. Az i. e. 2. század és az i. sz. 1. század közepe között keletkezett holt-tengeri tekercek jelentős része olyan héber bibliaiszövegeket tartalmaz, amelyeket többnyire kóser állatok bőrből készült pergamentekercsekre írtak. Sokkal hétköznapiabb íróanyagoknak számított a viaszos tábla (*tabula cerata*) vagy a kis fatábla (*tilia*), amelyekre íróvesszővel (*stylus*) karcolták vagy nádtollal (*calamus*) írták a szövegeket. Az első század végén élt Martialis a *Nyeremények könyve* című művében tréfás versikéket költött, amelyeket cédulákra írva ajándékokra lehetett aggatni. Úgy tűnik, az írótábla megbecsült emléktárgy lehetett: „Mindjárt nem hiszed azt, hogy e tábla

Az egyik *stylus* négy oldalára valaki ezt a kis latin versikét karcolta be: „A Városból jöttem, s egy kedves ajándékot hozok neked, / mely hegyes – hogy emlékezzél rám. / Azért könyörgök, hogy legyen szerencsém átadni neked / oly nagy szeretettel, amilyen hosszú az út, és amilyen üres a pénztárcám.” A viaszostáblákat egyébként banki ügyletekhez – például szerződés-kötésekhez – is használták, amire a Pompeiiből és Puteoliból előkerült írótablák szolgálnak bizonyítékkul; de a hadsereg bürokráciájában is jelentős szerepük volt, mint azt a Vindolandában (Anglia) és Vindonissában (Svájc) előbukkant több száz írótábla mutatja. A fában szegény, sivatagos déli és keleti területeken igen népszerű íróanyagnak számított a törött cserép (*osztrakon*), amit Egyiptomban már a fáraók kora óta használtak feljegyzésekre. A római korban a szegényebb gyerekek erre írtak iskolai feladataikat; de a helyőrségek katonái is erre jegyezték fel napi teendőiket és jelentéseiket. A Szahara frontvonalaiban álló Bu Ndzem (Gholaia, Líbia) oázis-erődjében 136 írott cserép került elő, listákkal, levelekkel, napi jelentésekkel.

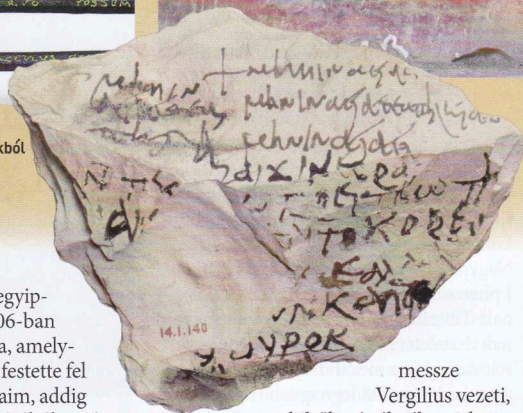
Az egyiptomi Berekiné kikötőjének vagy a Mons Claudianus porfírkőbányájának működését ugyancsak részletekbe menően ismerjük az ott előkerült írott cserепeknek köszönhetően.

A falfirkától az ólomakkig

Már az eddigiekben is számos példát láttunk arra, mi mindenre és mi mindenre írtak a rómaiak fontos vagy kevésbé lényeges üzeneteket. A papiruszra festett, kőbe vésett vagy viaszos írótablóba karcolt szövegek kevésbé meglepőek, hiszen ezeken az írások – mondhatni – természetes környezetükben jelentek meg. Ha a falra karcolt vagy festett graffitók és dipintók pusztán számából indulunk ki, azt kell mondanunk, hogy a rómaiak grafománok voltak. Ahol csak lehetett, otthagyták névjegyüket: egyedül Pompeii-ben tizenegyezer került elő belőlük! A graffitók között vannak egészen egyszerűek, mint a „Lucius festette”, vagy a „Virgula Tertiusának: te rosszfiú!”, ám olykor még a felsőbb társadalmi körök sem restelltek otthagyni névjegyüket az illemhely falán: „Apollinaris, Titus császár orvosa itt kakált egy jót”. A falakon öles betűkkel festett választási hirdetések virítottak: „Kérlek, válasszátok Gaius Iulius Polybius *aedilis*nek, mert jó kenyeret süt” – ajánlották a pákosztosok az egyik jó nevű péket Pompeii vezetésébe.

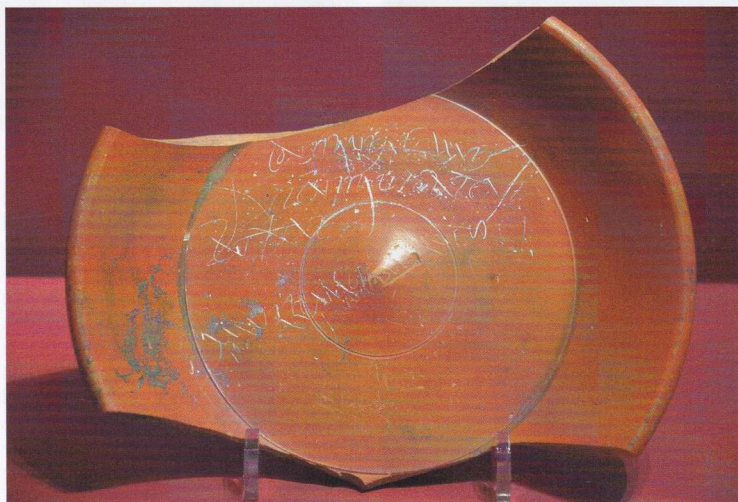
De graffitit mindenütt találunk a Római Birodalomban, ahol csak falak fennmaradtak. Egy a németországi Silberberg mellett talált római villa falára például egy gyerek véste fel panaszát a helyi tanítóról: „Az írást kegyetlen jólcája verte belém”, ami egyben jól mutatja

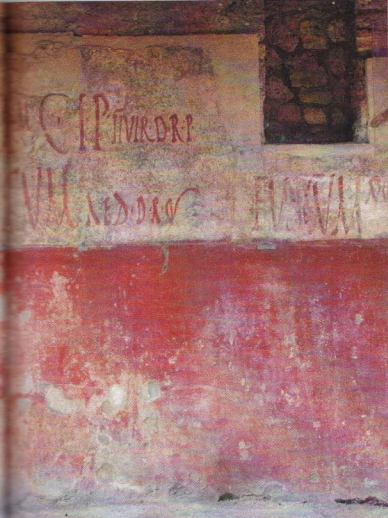
FENT: Íróvessző (*stylus*) a londoni Bloomberg-ásatásokból
 JOBBRA: Adóbefizetési nyugta osztrakonon
 LENT: Vergilius-idézet egy mázas római edényen

az oktatás elterjedtségét. Ez utóbbról bizonyosság az egyiptomi Dakhla-oázisban 2006-ban felfedezett 4. századi iskola, amelynek falára a tanár görögül festette fel buzdító szavait: „Kedves fiaim, addig igyatok a pieriai vizek forrásából, amíg meg nem elégedtek” – Pieria a klasszikus mitológia szerint a Múzsák otthona volt. Hogy a tanítók buzdítása nem talált süket fülekre, jól mutatja, hogy a gyerekek és felnőttek egyaránt kedvtelve öröközték meg az iskolai klasszikusok idézeteit a házfalakon. Az „idézettségi indexet”

messze Vergilius vezeti, akiből már életében iskolai tananyag lett, és úgy tűnik, az iskolában valóban alaposan beleverték a diákok fejébe. Róma nemzeti eposzának, az *Aeneis*nek részleteit megtaláljuk papiruszon, írótablón, cserépre, falra, edényekbe, téglába karcolva, sőt még egy római pénzén is, ahol a trónbitorló

BALRA: Választási feliratok egy pompeii ház falon
LENT: Bélyegzővel ellátott kenyér Pompeiiből
JOBBRA: Egy tízévesen elhunyt költőszeni, kezében saját művével

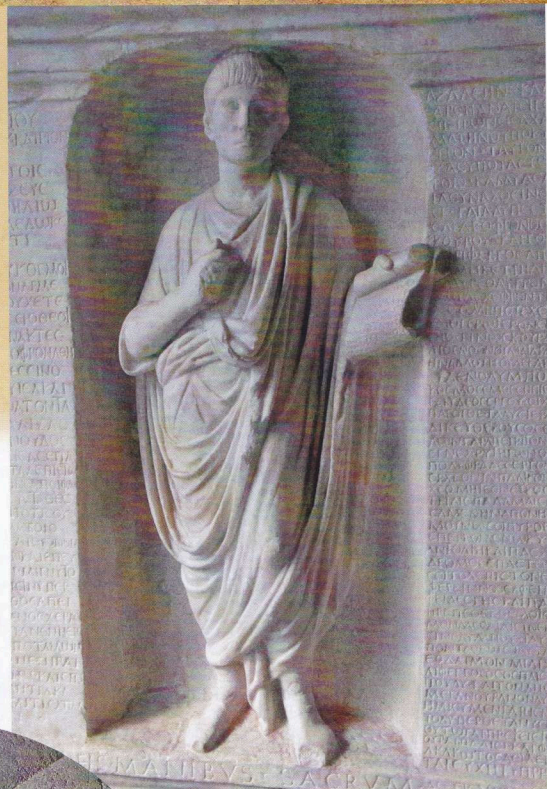
Carausius császár (286–293) így mutatkozik be az eredetileg Hectornak címzett szavakat némileg átírva: *expectate veni*, azaz „eljöttem én, a régenvárt” (*Aeneis* II. 282–283).

Az írásbeliség széles körű elterjedésének érdekes mutatói lehetnek bizonyos egyedi tárgytípusok is, mint például a kenyérbélyegzők (*signacula*). Az ókori pékek éppen úgy jelezték sütődéjük nevét – általában a sütés előtt a tésztába nyomott bélyegzővel –, mint napjaink pékségei, amelyek egy cédulán ragasztják rá adataikat a frissen sült kenyerekre. De a pékek néha jókívánságokat is kifejezték a vásárlóknak: például Dacia tartományban előkerült egy kenyérbélyegző „Elfogadom a boldog új évet” felirattal – ezeket a péksüteményeket afféle „szerencse-sütként” ették újév napján (CIL III 6287). Az iskolákban – Horatiustól tudjuk – süteményből készült betűkkel tanították a nebulókat az ábécére, s ha valaki sikeresen felismerte, hogy mit ábrázol a süti, elhajszolhatta azt (Hor. *Sat.* I. 1.25–26). Az ókori Róma egyik nagyon szónoktanára, Quintilianus pedig arról beszél, hogy az iskolákban elefántcsontból készített betűkkel játszottak a gyerekek, valószínűleg a „scrabble”-hez hasonló szónoktanos játékokat (*Inst.* I. 1.26). Főként legiótáborokban (Vindolanda, Vindonissa, Saalburg) kerültek elő olyan bőrből varrt cipők, amelyeken a gyártó névbélyegzője mellé a tulajdonos is bevészte saját nevét. Ennél is

sokkal izgalmasabbak a parittyából kilőtt lövedékek, amelyeket a katonák „öloommakoknak” (*plumbes glandeae*) neveztek. Ahogyan a katonák a második világhá-

borúban is vicces üzeneteket festettek a bombákra – a „Boldog karácsonyt, Adolf”-tól az egyszerű „Bumm!”-ig –, a rómaiak sem restelltek feliratokkal ellátni a parittyalövedékeket, amelyek nemegyszer nyomdafestéket nem tűrő bakamitványon íródtak. A feliratok közül legnépszerűbb a görög *dexai* vagy az ennek megfelelő latin *labe* kifejezés volt, ami nagyjából annyit tesz: „Ezt kapd ki!” (Az előbbi üzenetet már a marathóni csata helyén is megtalálták egy parittyalövedéken.) Az öloommakokra írt szövegek közül jó néhányat már 1864-ben összegyűjtött a kanadai John MacCauley. Íme, néhány vicces darab: „Juj!” – „Gyümölcs

a desszerthez!” – „Nesze, egy cukorka!” – „Pompeius hátsójába!”

Tekercs a kézben

A Római Birodalom minden sarkából előkerült több százezer sírábrázolás többnyire jól tükrözi az elhunytak etnikai hovatartozását, vallási elképzeléseit, sőt foglalkozásuk, hétköznapi életük használati tárgyait is. Nem meglepő, hogy egy földműves sírdomborművén szőlőmetsző kést, egy építésmérnökén szintezőt és vonalzó, egy költőén pedig könyvtartékert és tekercstartó ládát látunk. Néha egészen különleges síremlékek is előkerülnek. Például a Domitianus idején, i. sz. 94-ben rendezett capitoliumi játékok „görög költészett” szekciójában 52 versfaragó indult, és az első díjat egy mindössze tizenegy éves fiú: Quintus Sulpicius Maximus nyerte meg, akinek márvány síremléke 1874-ben került elő a római Porta Salaria közelében. A betegségben elhunyt fiú síremlékén tógában áll, bal kezében nyitott tekercset tart, nyilván saját verseinek kéziratát. Az utóbbiakból egyébként az epitáfiumra is többször rávették.

BALRA: Egy művelt házaspár sírja Diónból
LENT: Tation és Tatianos síremléke Phrugiából
JÓBBRA LENT: Katona tekerccsel Lauriacum (Enns, Ausztria) legiostáborából

A macedóniai Diónból fennmaradt egy különleges síremlék, amely azt bizonyítja, hogy az egyszerű emberek hétköznapi életében is jelentős szerepe volt a művelődésnek és az írásbeliségnek. A dombormű egy házaspár összekulcsolt jobb kezét ábrázolja, alatta húros zeneszerszám, valamint kulcs, író toll, tinta-

tartó és papirusztekercs látható. A felső képmezőben olvasható latin felirat elárulja, hogy az asszony mindig a műzsák után vágyott, ezért játszott hárfán; férjének jobb keze alatt pedig azért van kulcs, mert mindig hűségesen bánt a család pénzével. A nyitott könyvtekercsen a következő szöveg olvasható: „Így kulcsolódtok össze a

két kéz: mivel a feleség mindig hűséges volt a férjéhez, és a férj számára kedves volt a felesége, amíg élt.” Az Anatóliai-félsziget közepén elterülő Phrugi nyelv és kulturális szempontból

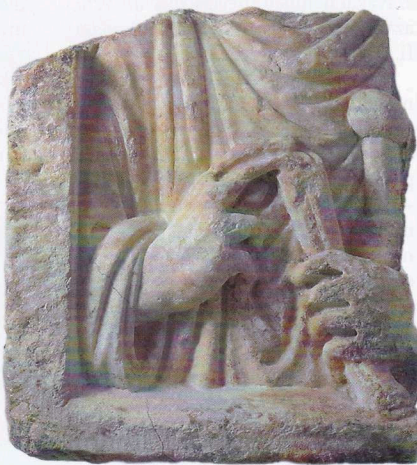
utalásként. Az elhunyt nőt rendszerint guzsallyal és orsóval, valamint tűkörral és fésűvel ábrázolják; míg a férfiaknál leggyakoribb az író-tábla és az íróvessző, továbbá a metszőkés. Egyes kutatók szerint ezek az eszközök a munka (*negotium*) és a pihenés (*otium*) világát jelenítik meg, bár ebben az esetben azt kell feltételeznünk,

hogy Phrugiában legalábbis minden második földműves és állattenyésztő a szabadidejét versfaragással töltötte...

Birodalomszerte mindenütt felbukkan a síremlékeken egy bizonyos típusú tekerccsábrázolás, ahol az elhunyt – legyen akár férfi, nő, gyermek, egyedülálló vagy házas, civil vagy katona – egy kis méretű összegőngyölt tekerccset tart a bal kezében. Ezek a tekerccsek minden bizonyítással nem könyveket, hanem okiratokat tartalmaznak (*rotulus*). Ráadásul igen gyakran kiegészülnek a bal kéz sajátos

gesztusával, amikor a mutatóujj vagy a középső és mutatóujj együtt rámutat a tekerccsre. A kérdés csak az: mit rejtjenek a tekerccsek? Könnyű megoldásnak tűnhet, hogy polgárjog-adományozó okiratokról van szó, ám sok esetben – ahol felirat is fennmaradt, nemcsak a dombormű – ez kizárható, mivel az elhunyt biztosan nem volt római polgár. Ráadásul a sírfeliratok egy jelentős része i. sz. 212 után keletkezett, amikor Caracalla minden szabad születésű emberre kiterjesztette a római polgárjogot, így tehát okafogyottá vált azok ábrázolása.

A római világban mindenesetre nagy befolyással bírt a jog, amely az élet minden területét aprólékosan szabályozta. Házaspárok esetében felmerül, hogy

a férj esetleg a házassági szerződés szövegét tartja a kezében, vagy esetleg végrendeletének szövegét. A kutatás részletes elemzést eddig csak a szíriai Apameiában állomásozó Legio II Parthica katona-síremlékein végzett. Itt egyértelműen sikerült kimutatni, hogy a síremlékeken szereplő katonák kezében tartott tekerccs nem a magasabb kulturális szint jelzésére szolgált, hanem testamentum volt, amely megadta az örökös nevét, számát és rangját, amit a sírfeliratban is feltüntettek. Legalább egy katona végrendelet nélkül (*intestatus*) hunyt el, és annak kezében nem is ábrázoltak tekerccset. ■

Grüll Tibor az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár. A cikk az NKFI K 135317 számú OTKA-pályázat támogatásával készült

A Vezúvtól a Vesta-szüzekig

AZ ÓKORI RÓMA EGY BENNFENTES SZEMÉVEL

Az ifjabb Plinius levelezése a császárkori Róma életének igazi aranybánya. **Daisy Dunn** felfedi, mi mindent tudhatunk meg az ügyvéd, senator és szónok írásaiból a vallási nézetkülönbségektől kezdve a zsarnok császárokig >

Como híres szülöttje

Szülővárosában, Comóban (Comum) az ifjabb Plinius hírnevét ez a szobor is tükrözi, amely a város dómjának a 15. században épült impozáns nyugati homlokzatán látható

IFJABB PLINIUS MOZGALMAS ÉLETE

ÉLETE ÉS PÁLYAFUTÁSA Az ifjabbik Plinius az észak-itáliai Comumban, a mai Comóban született i. sz. 62 körül. Egy római polgári bíróság ügyvédje, sikeres senator, amatőr költő, továbbá „a Tiberis folyó medrének és partjainak, valamint a város csatornáinak gondnoka” lett. Későbbi éveiben Bithynia-Pontus provincia (ma Észak-Törökország) helytartója volt. Plinius remélte, hogy gyermekei lesznek, de felesége, Calpurnia egyszer elvetélt, és nem bízott, hogy valaha újból gyermeket fogant volna.

A VEZÚV KITÖRÉSE Ifjabb Plinius 17 éves volt, amikor a Vezúv kitört, és a láva elárasztotta Pompeiit, Herculaneumot és a környező városokat. Amikor a hatalmas vulkáni felhő megjelent az égen, ő a Nápolyi-öbölben, egy misenumi villában tartózkodott anyjával és nagybátyjával, idősebb Pliniusszal, aki történetíró és a misenumi flottáért felelős praefectus volt. Idősebb Plinius végzettség kíváncsisága arra sarkallta, hogy közelről is megvizsgálja a „jelenséget”, unokaöccse viszont tanulni akart, ezért anyjával együtt a villában maradt. E döntése mentette meg az életét.

A LEVÉLÍRÓ Mi lett a szorgosan tanuló fiatalemberből, aki elkerülte nagybátyja sorsát? Ezt ő maga mondja el leveleinek 10 könyvbe szerkesztett, fennmaradt művében. A barátainak – köztük a történetíró Tacitusnak, az életrajzíró Suetoniusnak és Traianus császárnak – írt levelek elbeszélnek megmenekülését a Vezúvtól, római pályafutását, sokszor gyötrelmes magánéletét és a természet iránti csodálatát.

A KÉT PLINIUS A középkorban azt hitték, hogy csak egy Plinius volt, nem kettő. Az idősebbik egy rendkívüli, 37 kötetes természetrajzi enciklopédiát írt. Nagy örömmel fogadták a felfedezést, hogy volt egy másik Plinius is, aki lenyűgöző saját életművet hagyott hátra.

PLINIUS ÖRÖKSÉGE Az ifjabb Plinius ötvenes éveiben halt meg. Legnagyszerűbb öröksége a levélgyűjteménye. Ennek darabjait saját bevalása szerint maga rakta rendbe, „ahogy a kezébe kerültek”. Leveleiben ritka és nagyon érdekes bennfentes leírás ad a Vezúv tragédiáját követő évtizedekben Rómát beáramló cselszövegekről.

Ez a római dombormű egy végrendelet felolvasását ábrázolja. A bíró (balról a második) egy főhivatalkai széken (*sella curulis*) ül, egy tógát viselő figura pedig viaszláblakat nyújt át neki

PLINIUS... A BÍRÓSÁGOKRÓL

Az aranyházú ügyvéd, aki beszédeivel jutott a csúcsra

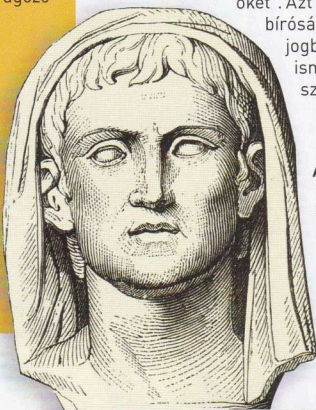
Az ifjabb Plinius karrierje nem sokkal a Vezúv i. sz. 79-ben bekövetkezett tragikus kitörése után kezdődött. Miután a halál szele megcsapta, néhány hónapon belül Rómában volt, és jogi pályára lépett: a *centumvirális*, azaz 100 férfiból álló bíróság tagja lett. Ezt a rendszert négy bíróságon vezették be, ahol 100 (vagy gyakrabban 180) férfi gyűlt össze a Forum Romanumon álló Basilica Iuliában, hogy polgári ügyeket tárgyaljon. Plinius a felperes vagy az alperes nevében beszélt előttük, és végrendeleti vitákat rendezett le.

Pliniust kétségbe ejtette, hogy a bírósági munkáért egyesek kenőpénzeket fogadnak el, olyan nyíltan, mintha csak az ebédnél szolgálnák ki őket”. Azt is állította, hogy egy bírósági rivalisa a római jogban *captatio* néven ismert „örökségvadászatban” bűnös.

A bíróság olyan arénát jelentett Pliniusnak, ahol csiszolhatta szónoki képességeit. Arról álmodozott, hogy olyan nagy szónok lesz belőle, mint Cicero. Homérosz hőseit, Odüsszeuszt is nagyra becsülte, aki állítólag ellen-szenvesnek tűnt, amíg beszélni nem kezdett, akkor viszont „...kebeléből úgy zudította ki roppant hangját és szavait, mint télen a hóvizatar hull” [Homérosz: *Illász*. (Ford.: Devecseri Gábor) Magyar Helikon, 1972. Harmadik ének. III/220–221. sor]. A csak testalkatában gyenge Plinius hajlamos volt túlerőltetni magát – és mindenki mást is – azzal, hogy öt órát vagy még többet beszélt.

Érdemes tudni, hogy egyik beszéde máig fennmaradt, ízelítőt adva időnként bonyolult stílusából. Ez a beszéd nem a bíróságon, hanem i. sz. 100-ban a senatusban hangzott el consuli kinevezése alkalmából, ami Rómában a legmagasabb bírói poszt (is) volt.

Plinius beszédében Traianus császárt dicsőíti. A beszéd egy emlékeztető szakaszában kijelenti, hogy ha valaki más akár csak egy területen olyan kiváló lett volna, mint Traianus, „akkor az már régóta glóriát viselne a feje körül, arany vagy elefántcsont trónusa volna az istenek között, és a leghűsőbb áldozatokkal idéznék meg a főltárnál”.

Az ifjabb Plinius egy 19. századi francia ábrázolása. Levelei Daisy Dunn szerint „ritka és nagyon érdekes” bepillantást nyújtanak a római életbe

PLINIUS... A CSÁSZÁROKRÓL

Hogyan kezeljük egy „vadállatot”, aki „gyűlöli az emberiséget”?

Plinius a Iulius–Claudius-dinasztia utolsó császára, Nero uralkodása alatt született, és a Flavius-dinasztiához tartozó Vespasianus, illetve annak két fia, Titus és Domitianus idejében nőtt fel. Amikor Domitianust i. sz. 96-ban meggyilkolták, 16 hónappal az Antoninus-dinasztiához tartozó Nerva lett a császár. Nerva halálakor a hatalom fogadott fiára, Traianusra szállt, aki i. sz. 117-ig uralkodott.

Miközben Plinius beszédeiben és leveleiben egyaránt rendkívüli tisztelettel övezte Traianust – még időt is töltött vele a császár egyik privát villájában –, Domitianusról ördögi képet festett, „a legszörnyűbb vadállatnak” nevezve őt, aki „gyűlöli az emberiséget”. A korabeli történetírók némi pozitívumot is találtak Domitianusban, például azt az igyekezetét, hogy a bíróságokon az igazság érvényesüljön, Plinius azonban csak a negatívumokat látta benne.

Domitianus 93-ban állítólag „kitiltotta a filozófusokat Itáliából és Rómából”, köztük Plinius több sztoikus barátját is. Lehet, hogy a filozófusok semmilyen tényleges veszélyt nem jelentettek Domitianus hatalmára, ő azonban láthatóan kész volt bárkit elhallgattatni, aki túl sokat beszélt. Pliniusnak és senatusbeli társainak a feladata volt, hogy Domitianus kívánságait teljesítsék, hogy a sztoikusokat száműzésre vagy – egyes esetekben – halálra ítéljék.

Ez sötét korszak volt Plinius életében, de nyilván élvezte Domitianus bizonyos fokú támogatását, különben az ő uralkodása alatt nem lett volna olyan sikeres, amilyen volt. Plinius leveleiből kiderül, milyen szívesen határolta el magát Domitianustól annak halála után.

Domitianus császár felvilágosult zsarnoknak tekintette magát, halála után azonban a római senatus feledésre ítélte, ami hatalmas szégyen volt

PLINIUS... A VALLÁSRÓL

A birodalomban szörnyű sors várt a máshitűekre

Domitianus császár felújított néhány borzalmas ősrégi szokást. Ezek közül az egyik legrémesebb a Vesta-szüzekre vonatkozott, azokra a papnőkre, akiket Vesta istennő, a házi tűzhely őrzőjének tisztetére és szent tűzének életben tartásáért választottak ki Róma védelme érdekében. Domitianus rendeletére a tisztaságukat elvesztett Vesta-szüzeket kivégezték – gyakran föld alatti kamrába zárva őket, ahol megfulladtak.

Amikor a Vesta-szüzek főnöknőjét, Corneliát azzal vádolták, hogy megszegte szüzességi fogadalmát, Domitianus megölette őt, amit Plinius szerint „egy tirannus förtelmességé-

vel és egy zsarnok büntetlenségével” tett meg. Plinius odament megnézni, ahogy a nő leereszkedik a boltozatos pincébe, és hallotta, ahogy halála előtt így kiált: „Caesar azt hiszi, hogy tisztátalan vagyok, pedig ő az én szent tettem által lett győztes és diadalmas!”

Későbbi éveiben Plinius egy egész más vallási jelenségnek is tanúja volt. A 2. század elején Traianus császár Bithynia–Pontus provinciába küldte helytartónak. Itt találkozott először egy férfiakkal és nőkkel álló, keresztényeknek nevezett csoporttal. Plinius annyira felkavarta sajátos vallásukba vetett konok hitük, hogy bírósági tárgyalásokat folytatott le, amelyeken kikérdezte őket hiedelmeikről, némelyiküknek kivallatás során kellett vallania. Egyeseket, akik nem voltak hajlandók keresztény hitüket megtagadni, még ki is végeztetett.

Ez a 2. században készült szobor a legfőbb Vesta-szüzet ábrázolja, akinek kulcs-szerepe volt Róma rituális életében

PLINIUS... A NÉPSZERŰ IDŐTÖLTÉSEKRŐL

Béke és költészet – így lazít egy római senator

Mint előtte híres nagybátyja, az ifjabb Plinius is hitt a kemény munkában, és annyi időt szentelt az olvasásnak és az írásnak, amennyit csak tudott. Tanulmányait mégis igyekezett energikusabb tevékenységekkel váltogatni, megvalva, hogy „az elmét az edzés és a testmozgás ébreszt fel”.

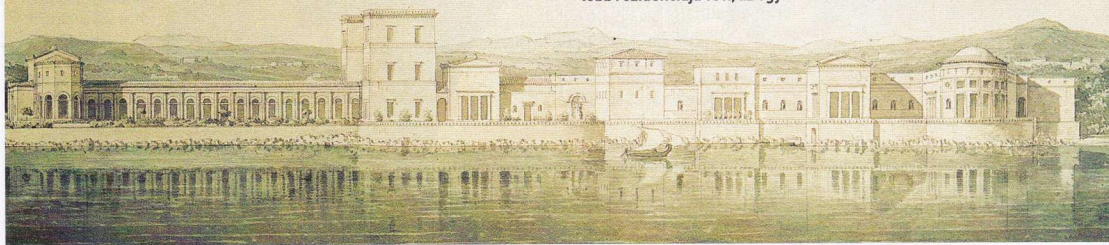
Amikor Rómában volt, szívesen hallgatott költészeti felolvasásokat. „Alig volt olyan nap egész áprilisban – jegyezte fel az egyik évben –, hogy valaki ne tartott volna felolvasást.” Míg a hallgatóság egyes tagjainak figyelme hamar kimerült, ezért ők korán kiosontak, Plinius szerezett sokáig maradni. Azt is tudták róla, hogy szívesen osztja meg saját költeményeit a barátaival. Plinius egyáltalán nem volt költői östehetség, de láthatóan nagy örömet okozott neki, ha versben magasztalhatta „a virágokat és a tavaszi mezőket”.

Pliniusnak Itália-szerre több otthona volt: Rómában, Itália nyugati partjának

közelében, a szülővárosa melletti Comiótónál és a mai Perugiában. Toscanai birtokán lóversenypálya formájú kertet alakított ki.

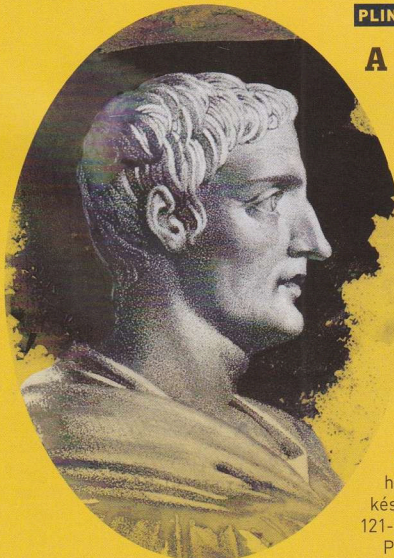
Bár a lóversenyzés Rómában igen népszerű volt (a birodalmi fővárosban épült Circus Maximust éppen az ő idejében bővítették ki), Plinius bevallotta, hogy fárasztónak találja. Sokkal jobban kedvelte a csendesebb vidéki foglalatosságokat, szívesebben sétált és lovagolt saját birtokán. Örömet lelte a Comió-tóban is, amelyet csónakon szelt át. Néha egyik villája ablakán dobta ki a horgászszinört, így a hálószebájából, „sőt gyakorlatilag az ágyából” is tudott halat fogni.

A Villa Laurentina, Plinius pihenőhelye Itália nyugati partján egy 1830-as ábrázoláson. A senatornak több rezidenciája volt, az egyik a Comió-tónál

PLINIUS... A TÖRTÉNETÍRÓKRŐL

A történetírás egyik óriásának nyomdokain

Tacitus, a senator és történetíró itt egy 20. századi arcképen látható. Pliniust és az általa igen tisztelt férfit hosszú barátság kötötte össze

Az ókori Róma néhány legnagyobb történetírója Plinius idejében vált azzá. Plinius támogatta és bájlványozta senatortársát, Tacitust, aki később *Évkönyvek (Annales)* című ünnepelt művében megírta a korai római császárok krónikáját.

A fiatal életrajzíró, Suetonius is védőszárnya alá vette. Meglepte a fiatalember különös önbizalomhiánya. Amikor segített neki, hogy pályájának első lépéseket elnyerjen egy alacsonyabb posztot, Suetonius továbbadta azt egy rokonának, amikor pedig művének kiadására buzdította, a fiatal szerző nem tudta abbahagyni a „tétlenkedést és halogatást”. Suetonius csak sok évvel később írta meg híres művét, az i. sz. 121-ben megjelent *Caesarok életét*.

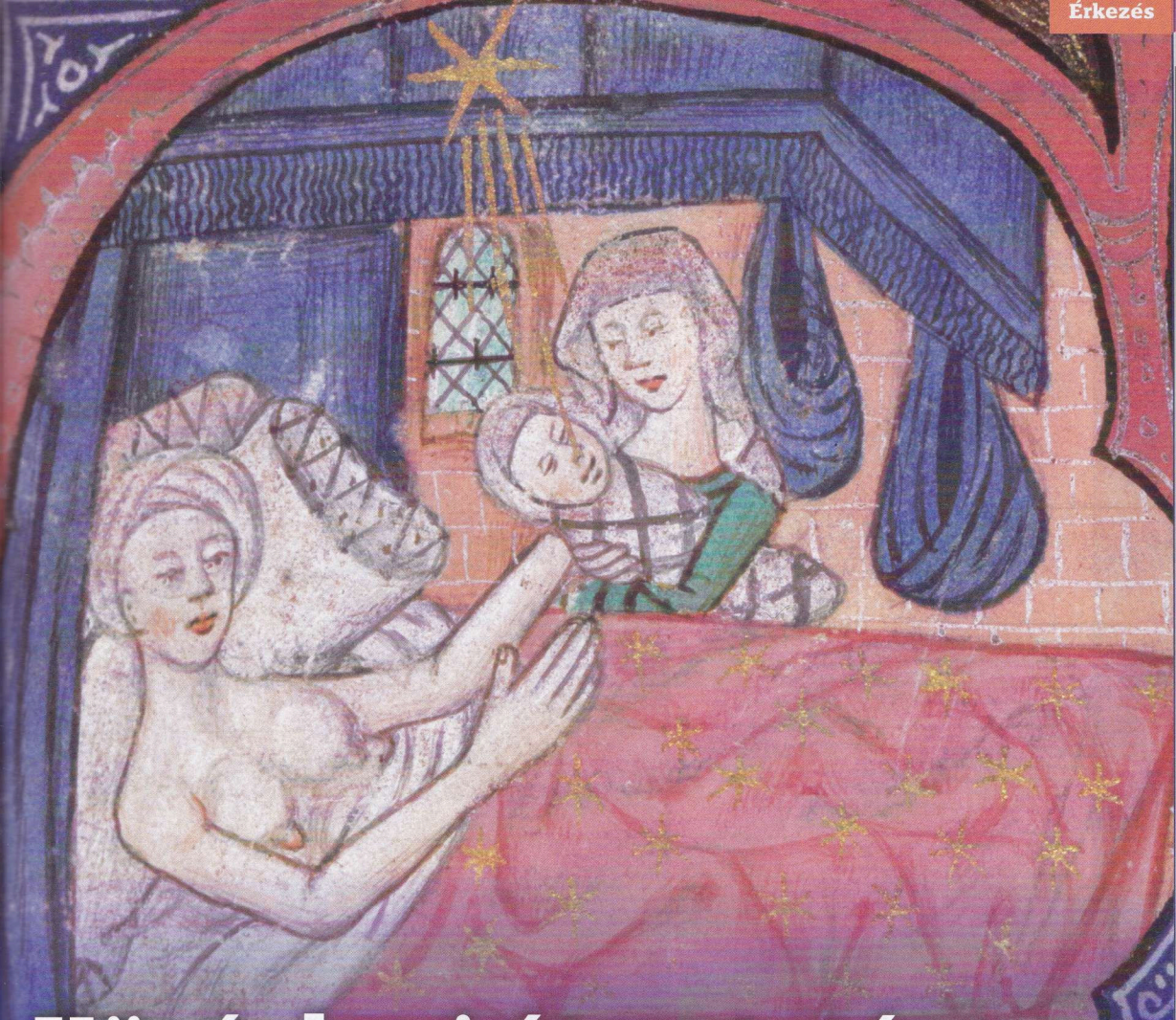
Plinius eljátszott a gondolattal, hogy maga is történetíró lesz. Ha ez nem sikerül, akkor remélte, hogy a saját területén legalább olyan sikeres lesz, mint Tacitus a magáén. Egyik levelében megvallotta Tacitusnak: „...az volt a vágyam, hogy a te nyomdokaidon haladjak, hozzád legyek [...]”

»legközelebb, bár jókora távolságban«” [Ifjabb Plinius: *Levelek*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1966., Hetedik könyv / 20. (Ford.: Szepessy Tibor)], mintha egy versenyen akarta volna utolérni. Plinius azt hitte, hogy akár „utánozni” is tudná Tacitust. Miközben más barátai egy történelmi mű megírására biztatták, ő kifogásokat keresett, mert úgy gondolta, ez nem férne össze szónoki tevékenységével.

Plinius titokban talán attól félt, hogy történetíróként sohasem lesz olyan tehetséges, mint Tacitus. Vagy akár mint saját nagybátyja, az idősebb Plinius, aki számos történelmi könyvet írt. Ezek a művek sajnos nem maradtak fenn, de Tacitus és Suetonius egyaránt forrásként használta őket a római történelemről szóló könyveikhez. Lehet, hogy az ifjabb Plinius nem hozott létre semmi hozzájuk mérhető, de levelei önmagukban is értékes történelmi művek. **II**

Daisy Dunn klasszika-filológus. Legújabb könyve *In the Shadow of Vesuvius: A Life of Pliny* címmel 2019-ben jelent meg a William Collinsnál

Fordította: Boross Anna

Középkori útmutató SZÜLŐ ANYÁKNAK

Kellemes látvány

Az anya átvesszi újszülött gyermekét egy az 1490-es években VII. Henrik angol király számára írt szöveg illusztrációján. A középkorban a szülés nagy veszélynek tette ki az anyát és a gyermeket egyaránt, de – írja Elma Brenner – a bábáknak megvolt a szakértelmük ahhoz, hogy komplikációk esetén közbelépjenek

A középkori Európában a szülés az asszonyoknak számos súlyos kihívást és veszélyt jelentett.

Elma Brenner hat „tippet” ad a középkori kismamáknak – attól kezdve, hogy mit igyanak vajúdás közben, egészen addig, hogy mely szentekhez könyörögjenek a biztonságos terhességért

Hívd a bábát!

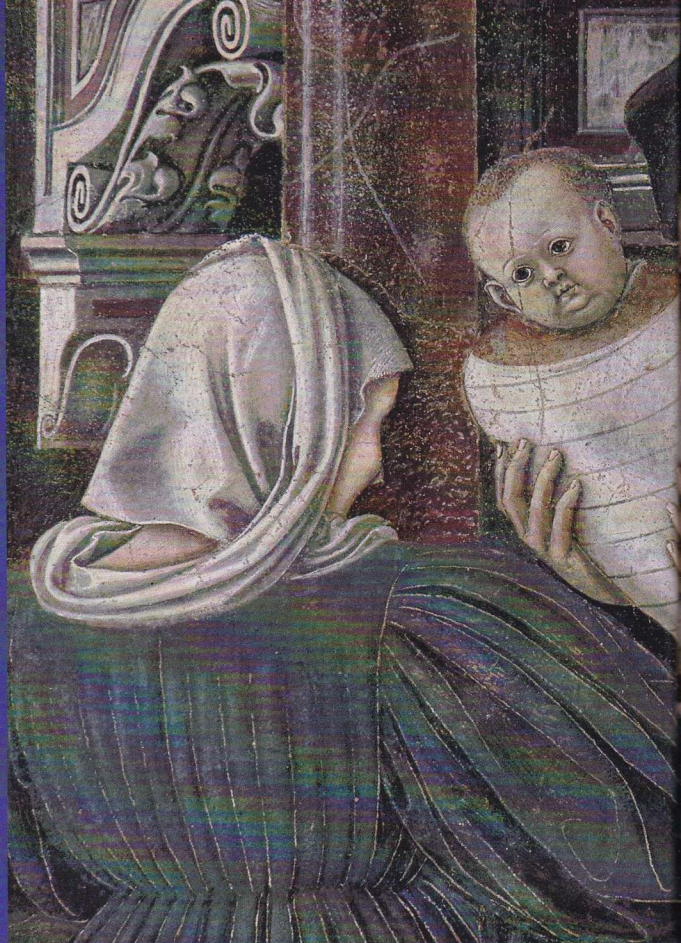
Amikor beindultak a fájások, sok középkori asszony tapasztalt profik szakértelmére támaszkodott

A középkorban a szülés közösségi esemény volt. A családtagok, a plébános és a helyi szakemberek mind segítséget nyújtottak – és amikor bábákat is odahívtak, azok gyakran csapatban dolgoztak. Egy 12. század végi angol leírás megemlíti, hogy a middletoni Eliza szülésénél hét baba volt jelen. Egy ilyen nagy csapat képes volt összeadni tudását, és megosztani a szülés segítésénél elvégzendő feladatokat. E nők szolgálatait mindenféle helyzetekben igénybe vehették. 1259-ben Saint-Saëns francia faluban két helybeli baba segédkezett egy apáca, Roueni Nicola szülésénél, amely a zárdában zajlott le. Nicola gyermekét valószínűleg a kolostorban szolgáló egyik pap keresztelte meg, bár erre a bábáknak is volt felhatalmazásuk, ha a gyermek lelke veszélyben forgott.

A bábáktól elvárták, hogy erkölcsi döntőbírók is legyenek, akik felkutatják a törvénytelen születéseket (nem kétséges, hogy Nicola kisbabája is közéjük tartozott) és a gyermekgyilkosságokat. Eközben saját magatartásuk is vizsgálat tárgyát képezte. 1481-ben Agnes Marshall angol szülész-nőt azzal vádolták, hogy varázslás jellegű ráolvasásokat alkalmaz. A rosszul fizetett és olykor boszorkánysággal gyanúsított angol szülész-nőknek kevesebb pozitív tapasztalatuk volt, mint a szakmai képzésben részesülő és a városi vezetés által hivatalosan alkalmazott francia és német kolléganőiknek, még akkor is, ha sokkal kevesebbet kerestek, mint a férfi szülések.

Orvosok, illetve sebészek csak ritkán segítettek a szülésben, bár arisztokrata hölgyek szüléséhez gyakran hívták oda a család orvosát. Anjou Blankára, II. Jakab aragóniai király második feleségére mind a 10 szülésekor orvosok vigyáztak. Ennek ellenére 1310-ben, utolsó kislánya születése után hamarosan meghalt.

Ez a fametszet egy szülészeken ülő nőt ábrázol. A szülésnél gyakran egész csapat baba segédkezett

Nehéz kezdet

Egy elárvult vagy elhagyott csecsemőt egy asszony gondozásába adnak a 15. századi Sienában működő Santa Maria della Scala kórházban

A kórház legyen az utolsó mentsvár!

A középkorban az otthon volt a legjobb hely a szüléshez

A legtöbb középkori nő nem orvosi, hanem otthoni környezetben esett át a szülésen. Ez pedig – ha az arisztokráciához vagy a kereskedői réteghez tartoztak – gyakran azt jelentette, hogy már egy hónappal a szülés várható ideje előtt visszavonultak a szülészobába, egy elszótétített, puha bútorokkal berendezett helyiségbe. A szülészoba ugyan szigorúan női felségterület volt, amelyet barátnők, nőrokonok és bábák felügyeltek, ám a férfiakat is súlyosan érintette a szülés, különösen azért, mert a családi vérvonal folytatása volt a tét. Amikor a norfolki Margaret Paston 1441-ben terhes lett, megkérte a férjét, hogy viselje az általa küldött, védő hatású gyűrűt, hogy ily módon legyen részese biztonságos terhességének és szülésének.

A mai szokásokkal éles ellentétben, a kórház csak az utolsó választás volt a szülő nő számára. A középkori kórházak a beteg szegényeknek fenntartott jótékonyági intézmények voltak, ennek megfelelően egyes nők bizonytalan otthoni körülményeik miatt kerültek a kórházi szülészeti körtermekbe. A leányanyáknak különösen nagy szükségük volt a kórházi ellátásra. Ők inga-tag társadalmi helyzetük miatt gyakran elhagyták gyermeküket, akiket így szoptatós dajkáknak kellett táplálniuk a lelencházakban. Az egyik ilyen intézmény, a firenzei Santa Maria della Scala falában volt egy elfordítható doboz, ahova a csecsemőket névtelenül be lehetett tenni (a dobozt aztán befordították, és a babát a kórházban kivették belőle). Az intézményben szoptatós dajkáknak is fenntartottak ágyakat, és a csecsemőket egy vidéki szoptatós dajkákból szervezett hálózatba juttatták el. A szülészeti körtermekben fekvők így is hozzájutottak a bábák szakértelméhez. Ezek a szülésznők pályafutásuk végére nagy tapasztalatra tehettek szert nem csupán a gyermekszülés, de az általuk segített szegényebb nőket érintő szociális nehézségek kezelése terén is.

Orvosi tanácsot kérő nő a 13. században.

Egy kézirat azt tanácsolta a szülő nőknek, hogy az ima erejétől áthattott italt fogyasszanak

SUPERSTOCK/BRIDGEMAN

Ne csak az orvostudományban higgy!

A hivatalos orvosi tanácsadás elégtelensége miatt a nők gyakran a mágikus-vallásos gyógyításhoz fordultak

A szülés – legalábbis kezdetben – a középkori orvoslás Hamupipőkéje volt. Míg a nőgyógyászati vagy meddőségi problémákkal küzdő nők számára volt hivatalos segítség, a szüléshez már nehezebben lehetett szakértői tanácshoz jutni. A szülést a középkorban természetes folyamatnak, nem pedig orvosi problémának tartották, amely ezért nem igényli az orvostudomány mélyreható alkalmazását. Az orvosok – mivel nem voltak jelen szüléseknél, így nem tettek szert gyakorlati tapasztalatokra – nehezen tudtak a szülésről írni. Az orvosi munkák szerzői mégsem hanyagolták el teljesen ezt a témát. A *Trotula*, a női egészségről szóló salernói szöveggyűjtemény, amely a 12. századtól járt kézről kézre, már foglalkozott a szülési komplikációkkal, leírta például, hogyan kell a hüvely és a végbélnyílás közötti gátat szakadás esetén összevarrni: „három vagy négy helyen, selyemcérnával”. Egy másik tudományos szöveg, amelyet Sienai Aldobrandino 13. századi orvos állított össze, azt tanácsolta, hogy két vagy három héttel a szülés előtt az anya áztasson be fürdővizébe gyógynövényeket, majd lábát, combját és hüvelyét kenje be kamillaolajjal és csirkezsírral – nem vitás, hogy a szülés megkönnyítése céljából. Aldobrandino azonban nem tudott orvosi megoldást arra, ha a gyermek farfekvéses, csak azt javasolta, hogy a baba kézzel fordítsa meg a méhben. Aldobrandino valószínűleg azokra az előkelő nőkre gondolt, akiknek szülése nagy kockázattal járt, mivel ő Savoyai Beatrix provençai grófné személyi orvosa volt. A grófnének mind a négy

lánnyából királyné lett, ezért egészséges trónörökösöket kellett szülniük.

A középkor későbbi részében a tanácsadás és különösen az orvosi receptek terén már több írott forrás állt rendelkezésre. Egy 15. századi angol kéziratban a gyógynövényes és a mágikus-vallásos gyógy módok keverednek, a biztonságos szülést elősegítendő. A szülő nőnek a forró vízben áztatott izsópot ajánlja a szöveg, illetve az olyan bort vagy vizet, amely a *Miatyánk* szövegével feliratozott edénnyel érintkezett.

Készülj fel a legrosszabbra!

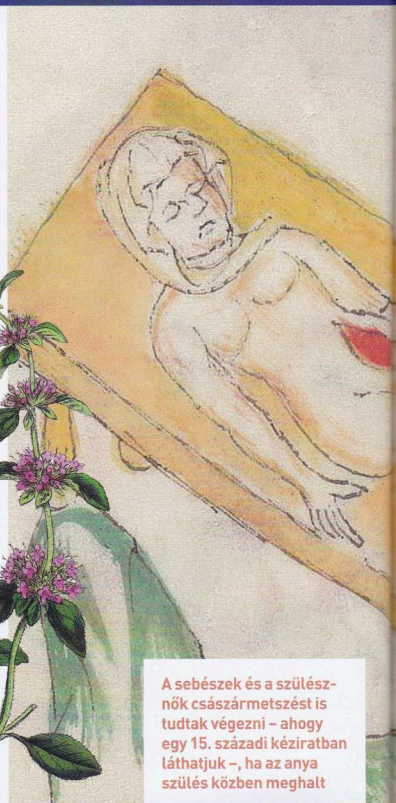
Nincs két egyforma szülés. Szerencsére a középkori bábáknak minden eshetőségre volt tervük

Könnyű elképzelni, hogy a szülés meg-rázó élmény volt egy középkori nő szá-mára, mivel kevés lehetőség volt a fájda-lomcsillapításra, illetve az események irányítására. A szülőszoba azonban jól felszerelt hely volt, és a bábák megfelelő szakértelemmel rendelkeztek ahhoz, hogy simán levezessék a szülést, vagy közbe-lépjenek, ha komplikáció lép fel. A szülés egyik módja az volt, hogy a terhes nőt egy szülőszékbe ültették, a másik forgató-könyv szerint egy kötélbe kellett kapaszkodnia. Sienai Aldobrandino ezt taná-csolta: „Ha a nő kövér, akkor fektessük a hasára, térdeit húzzuk fel a feje irányába és tegyünk egy párnát a hasa alá.”

Bizonyos kövületekről azt tartották, hogy csillapítják a szülési fájdalmat. A saskó (aetiv) néven ismert ásványtömörülést a szülő nő combjához erősítették, mivel a keresztény, zsidó és muszlim hagyomá-nyok úgy tartották, hogy ez meggyorsítja a szülést. Természetesen nem minden terhesség végződött jól. A gyors szülést olyankor tartották különösen fontosnak, amikor úgy hitték, hogy a magzat elhalt. Erre a nehéz helyzetre sok orvosi recept

létezett. Egy angolszász szöveg egy gyógy-növényekből készült italt írt elő, amely csombormentát is tartalmazott, amit méhösszehúzó hatása miatt magzat-el-hajtó szerekben is használtak. A bábák-nak arra is készen kellett állniuk, hogy cselekedjenek, ha az anya meghalt, a csecsemő viszont még életben volt. Az ilyen esetekben vagy a baba, vagy egy odahívott sebész császármetszést végezhetett. Az élő gyermek megszületése után a köldök-zsinórt elvágták és puha gyapjúszállal elköttették, a gyermeket pedig azonnal bepólyázták. E gyakorlatnak az volt a célja, hogy fenntart-sák az anyaméhben meg-szokott meleg környezetet, illetve hogy rögzítsék és meg-védjék a baba hajlékony vég-tagjait. Az újszülött fekhelye a bölcsőtől az egyszerű kosárig sok minden lehetett.

A csombormentát néha a tragédiával végződő terhességeknél alkalmazták

A sebészek és a szülész-nők császármetszést is tudtak végezni – ahogy egy 15. századi kéziratban láthatjuk –, ha az anya szülés közben meghalt

Kérd az égiek segítségét!

Általános hiedelem volt, hogy a terhesség sikeres vagy tragikus vége a szentek akaratán múlik

Míg a terhességgel kapcsolatos hivatalos orvosi útmutatáshoz nehéz volt hozzáfutni, az isteni segítséghez (vagy legalábbis annak ígéretéhez) egy cseppet sem. Középkori elődeink úgy hitték, hogy a biztonságos terhességet és szülést több szent támogatja. Valószínűleg nem meglepő, hogy e szentek többsége nő volt, közülük is a két legkiemelkedőbb Szűz Mária és Szent Margit. A késő középkori Angliában azonban egy kevésbé ismert szentet, Julittát is széles körben tisztelték, főval, Quiricusszal együtt. Julitta és Quiricus együtt halt mártírhalált – az anya és gyermeke közötti kapcsolat szentségét szimbolizálva. Ez a szent pár – Szűz Mária és más szentek alakjával együtt – terhességi öveken is szerepel. E hosszú

pergamentekercseknek érintkezésbe kel-lett kerülniük az anya testével, akár úgy, hogy körültekerték a hasán, akár úgy, hogy feltekerve hordta magánál. Ezek az övek az ereklyékhez hasonlítottak, mivel úgy gondolták, hogy a szentekhez kapcsolódó tárgyakat jótékony erők hatják át. Mágikus jellegzetességeik a gyógyító szövegek is varázsigék voltak. VII. Henrik angol király felesége, Yorki Erzsébet hetedik vagy nyol-cadik gyermekének születése előtt fizetett egy szerzetesnek, hogy hozzon neki egy Szűz Mária-övet. A királyné a Hampton Court-i kolostorba is elment, nyilván azért, hogy további isteni védelmet kapjon. Szom-orú, hogy 1503 februárjában, a szülés után meghalt, és újszülött kislánya is.

Örvendezz – de ne engedd el magad!

Szülés után sok anyá heteket töltött kényszerű elzártágban, amíg erejét visszanyerte

A statisztikák zord képet festenek arról, hogy milyen volt a szülés és a csecsemőkor a középkori Európában. Az 1420-as évekbeli Firenzében elhalálozott férjes asszonyoknak mintegy az ötöde szülésben halt meg, az észak-yorkshire-i elhagyott középkori faluból, Wharram Percyből származó régészeti leletek pedig arra utalnak, hogy a gyermekek 19 százaléka két éves kora előtt meghalt. E szörnyű mortalitásnak nem egyetlen oka volt, de az egyik legfőbb bűnösnek a fertőzést tekinthetjük. Az anyák megfertőződését főként a testben maradt méhlepény okozta. Egy Becket Tamásról az 1170-es években feljegyzett csodálatos történet szerint a feltoni Herbert felesége nagyon megszenvedte, hogy szülés után a méhlepénynek csak egy része távozott a testéből, ezért a szent segítségére volt szüksége a bent rekedt anyag okozta fájdalom és légzési problémák enyhítésére.

A sebezhető újszülöttet olyan tárgyakkal – például korall és borostyán amulettekkel – látták el, amelyeknek védelmező erőit tulajdonítottak. Az anyá 4–6 hétig, a gyermekágyi idejére a szülőszobájában maradt, így nem térhetett vissza a közösségbe, viszont pihenhetett és visszanyerhette erejét. Ez egyfajta tisztulási folyamat része volt, amely azt a hiedelmet tükrözte, hogy az anyá teste a szüléstől tisztátalanná válik, ahogy a nőt a menstruáció idején is annak tekintették. A hosszú elzártág után az anyát rituálisan visszafogadták a plébániatemplomba. A templom előcsarnokában

találkozott a pappal, aki meghintette szenteltvízzel, ezután az asszony felajánlást tett, és misét tartottak a tiszteletére. Ezt a rituálét „churcing”-nek hívták. Bár e rituálé korlátozta az anyá mozgásszabadságát, lehetőséget adott a lakomákra és az ünneplésre is – a szülőszobájában és az egyházközségben egyaránt. Ez a vallási szokás annyira beleszövődött a középkori életbe, hogy Észak-Európában a nők a reformáció idején ellenették a megszüntetésére irányuló törekvéseket. A „churcing” valószínűleg alátámasztotta a nőkről kialakult negatív sztereotípiákat, ugyanakkor anyai identitásukat is megerősítette, ezt pedig nyilvánvalóan értékelték. ¹¹

Anyá és újszülött gyermeke egy 15. századi ábrázoláson. A szülés utáni időszak a lakomáké és az ünneplésé volt – de a nagy veszély is

Elma Brenner a Wellcome Collection múzeum és könyvtár munkatársa, szakterülete a középkori és kora újkori gyógyítás

Fordította: Boross Anna

Azt hitték, hogy ha a szülő nő ezt a keresztet, vörös szívet és pajzsot ábrázoló képet a méhére helyezi, akkor anyá és gyermek egyaránt életben marad

Az öveket és más kegytárgyakat – például szenteket ábrázoló szobrocskákat – a kevésbé tehető nők is ugyanúgy használták, mint az elit tagjai, sőt a szüléssel kapcsolatos, de vallási tartalommal nem rendelkező tárgyaknak is értéket tulajdonítottak. A 12. században Angliai Matild német-római császárné, I. Henrik angol király lánya – egy nehéz szülés után, amelyet újszülött fiával együtt túlélt – a selyemmatracot, amelyen vajúdás közben feküdt, hálából adományként felajánlotta a leprások javára. Ez a matrac így már nem csupán egy királyi személyhez köthető luxuscikk volt, hanem a megnyugvásához, a biztatáshoz és a gyógyuláshoz is köze lett.

WELLCOME COLLECTION/GETTY IMAGES/BRIDGEMAN

Kíváncsi a kora újkorban

A szénshopogatástól a keményítő-
evésen át a kagylóhéjzabálásig
elég sok szokatlan ételbe beleváj-
ták a fogukat a kora újkorban terhes
nők. **Jennifer Evans** megvizsgálja,
hogyan viszonyultak ezekhez
a bízarr – és gyakran veszedelmes –
vágákhöz az orvosok

„Minden gyermeket váró asszony rendszerint egyik
sóvárgásból a másikba esik”, írta egy 17. századi szerző,
s a sóvárgások tárgyai között bizony a kajsziabarack,
a borsóhéj és a szén is előfordult (képekünkön)

A TERHESSÉG ALATT nem ritkák az ételekhez fűződő intenzív vágyak. Akit elkapnak, savanyúságokkal tömi a hasát, tojásokat fal, mustárról fantáziál és bödön-számra dönti magába a fagyaltot. S ha hinni lehet a 17. századi íróknak és gyógyítóknak, olyan is akadt, aki emberhúsról ácsingózott.

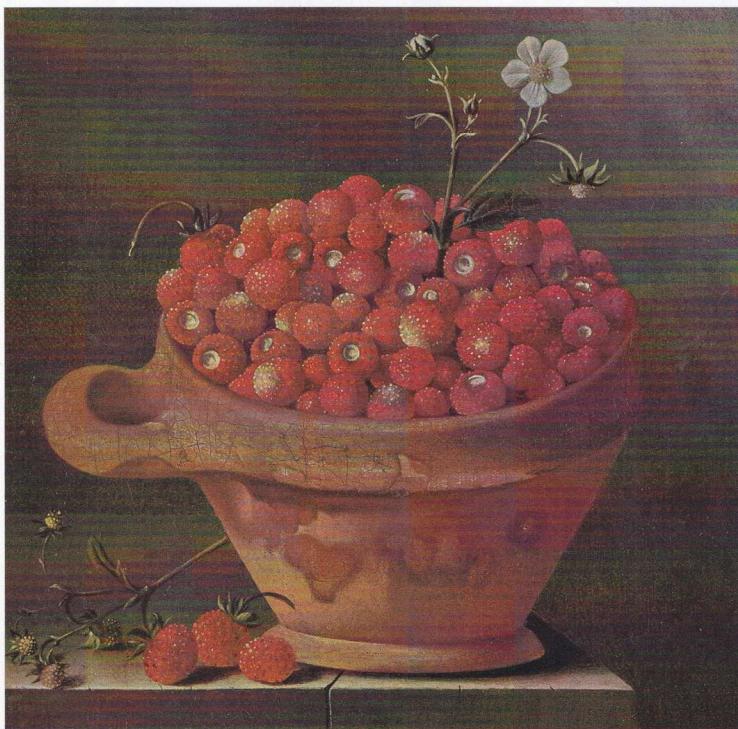
16–18. századi elődeink nagyon is tisztában voltak a terhesség és a kíváncsiság összefüggésével, és rengeteg energiát fordítottak a szükséglet elemzésére, legyen szó hagyományos táplálékokról vagy valami egészen szokatlanról. Széles körben vallották a nézetet, hogy – a divatos orvos-író Nicholas Culpeper szavaival – az ételek utáni vágy „a terhbe esés főbb jelei” közé tartozik, s ami ezután következik – tette hozzá John Sadler –, az nem más, mint „emésztő vágy a fura étkekre” (étkek alatt mindenféle ételmet értve).

Az 1682-ben publikált *A házasság tíz öröme* szatirikus írat szerint olyannyira elterjedt dolog a kíváncsiság, hogy „minden gyermeket váró asszony rendszerint egyik sóvárgásból a másikba esik”. Olvasói közé az érintett asszonyok férjeit képzelve a szerző azt panaszkolta, hogy nyaranta e nők „narancsot, mindenféle citrust s hatalmas spárgát, cukorral és borral hintett epret, cseresznyét és ... szilvát” kívánnak. Szerinte maguknak a nőknek ez nem jelentett problémát, ám a sok szenvedésnek kitett férjekre és cselédekre bizony rájárt a rúd, midőn jóval sötétedés után is „el kellett ügteniük” eme ingyencségekért.

John Webster angol drámaíró *Amalfi hercegnő* című, először 1613–1614 körül előadott darabjában Daniel de Bosola úgy próbál rájönni a címadó hercegnő esetleges terhességére, hogy egy tál – a terhes nők által köztudomásúlag igen kedvelt – kajszibarackkal kínálja. Mikor az úrnő mohón ráveti magát a gyümölcsre, e gyanú bizonyosságot nyer, egyúttal mindenki más is rájön, hiszen a barack beindítja a hercegnő fájásait.

Beteljesítetlen vágy

Amellett, hogy gyakran részletekbe menően is taglalták a terhesség alatti sóvárgásokat, a kora újkori szerzők elég sokat spekuláltak azon, milyen hatással vannak ezek az anyára és gyermekére. Néhányan arra jutottak, hogy ha a nők ezt megtagadják

FENT: Az orvosok úgy tartották, ha kíváncsága ellenére a terhes nő nem kap – ezen az 1704-ben készült csendéleten is látható – epret, az bőrhíbat okozhat
LENT: A terhes asszonyokat – egyikük ezen az 1710-es metszeten éppen marhahúst vásárol – arra biztatták, vegyék figyelembe, illetve hagyják figyelmen kívül, amit kívánnak

maguktól, súlyos következményei lehetnek a babára nézve, például ha vágyuk ellenére nem fogyasztanak epret vagy vörösbort, akkor vörös anyajegy keletkezhet (ma ezt érianyajegynek, hemangiómának mondanánk). „Nem szabad az asszonynak elvetnie vágyát, mert gyermeke elcsúfúlhat”, vélekedett *A házasság tíz öröme* írója.

Egyes kortársak azt gondolták, még ennél is nagyobb bajt okozhat, ha nem vesszük figyelembe a kíváncsiságot. Sarah Stone Tauntonban és Bristolban dolgozó 18. századi baba egy nyolc hónapos terhes nőnél „túlfolyást” (vérzést) észlelt. Stone szerint ezt egy be nem teljesített sóvárgás okozta, ám páciense rendületlenül kitarított az ellenkezője mellett. A baba ezért erőteljesen felszólította az asszonyt, hogy „ő és gyermeke életét is vesztheti, hacsak meg nem szerzi, amire hajlama van”. Mire a várandós nő végre bevallotta, semmi másra nem vágyik, mint „borsó hüvelyére, melyet egy fiú kezében látott, aki a nap felé tartotta”, s ezután kezdett fájdalmat érezni. Stone egy helyi úriember kertjéből szert tett némi borsóhüvelyre, melyet a terhes asszony boldogan megevett, minekutána a vérzése elállt, és egy egészséges fiúgyermeknek adott életet. Bár ez volt az egyetlen hasonló történet Stone *A babaság teljes*

Jane Sharp 1671-es *Bábák könyve* című útmutatójának illusztrációja a méhről. A szerző egyike volt azoknak a kora újkori írónak, akik arról tudósítottak, hogy egyes állapotos nők hajlamosak emberhúst enni

gyakorlata című esetgyűjteményében, írja mégis biztos volt abban, hogy „ilyesfajta dolog gyakorta megesik”.

Ám nem csupán a be nem teljesült sóvárgás okozott fejfájást a 16–18. századi gyógyítókknak. A kora újkori szerzők feljegyezték, hogy egyes nők mértéktelenül habzsolták a tápláló ételeket, ezt az állapotot ők úgy nevezték: *malacia*. Michael Etmüller lipcsei orvos németből angolra fordított *Etmullerus-kivonat*, avagy a *kúrálás teljes elméleti és gyakorlati rendszere* című munkája szerint mindez „vad és kielégíthetetlen vágyat jelent a megszokott ételek, így például a hering iránt”.

De mi a helyzet, ha némileg eltérül a kíváncsiság? Ha olyan anyagokat juttat így a terhes nő a szervezetébe, melyeket nem neveznének ételnek? Tudjuk, hogy a kora újkori szerzőknek ilyen történetek is fülebe jutottak, s így hívták: *pica*. A ter-

minus a „szarka” latin megfelelőjéből ered, valószínűleg azért, mert az e nyavalyában szenvedők mindenféle bizzar ételféleséget összeharcsoltak. A kortársak beszámolója szerint a *picában* érintettek földet, hamut, szemet és csigaházat, kagylóhéjat is magukhoz vettek. Mind közül a legszokatlanabb, hogy némelyek emberhúsrá is ácsingóztak. Jane Sharp 1671-es *Bábák könyve* című útmutatójában azt írta, hogy a terhesség hetedik jeleként az illető „természtől

**Az egyik terhes nő
„bár nagyon is szeretette
[férjét], megöl[et]te,
részben megette,
s a maradékot porítottá”**

elrugaszkodva vágyik olyasmire, ami nem való ételnek-italnak, például egyes várandós nők bele kívántak harapni férjük farfőjébe”. Daniel Sennert *Gyógyítópraktikák* (1664) című művében kijelentette, hogy egy nő „bár nagyon is szeretette [férjét], megöl[et]te, részben megette, s a maradékot porította”, hogy a hús iránti vágyát beteljesítse. Felix Platter svájci orvos *A gyógyítás aranykönyve* című művének angol kiadásában szintén szerepel a kannibalizmusra való hajlam, s írja arra figyelmeztet, hogy „egyesek, miként az emberevők, megvesznek a nyers húsert, mások megvadulván embertársuk karjába haraptak”.

Romlott gyomornedvek

A kora újkori Angliában szörnyülködve fogadták a *picára* való hajlamot, ám maguk a gyógyítók nem jutottak közös nevezőre abban, hogy milyen károkat okozhat ez a nőknek. Több könyv is amellett érvelt, hogy éppen a probléma oka – romlott (azaz kóros) gyomornedvek felgyülemzése – teszi lehetővé, hogy e nők biztonsággal tudjanak bármit megemészteni. A bevett tudományos álláspont akkoriban az volt, hogy a testet bizonyos nedvek – vér, nyák, sárga és fekete epe – egyensúlya alkotja, ám ezek megromlanak, ha valaki megbetegszik, avagy emészthetetlenül sok ételt és italt fogyaszt. Az egyik író szerint a *picában* szenvedő asszonyok gyomra „sokfajta kártékony és bántó tárgyat képes baj és ártalom nélkül megemészteni”, persze csak akkor, ha ezekből nem vesznek túlon túl sokat magukhoz. John Sadler azonban szigorúban közelítette meg a kérdést: a „káros ételek megevése a *picának* nevezett rendellenes sóvárgás következtében, amely gyakori jellemzője az állapotos nőknek”, méhen belüli keményedést, fibrózist okozhat. Jane Sharp is azon az állásponton volt, hogy a terhes nőket meg kell győzni, mert ha nem tudják eltántorítani őket az ilyesfajta étkektől, könnyen elvetélhetnek.

Évtizedeken át fennmaradt az a nézet, hogy a *pica* súlyos fenyegetést jelent az állapotos asszonyokra, az *Arisztotelész összes művei* 1741-es kiadása szó szerint visszhangozta Sadler kijelentéseit. Michael Etmüller orvosi értekezésének egyik posztumusz kiadása úgyszintén határozottan figyelmeztetett ezen állapot veszélyeire, azt állítva, hogy ugyan a „képtelen és szokatlan dolgok” megevése eleinte semmi „lát-ható zavart” nem okoz, az ilyesfajta diéta

fenntartása felhalmozza „a test elfajzott nedveit”, ami vízkórhoz, cachexiához (alultápláltság és kóros lesavanyodás) és más kellemetlen szimptomákhoz vezet.

Ami a terhes nőket illeti, a kíváncsiság kielégítésének fatális következményei és a megtagadásukban rejlő veszélyek („a hasban lévő gyermekre kifejtett rossz hatás”) között kellett egyensúlyozniuk. Ez az orvosi talány a nőkre nézve azt jelentette, hogy bármit cselekedtek, nem tudtak jó döntést hozni. Ám a gyógyítók némi vigaszt is kínáltak a *picában* szenvedők számára. William Smellie skót szülész és bába szerint ezen állapot a terhesség negyedik hónapjára már nem ártalmas a babára. S hogy vetüléshez se vezessen, Culpeper *Bábák vezérfonala* című munkája gyógyírt ajánlott, amely „megvédi a gyermeket anyja étvágyának ártalmától”: szőlőlevél levét birsalmaszörpvel keverve.

Meszet és hamut kívánva

De nem csupán a terhes nők voltak kitéve a *picának*. Ezt az állapotot az orvosi művek írói gyakran a sápkór egyik tünetének tulajdonították. A 19. században *chlorosis*nak nevezett vérszegénységet a serdülőlányok problémájaként tartották számon, melyet úgymond a menstruáció visszasamaradása, illetve a test „magrekedése” okoz. A menstruációs vér belső túltermelése e felfogás szerint megtámadja az emésztőszerveket, ami a természetellenes ételek iránti vágyban jelentkezik.

Jane Sharp szerint a sápkórosok „mindig zabot, falkaparéket, földet vagy hamut avagy meszet esznek, s ecetet isznak”. Robert Johnson *Kúrákékikönyve* pedig azt írta, „szenet, hamvakat, agyagot, tűzeget, bőrt s még Isten tudja miféléket” fogyasztanak. Az *Arisztotelész remek-műve* (1684) című népszerű kézikönyv szokatlan módon arra hívta fel a figyelmet, hogy a méz, zab, pipa, vályog, keményítő, szerezsendió evése és az ecetivás halmozza fel a megemésztetlen nedveket a belekben, ami miatt nehéz e betegségtől megszabadulni. Az ilyen étkek elfogyasztása Sharp szerint ahhoz vezet, hogy e lányok teste „löttyögő és szivacsos lesz, s ők maguk restek, tunyálkodnak s alig-alig mozdulnak”.

A hajadon és a terhes nők ezen kórságának kikúrálása, úgy vélték, szükségessé teszi a kíváncsiságot előidéző kártékony anyag eltávolítását a gyomorból. Ennek érdekében purgálást és hánytatást kell

Ájult nő egy 1744-es olajfestményen. Az orvosok szerint a „képtelen és szokatlan dolgok” megevése alultápláltsághoz és lesavanyodáshoz vezethet az állapotosoknál, ám ezzel a diagnózissal nem mindenki értett egyet

A sápkórban szenvedők „szenet, hamvakat, agyagot, tűzeget, bőrt s még Isten tudja miféléket” fogyasztanak

William Smellie vezető bába ameltt kardoskodott, hogy a nem ételmisszer jellegű dolgok elfogyasztásának vágya a terhesség negyedik hónapjára elhalványul

végrehajtani. Egyes írók azt vallották, terhesség esetén „finom” hashajtás és hánytatás javallott, a gyomrot pedig fahéjas vízzel, narancspirulával és korallból készített szerrel kell edzeni.

Robert Johnson úgy gondolta, a hosszú időn át sápkóros nők terméketlenné válhatnak. Kizárólag egyetlen lehetséges gyógymód van, ami eltünteti a sápkórt és feltehetően a *picát* is: megházasodni és nemi életet élni. Egyszóval a sápkórtól szenvedők forduljanak az intenzív ételmegkívánás másik oka: a terhesség felé. Megint csak ott tartunk, hogy a kora újkori fiatal nők bármit is cselekedtek, nem tudtak jó döntést hozni. **H**

Jennifer Evans történész, a Hertfordshire-i Egyetem docense. A témáról szóló, előkészületben lévő könyve: *Men's Sexual Health in Early Modern England* (Amsterdam University Press, 2021)

Fordította: Györfly Iván

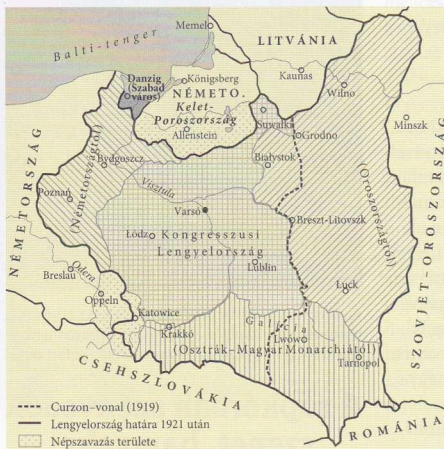
A rigai békeszerződés

1921. március 18.

A 18–19. század fordulóján három részre osztott és függetlenségétől megfosztott Lengyelország helyreállításáról az első világháború győztesei már 1918. június 3-án döntöttek. Az új lengyel állam határainak tényleges megállapítása azonban csak jóval később történt meg. Ezeket elvileg az 1919-es párizsi békekonferencia jelölte ki, véglegesítésükben azonban a helyi erőviszonyok játszottak döntő szerepet. 1918 és 1922 között az új lengyel vezetés, amelynek élén államfőként és a hadsereg főparancsnokaként Józef Klemens Piłsudski állt, hat helyi háborút vívott a szomszédjaival annak érdekében, hogy minél előnyösebb határokat érjenek el. Ezek közül legnagyobb jelentősége a lengyel–szovjet konfliktusnak volt. A békekonferencia által 1919. december 8-án kijelölt keleti lengyel határ, melyet a brit külügyminiszter neve alapján Curzon-vonalnak neveztek, amennyire lehetett, az etnikai viszonyokat vette alapul. Ez nagyjából egészen északról dél felé haladva a Grodno–Breszt–Litovszk vonalat követte, és Przemysltől keletre érte el a Kárpátok gerincét. Vagyis több száz kilométerrel nyugatra húzódott a Lengyel–Litván Államszövetség első, 1772-es felosztása előtti határtól. Piłsudski és környezete számára, akik a lehetőségekhez mérten a történeti határok elérésére vagy megközelítésére törekedtek, ez elfogadhatatlan volt. 1918 őszétől ezért több katonai akciót indítottak a Curzon-vonaltól keletre fekvő, döntően orosz és ukrán lakosságú területek megszerzésére.

A váltakozó eredménnyel folyó harcok 1920 nyarán jutottak végső fázisukba. A szovjet Vörös Hadsereg lovassága május–júniusban egész Ukrajnából kiszorította a lengyel hadsereget, és augusztus elejére megközelítette Varsót. A stratégiai cél nem egyszerűen a lengyel főváros

elfoglalása, hanem egész Lengyelország, sőt azon túlmenően Németország és Franciaország forradalmasítása és az oroszországihoz hasonló szovjetrendszerek létrehozása volt. A támadó bolsevik erők 27 éves parancsnoka, a katonai zseninek tartott és sikerei alapján „vörös Napóleonnak” nevezett egykori cári tiszt, Tuhacsevszkij tábornok ezt nyilvánvalóvá is tette. „Szuronyok hegyén visz-

szük el a békét és boldogságot a dolgozó emberiségnek. Fel Nyugatra! Előre Vilnius, Minszk, Varsó és onnan Berlin felé. Fehér-Lengyelország testén át vezet az út a világot lángba borító forradalom felé” – buzdította katonáit.

Ekkor azonban váratlan fordulatot vettek az események. Védekezés helyett Piłsudski ellentámadásba kezdett, ami fényesen sikerült. A hazájukat védő lengyel katonák önfeláldozó hősiessége és a lengyel lakosság minden téren megmutakozó támogatása mellett ehhez a szovjet hadvezetés hibái, mindenekelőtt a hadtápvonalak kiépitetlensége és a tartalékok hiánya is hozzájárultak. Augusztus végén, szeptember elején a lengyel csapatok már ismét Grodno (Hrodna), Równo és Tarnopol (Ternopil) körzeté-

ben törtek előre. A sebesülteket is beszámítva a szovjet hadsereg embervesztése mintegy 150 ezerre, a lengyeleké 50 ezerre rúgott.

Az egész Európában nagy figyelmet kiváltó varsói csata, amelynek jelentőségét a berlini brit nagykövet Martell Károly arabok feletti 732-es győzelméhez hasonlította, a szovjet vezetést arra készítette, hogy fegyverszünetet kérjen. Ezt 1920. október 12-én írták alá. A két állam közötti határvonalat az 1921. március 18-án elfogadott rigai békében rögzítették. A Szovjetunió és Lengyelország közötti határvonal eszerint Wilnótól

(Vilnius) északra, Dyneburgtól (Daugavpils) indult, és dél felé haladva Csernovictól (Csernyivci) északra érte el a román határt. Vagyis szinte pontosan középen szelte ketté a Curzon-vonal és az 1772-es határok közötti hatalmas területet. Ukrajna – Volhínia és Polézia nyugati felétől eltekintve – ennek következtében szovjet fennhatóság alatt maradt, a belarusz területek nyugati fele és Kelet-Galícia pedig Lengyelországnak jutott.

388 ezer négyzetkilométeres területével és 27 millió lakosával Lengyelország ily módon az Oroszország és Németország közötti övezet legnagyobb és

legnépesebb állama lett. Lényegesen nagyobb területet foglalt magában annál, mint amit a győztes nagyhatalmak Párizsban eredetileg elképzeltek számára, ám jóval kisebbet annál, mint amit Piłsudski szeretett volna elérni.

A rigai békeszerződést az államfő ezért „gyáva” kompromisszumnak nevezte, amit csak a nyugati hatalmak nyomásának és a lengyel vezetők többségi akaratának engedve fogadott el. Az, hogy ezt a Nagy-Lengyelországot a náci Németország és a Szovjetunió 1939-ben dióként roppantja össze, valószínűleg észbe sem jutott az 1935-ben elhunyt politikusnak. Ahogy az sem, hogy az 1945 utáni új Lengyelország keleti határa végül mégiscsak a Curzon-vonal lesz. ■ R. I.

IV. Károly első visszatérési kísérlete

1921. március 26. – április 5.

Bár 1920. március 1-jén a Nemzetgyűlés Horthy Miklóst Magyarország kormányzójává választotta, az államfőség kérdése ezzel korántsem rendeződött véglegesen. Sokan – az ún. legitimisták – IV. Károlyt várták vissza, aki 1918. november 13-án ugyan lemondott „az államügyek vitélében való részvételről”, ám ezt csak a kényszer diktálta ideiglenes lépésnek tekintette. Svájci emigrációból küldött üzeneteiben ismételten jelezte, hogy Magyarország „törvényesen és alkotmányosan megkoronázott és felkent királyának” tekinti magát, és a „királyi hatalom gyakorlását” minél előbb meg szeretné kezdeni.

Horthy viszont úgy vélekedett, hogy Károly restaurációját, akinek az államvezetői képességeit egyébként nem sokra tartotta, meghatározatlan időre el kell napolni. Ebben az antanthatalmaknak és kelet-európai szövetségeseiknek, a formálódó kisantantnak a nyilvánvaló ellenállása, a legitimisták és a Habsburg-ellenes szabad királyválasztók kiéleződött belső ellentétei s valószínűleg az államfői poszthoz való, személyes becsvágyából is táplálkozó ragaszkodása egyaránt motiválták. A legitimista elitcsoportok – az arisztokraták, nagypolgárok, katolikus felsőpapság, a katonatisztek egy része – azonban másként ítélték meg a helyzetet. Ők minél előbb meg akartak szabadulni a nem közéjük tartozóként kezelt és a magas közjogi méltóságra méltatlannak tartott református flottaparancsnoktól, s ennek érdekében IV. Károlyt folyamatosan cselekvésre biztatták.

Károlyt, aki svájci lakhelyét maga is szívesen cserélte volna fel a budai Várra, nem volt nehéz meggyőzni. Hívaikra és egy-két francia rojalista politikusi ösztönzésére 1921. március végén megpróbálta elfoglalni a magyar trónt. Március 26-án este megjelent gróf Mikes János püspök szombathelyi palotájában, ahol találkozott a „véletlenül”, egy

vadászat ürügyén éppen ott tartózkodó miniszterelnökkel, gróf Teleki Pállal, egyik miniszterével, Vass Józseffel, gróf Sigray Antal vezető legitimista politikussal és báró Lehár Antal ezredessel, Nyugat-Magyarország katonai körzetparancsnokával, Károly feltétlen hívével.

IV. Károly a koronázási dombon fogadja magyar alattvalói hódolatát 1916. december 30-án. 1921 tavaszán jóval ridegebben fogadták a budai Várban

Másnap a déli órákban az uralkodó gépkocsival a budai Várba érkezett. Megjelenése mindenkit meglepett, ugyanis a király előtt útnak induló Teleki és Vass, akik vállalták Károly fogadásának az előkészítését, még nem érkeztek meg. Késésüket utóbb azzal magyarázták, hogy autójuk defektet kapott.

IV. Károly és Horthy négyeszműköti tárgyalásának lefolyásáról nem rendelkezünk autentikus forrással. Csak a két résztvevő egymásnak ellentmondó visszaemlékezésével. Biztosra vehető azonban, hogy a vitából Horthy került ki győztesen. Az uralkodóról ugyanis feljegyezték, hogy a két és fél óra végére „morálisan letört”, és még aznap visszautazott Szombathelyre. Itteni hívei azonban nyilván másféle érvekkel hozakodtak elő, mint a kormányzó, mert március 28-án Károly ismét lemondásra szólította fel Horthyt. Ekkorra azonban a külföldi követségek és

a világsajtó is értesültek az eseményről, ami egyértelműen Horthy malmára hajtotta a vizet. A környező országok és a nyugati hatalmak követői ugyanis egymás után jelezték: országai számára elfogadhatatlan Károly visszatérése a magyar trónra. Ezeket a nyilvánosságot kapott tiltakozásokat a király sem értelmezte másként, mint úgy, hogy törekvését a magyar trón elfoglalására Európa ellenzi, s annak megvalósulása hajószíntűleg fegyveres konfliktusba sodorná Magyarországot. Április 5-én ezért Szombathelyről visszatért Svájcba.

A magyar nemzethez intézett kiáltványban azonban nyilvánvalóvá tette, hogy a történelem ellenére Magyarország „törvényes koronás királyának” tekinti magát. Sőt ehhez hozzátette: Magyarország „csakis az ő vezetése alatt tudja visszaszerezni teljes belső nyugalmát s azon törvényes rendet, mely előfeltétele hazánk újbóli felvirágzásának”. Ennek alapján sejteni lehetett: IV. Károly nem utoljára járt Magyarországon.

A királypuccs kül- és belpolitikai szempontból egyaránt megrázta az országot. Külpolitikailag teljessé vált Csehszlovákia, Románia és a délszláv királyság magyarellenes szövetségi rendszere, az ún. kisantant, a belpolitikában pedig elhúzódó kormányváltás kezdődött. Az utóbbi a legalábbis félreérthető szerepet játszó Teleki Pál bukásával és gróf Bethlen István kormányalakításával végződött. ■ R. I.

A Horthy-korszak politikai berendezkedéséről

ATANÁCSKÖZTÁRSASÁG BUKÁSA után, 1919 őszének bizonytalan viszonyai közepette a politikai életet egyre inkább a magukat ellenforradalminak tekinthető szerveződések és irányzatok uralták, s ezzel egy olyan, 1944-ig tartó időszak kezdődött el, amelyet a történetírás és a közvélemény egyaránt Horthy-korszaknak nevez. Lényegében véve konszenzus van annak kapcsán, hogy egy rövidebb átmeneti periódust követően, döntően Bethlen István miniszterelnöksége alatt került sor az új kormányzati rendszer kialakítására, amely ugyan nem maradt fenn változatlan formában, de hatása számos területen a korszak végéig kimutatható.

A bethleni államberendezkedés megítélését illetően az 1940-es évek végétől hosszú időre a kommunista párt értékelése vált előbb egyeduralkodóvá, majd dominánssá. A kommunista ideológia logikája szerint a Horthy-korszaknak a lehető legnegatívabb értelmezést kellett kapnia, ezért annak politikai rendszerét fasizmusként határozták meg, annyi finomítással, hogy azon belül próbáltak némi eltéréseket tenni. Az 1989–1990-es rendszerváltozást követően úgy tűnt, ez az értékelés végleg eltűnik a közéleti diskurzból, ám az ezredforduló után egyes szerzők ismét visszanyúltak hozzá. A 2012-ben elhunyt filozófus, Rozsnyai Ervin szerint „Magyarországon az ellenforradalmi rendszer »totális« ultrafasizmusként kezdődött, majd a bethleni visszavonulás és konszolidáció »nem totális« fasizmusától többé-kevésbé egyenes utat tett meg a Sztójay-féle »totális« formáig, végül egy rövid »kiugrási« kőzjáték után Szálasi – mondhatni – ultrafasizmusáig.” (*Ezredvég*, 2011/10, 73. o.) Rendkívül lesújtó – „szintiszta, duplatapas rázás elégtelennel” honorált – véleményét fogalmazott meg a korszakról és azon belül a politikai rendszerről Bojtár Endre irodalomtörténész is 2012-ben. (*Élet és Irodalom*, 2012. júl. 27., 11. o.) Mintha csak Andics Erzsébet és Nemes Dező több mint fél évszázaddal korábbi értékeléseit olvasnánk!

Horthy az országgyűlés ünnepélyes megnyitán, 1937-ben

Kétségtelen, hogy 1919–1920 folyamán tovább élt az első világháború elején bevezetett kivételes hatalom, amely a szabadságjogok számottevő korlátozását is magában foglalta. Ide sorolható többek között a sajtócenzúra, az internálás intézménye, vagy politikai perek esetén a gyorsított bírói eljárás alkalmazása. Jelentős politikai súllyal rendelkeztek továbbá az államhatalom militarizálását és valamiféle diktatórikus berendezkedés megvalósítását követelő szélsőjobboldali csoportok. Őket erősítették a különböző fegyveres különítmé-

nyek is, melyeknek az erőszakos cselekményeit az utókor összefoglalóan fehérterror néven jellemezte. A fehérterror nem korlátozódott néhány elszigetelt jelenségre, s a legújabb kutatások 1000 fő körüli becsülik a halálos áldozatok számát. A kivételes hatalom jogkorlátozó intézkedéseinek nagy része azonban utóbb, Bethlen kormányfősége alatt megszűnt. A fehérterror mögött pedig nem az állami vezetés irányító, szervező tevékenysége állt, bár a Nemzeti Hadsereg, illetve annak vezetője, Horthy tudomással

bírt róla. A fehérterror léte éppen a hagyományos államigazgatási szervek gyengeségével állt összefüggésben, s amilyen mértékben erősödött az utóbbi, olyan mértékben sikerült az erőszakos cselekményeket visszaszorítani.

1920 tavaszán, a kormányzóválasztáskor egyes különítményes tisztek valóban benyomultak az Országház épületébe, a nemzetgyűlési képviselők azonban az előzetes politikai tárgyalásokra építve és nem valamiféle erőszak hatására támogatták Horthy Miklós államfőségét. Horthy fővezérként – ahogy ez a *BBC History* 2020. decemberi számának összeállításából (6–28. o.) is kiderült – számos területen próbált együttműködni különféle szélsőjobboldali csoportokkal, illetve támogatást szerezni tőlük. Kormányzóvá választását követően azonban eltávolodott ezektől, és pozícióját nem kívánta egy diktatúra létrehozására felhasználni. Államfőként csupán korlátozott jogkörrel rendelkezett, s jöllehet az éppen

esedékes kormányfő személyének kijelölésénél rendszerint hangsúlyos szerepet vállalt, az aktív politizálást miniszterelnökeinek engedte át. Egyetlen nagyobb horderejű reformról sem ismert, hogy az ő kifejezett nyomására született volna meg. A parlament működését idő előtt lezáró házfelosztásokra rendre Bethlen kívánságára került sor, a törvényjavaslatokra vonatkozó, halasztó erejű vétőjogával Horthy az évtized végéig három alkalommal élt, de mindegyik mögött csekély jelentőségű indokok álltak.

1920–1922 között a Nemzetgyűlés két nagy tömörülése – a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és az Országos Kisgazda- és Földművespárt – alkotta a kormányzat fő parlamenti bázisát, majd 1922-től az Egységes Párt. Egyikről sem lehet azonban azt állítani, hogy megfelelt volna a fasiszta mozgalmak kritériumainak. Az Egységes Párt működésében inkább a dualista korszak hasonló szerveződéseiére hasonlított, és messze állt egy szélsőségesen centralizált felépítéstől, vakfegyelmre épülő tömegpárttól.

Hányzott a faszizmus további fontos sajátossága, az egypártrendszer is. A kommunista párt illegitimitása ugyan végig a hivatalos politika megkérdőjelezhetetlen eleme maradt, ám az a Tanácsköztársaságra adott egyfajta védekező ellenlépésként értelmezhető. Bár Bethlen antidemokratikus eszközök sokaságával igyekezett pártja választása győzelmét biztosítani, soha nem törekedett az ellenzéki pártok felszámolására. Az ellenzéki csoportosulások nem látszatszerűvé, hanem tényleges belső önállósággal rendelkező pártok voltak, a szociáldemokrata pártot is beleértve. Az 1921-ben megkötött nevezetes Bethlen–Peyer-paktum a szociáldemokraták részéről nem behódolást, hanem működési alapfeltételeik biztosításának garانتálását jelentette, s ellenzékiiségüknek a továbbiakban különféle formákban – alkalmanként erőteljes módon – hangot adtak. Az egyes pártok különböző politikai pártcsaládokhoz tartoztak, eltérő eszmei háttérrel bírtak, s az ideológiai pluralizmus a sajtó terén is érvényesült.

Bethlen hatalma kormányfőként sem tekinthető parttalan-nak. Ahhoz, hogy megmaradhasson pozíciójában, bírnia kellett az államfő támogatását, továbbá állandó egyeztetésekre kényszerült annak érdekében, hogy saját pártja, a felsőházi honatyák, valamint a különböző társadalmi-érdekképviseleti szervezetek támogatását biztosítsa a maga számára.

A fasiszta jelleg hiánya azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az államberendezkedés demokratikus lett volna, ahogyan azt több szerző is – Schmidt Mária, Raffay Ernő, Szakály Sándor – felvetette az utóbbi két évtizedben, konkrét érvek kifejtése nélkül. Igaz, a korszak elejének választójoga alapvetően megfelelt az általánosság és a titkosság kritériumának, s a Nemzetgyűlés is széles hatalmi jogosítványokkal rendelkezett. A szabadságjogok terén érvényesülő korlátozások, a már említett erőszakos cselekmények miatt azonban legfeljebb demokratikus törekvésekről lehet beszélni, de nem demokratikus rendszerről.

A Bethlen kormányfőségehez kapcsolódó, talán legjelentősebb átalakulás éppen a választási rendszert érintette. A választójog szűkítése s részben nyitlatta tétele egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy a társadalom alsóbb rétegeit részben kirekeszkék

a politikai jogok gyakorlásából, illetve – vidéken – kiszolgáltatottá tegyék őket a helyi közigazgatási szervek, valamint munkaadók irányába. Ennek s más tényezőknek köszönhetően – választókerületi aránytalanságok, a képviselői jelöltállítás lehetőségeinek számottevő korlátozása – a pártok közötti verseny lehetősége erőteljesen leszűkül, s a bethleni kormányzati rendszer kulcselemét a kormánypárt leválthatatlanságát biztosító választási rendszer alkotta. Márpedig a titkos választójog, a választások útján megvalósuló váltógazdaság minden demokratikus rendszer nélkülözhetetlen eleme. Ráadásul ez a struktúra az államhatalmi ágak közötti egyensúlyhelyzetet eltorzította, és teljesen egyoldalúan a kormány javára billentette el.

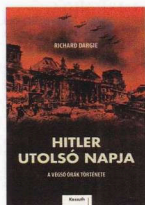
A fentiekhez hozzá kell tenni, hogy a területi önkormányzati testületek sem tükrözheték a társadalom politikai tagolódását, s a bethleni szűk körű reformok ezen alig változtattak. Bár a vármegyei választásoknál a választójog teljesen titkos lett, de a legnagyobb adófizetők külön csoportként történő pozícióhoz juttatása (virilizmus), a főváros esetében pedig a nem választott tagok arányának rendszeres emelkedése – 15 százalékról 35 százalékra – egyáltalán nem demokratikus szándéokra és jellegre vallott.

Jóllehet a kulcs tényezőt a parlamenti és önkormányzati választások jelentették, néhány további sajátosságot is meg kell említeni az antidemokratikus elemek között. Ide sorolható a kormányzói tisztség időbeli behatárolatlansága, a felsőház egyoldalúan elitista összetétele, valamint a politikai szabadságjogok terén érvényesülő korlátok (sajtó-, gyülekezési és egyesülési jog, felsőoktatási intézményekbe történő felvételi stb.). Mindezek számításba vételével a korszakkal foglalkozó szakemberek túlnyomó többsége a bethleni államberendezkedést a parlamentáris és a diktatórikus rendszerek közötti átmenetként írja le. Ezen belül pedig vagy tisztán autoriterként, vagy az autoriter és a parlamentáris rendszersajátosságok keveredéséket értelmezik.

A korszak második felében számottevő politikai változásokra került sor, melyek között első helyen a pártpolitikai erőviszonyok átrendeződését kell kiemelni, benne a kormánypárt fokozatos eltolódását a szélsőjobb irányába, valamint a nemzetiszocialista ellenzéki szervezetek megjelenését és látványos megerősödését. Részben ezzel összefüggésben több olyan változásra is sor került – antiszemita törvények, parlamenti feladatkörök további szűkítése stb. –, amelyek egyértelműen felerősítették a rendszer diktatórikus vonásait. Kormányzati részről időnként más reformelképzelések is felmerültek: egypártrendszer, illetve rendeleti kormányzás bevezetése, a társadalom teljes átszervezése érdekképviseleti alapon. Végül a maga teljességében egyik sem realizálódott, bár megvalósulásuk egy nyíltan diktatórikus, illetőleg fasiszta rendszerhez vezetett volna. Utóbbi létrejöttére végül 1944-ben, a német megszállást, majd a nyilas hatalomátvételt követően került sor, igaz, annak teljes kiépítését a rendkívüli körülmények s az antifasiszta koalíció rövidesen bekövetkező győzelme megakadályozta. ■

Püski Levente az MTA doktora, a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézetének egyetemi tanára

Dicstelen halál

Richard Dargie

Hitler utolsó napja – A végső órák története

Kossuth Kiadó, 2021

A „HISTORY KÖNYVEK” SOROZATBAN nemrég megjelent könyv Hitler életének utolsó 24 órájára összpontosít, miközben három különböző szálát fon egybe: a második világ-háború utolsó heteinek Berlinben zajló történéseit, a náci Németország elkerülhetetlen veresége miatt a Führerbunkerban egyre fokozódó kétségbeesést, valamint megjeleníti a lehetőségeiből kifogyott, fáradt diktátor fejében kavargó elképzeléseket és az elméjét eluraló reménytelenséget. A szerző drámai módon illusztrálja, hogyan készült fel a Führer a halálra, mialatt a legyőzött és meg-alázott főváros a német nemzettel együtt ébredezett az „ezeréves Harmadik Birodalom” rémálmból.

A történet tehát 1945. április 30-án kezdődik és fejeződik be, de természetesen – hogy a kontextust minél jobban értsük – a szerző vissza-visszaugrik az eseménytörténetben. És arra is kitér, milyen kétségek merültek fel Hitler öngyilkossága kapcsán, s milyen „utó-élet” várt a világháború e drámai csattanójára. A Hitler sorsával kapcsolatos mendemondák ugyanis már akkor lábra kaptak, amikor a szovjetek még be sem vették Berlint. Zsukov marsall május elején hajnal előtt számolt be Sztálinnak arról a német változatról, amely szerint a Führer és Eva Braun végzett magával, majd a holttestüket elégették. Úgy tűnt, hogy a szovjet diktátor eleinte elfogadta a hallottakat, és csak azt sajnálta, hogy nem sikerült élve elfogni „azt a fattyút”. Moszkva május másodikán este az ottani rádió egyik közleményében jelentette be Hitler és Goebbels öngyilkosságát, majd május és június következő heteiben több berlini orosz forrás is megerősítette Hitler halálát.

A városban június elején ülésezett a Szövetséges Főparancsnokság, amelynek tagjait arról tájékoztatták, hogy megtalálták és „csaknem teljes bizonyossággal” azonosították a Führer holttestét. Zsukov tisztikárának egyik képviselője ugyancsak közölte a szövetségesek újságíróival, hogy kiásták Hitler és felesége elszennenedett maradványait. A szovjetek lángszórói – az ő kifejezésükkel élve – „a Führerbunker bevétele közben” jelentős pusztítást vittek végbe, azonban ennek ellenére azt állították, hogy a halottakból épp elég megmaradt, és alapos tudományos vizsgálat-tal biztosan azonosítani lehetett őket.

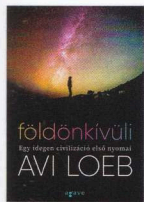
Ám Sztálin az amerikai és más szövetséges képviselőkkel folytatott magánbeszélgetéseiben már azt kezdte mondogatni, hogy véleménye szerint Hitler mégsem halt meg, hanem elmenekült Berlinből, aztán Goebbelszel és Bormann-nal együtt elrejtőzött valamelyik előre előkészített búvóhelyen. A következő hetekben tüzetesen átkutatták bizonyítékok után a birodalmi kancellária kertjét. Két eltérő finomságú szítával rostálták át a hamut, és tisztítottak meg minden egyes leletet. Sok csontdarabkát és -szilánkot gyűjtöttek be, és ezek közül kettő különösen felkeltette az érdeklődésüket. Az egyik egy alsó állkapocs volt néhány foggal és két fogászati híd nyomaival; a másik egy felső állkapocs részlete aranyból készült fogászati hiddal és néhány csiszolt porcelándarabbal. A felsorolt leletek környezetéből további tizenöt fogat gyűjtöttek be. A szovjetek szerencsére fogságba ejtették Hitler fogá-szát, Hugo Blaschkét, valamint a fogtechnikusát és az asszisztensét is. Ők pontosan emlékeztek munkájuk részleteire, és korrekt módon tudták azonosítani a töredékeket.

Később találtak a kertben egy koponyából származó csontdarabkát is, amely valószínűleg a fogászati maradványokhoz tartozott.

Sztálint még ez sem győzte meg. Nem volt egyedül. A náci korszak történetének, képi vonatkozásainak és mitológiájának minden apró részlete iránti morbid érdeklődés sohasem hagyott alább. Hitler felemelkedése, hanyatlása és bukása a nagy nyilvánosság előtt, sőt nemzetközi szinten zajlott. Kezdetből fogva tisztában volt vele, hogy milyen fontosak a vizuális elemek a gondolatai és értékrendje terjesztésében. Minden náci eseményt megkoreografáltak, minden fényképeszeti és filmes trükköt bevetettek, hogy megszépítsék a náci víziókat, bemutassák és eltúlozzák a mozgalom erejét, és érzékeltessék győzelmének elkerülhetetlenségét. A nemzetiszocialista párt büszke volt arra, hogy legbrutálisabb eseményeit lefilmezte és közszemlére tette. A náci filmhíradókban nemcsak bemutatták, hanem egyenesen dicsőítették azt, hogy megsemmisítik a zsidók javait, miközben a zsidó áldozatokat megalázzák. A haláltáborokban az SS még a legborzalmasabb bűntetteket is filmen örököltette meg, hogy az utókor okuljon belőle. A Führer és gyilkos rezsimje történetének szinte minden fejezetét jól ismerjük a hatalmas fénykép- és filmarchívumokból, amelyek Hitler véres halálát is túléltek – kivéve az utolsó, halálos percekét. A Führerbunkerben ugyanis nem voltak kamerák.

Nem látunk bele Hitler drámájának utolsó felvonásába. Csak annak a nagyon kevés túlélőnek a zavaros és ellentmondásos emlékeire hagyatkozhatunk, akik ott voltak a berlini Citadella alatt, és ezeket az embereket elborították az érzelmek, megviselte őket a feszültség, a kimerültség és a félelem is. Hitler életének vége továbbra is elborzaszt és lebilincsel minket, mert nem láthatjuk. Teljes titokban zajlott. Ezekről az utolsó órákról – anélkül, hogy bizonyosak lennénk a pontos részletekben – mégis nagyon sok érdekes információt megtudhatunk Richard Dargie legújabb könyvéből. ■

Váratlan találkozás

Avi Loeb

Földönkívüli – Egy idegen civilizáció első nyomai

Agave Könyvek, 2021

IGAZI TUDOMÁNYOS SZENZÁCIÓT ígér a világ-hírű asztrofizikus, Avi Loeb angolul és magyarul egy időben kiadott könyve, a *Földönkívüli – Egy idegen civilizáció első nyomai*. A szenzációt részben a szerző személye, részben a kifejtett téma magyarázza, hiszen Avi Loeb vitathatatlanul a modern természet-tudomány egyik legelismertebb

tudomást venni róla. Történt ugyanis, hogy 2017. október 19-én egy csillagász észlelt egy objektumot, amelyet aztán a tudományos közvélemény 'Oumuamuanak' keresztelt el. A különös név oka, hogy egy hawaii obszervatórium-ban lettek rá figyelmesek először, és a névnek hawaii nyelven fontos jelentése van: „elsőként érkező távoli üzenet”. Az akkor már több hete a Naprendszerben tartózkodó objektumról nem sokára kiderült, hogy az első olyan megfigyelt test, amely a csillagközi térből érkezett. A rendkívüli jelenség sajnos nem hagyott túl sok időt a tudósoknak, hogy alaposabban tanulmányozzák, hiszen mindössze tizenegy napon keresztül tudták megfigyelni. Ezzel együtt rengeteg értékes adatot összegyűjtöttek róla, melyek közül egy sor rendkívülinek, sőt rendellenesnek mutatta. Kiderült, hogy nagyon fényes objektumról van szó, furcsán, bukdácsolva halad előre, mégis hihetetlenül gyorsan; az alakja hosszú, vékony, valószínűleg korongszerű, nem rendelkezik a normális üstökösök-nél észlelhető csóvával; ráadásul látható gázképződés nélkül is képes arra, hogy letérjen a Nap gravitációja által megszabott pályáról. Azt is tudjuk, hogy sötétvörös a színe, a hossza 100 méter és 1 kilométer közé esik, a szélessége pedig 35 és 167 méter közötti lehet, és a Nap közelében a gravitációval nem magyarázható sebességnövekedést produkál. Az ismert üstökösök és aszteroidák tulajdonságaival nehezen magyarázható jellegzetességek miatt gondolja úgy a *Földönkívüli* írója, hogy egy idegen civilizáció által készített tárgyról beszélhetünk. Hogy honnan érkezett, mióta tart az útja, mi a küldetése és merre

halad – olyan kérdések ezek, amelyekre nem tudjuk a feleletet.

Avi Loeb nem fél feltenni a legkényesebb kérdéseket, és válaszai korántsem szokványosak. Úgy véli, itt az ideje, hogy az emberek bolygójuk további pusztítása helyett olyan hosszú távú projektekbe kezdjenek, amelyek révén a legközelebbi találkozásnál, az objektumot mintegy „csapdába ejtve”, többet is megtudhatunk a „földönkívüliekről”. Mindent meg kellene tennünk annak érdekében is, hogy az életet és azon belül az emberi nem genomját elterjesszük az univerzum más részein. Loeb meg is nevezi, pontosan milyen eszközökkel gondolja az élet „exportját”: szerinte fényvitorlával felszerelt, napszéllal meghajtott „csillagcsipeket” kellene milliószer tízre jutniuk engedni.

Ahogy a fizikusprofesszor fogalmaz: „Ez a vállalkozás a könyvnyomtatás feltalálása jelentette forradalommal állítható párhuzamba, az tette lehetővé Johannes Gutenbergnek, hogy tömegével nyomtassa és Európaszerte terjessze a Bibliát. Amint elegendő darab elkészült, egy-egy példány elveszítette egyedi értékét. Hasonló módon, amint megtanuljuk, hogyan hozunk létre mesterséges életet a laboratóriumainkban, elterjeszthetnénk a »Gutenberg DNS-nyomdákát«, hogy más bolygók felszínén található nyersanyagokból készüljenek másolatok az emberi genomról.” A teoretikus elképzelés nagyon is gyakorlatias alapokon nyugszik: a Yuri Milner milliárdos vállalkozó által – Loeb részvételével – indított ún. Breakthrough Starshot Initiative ugyan-ezzel a technikával próbálja célba venni a Földtől 4,37 fényévre található Alfa Centauri rendszer Proxima b bolygóját.

Ehhez hasonló fantasztikus, ám megalapozottan tudományos gondolatmenetek foglalta Avi Loeb, a Harvard Egyetem csillagászati tanszékének volt vezetője, több nemzetközi tudományos intézmény első embere által írt *Földönkívüli*, amely jóval izgalmasabb, fordulatosabb és elgondolkodtatóbb, mint a legtöbb hasonló tárgyú sci-fi. ■

Az első észlelt földönkívüli objektum a Naprendszerben? Az 'Oumuamua művészi ábrázolása

szaktekintélye és legnagyobb hatású teoretikusa, választott témájánál fajsúlyosabban pedig aligha lehetne találni: vajon egyedül vagyunk-e az univerzumban? Loeb két és fél száz oldalon, logikus gondolatmenetet követve fejtegeti, miért lenne oktan feltételeznünk, hogy a földi élet egyedi és különleges.

Kiindulópontja egy a csillagászok képezetét néhány éve már erősen foglalkoztató probléma: mi az esélye annak, hogy egy földönkívüli objektum egyszer csak megjelenik a Naprendszerben? Ha igen, képesek leszünk-e felismerni? Loeb a szakmabeliek többségével szemben úgy véli, nem is olyan régen lezajlott a nagy találkozás, csak épp nem vagyunk hajlandók

Szlovák történészek Trianonról

PRÁGÁBAN 1918. október 28-án kikiáltották az első Csehszlovák Köztársaságot, amelyhez két nappal később a turócszentmártoni nyilatkozat elfogadásával csatlakozott a szlovák politikai és értelmiségi elit mintegy kétszáz tagja. A cseh kollektív történeti tudatban a cseh államiság 1918-ban történő megújulása és a közép-európai régió egyik legdemokratikusabbnak tekinthető politikai rendszerének létrejötte megkérdőjelezhetetlen történelmi fordulópontot jelentett a két világháború között és jelent ma is, hiszen október 28-a az egyik legnagyobb cseh nemzeti ünnep. Szlovákiában ugyanakkor csak nemrég, 2020 novemberében, az elmúlt évek sikertelen próbálkozásai után fogadta el a parlament október 28-a szlovák állami ünnepé nyilvánítását.

Noha Szlovákia helye az egykori csehszlovák államon belül tudományos és értelmiségi körökben gyakran ma is vita tárgyát képezi, a döntéssel az a felfogás látszik érvényesülni, miszerint a szlovákság 1918 októberében vált először „államalkotó nemzetté”, ekkor jelölték ki elsőként Szlovákia területének határait, valamint a csehszlovák állam a modern Szlovákia gazdasági, társadalmi és kulturális alapjainak letételét is biztosította. Ebben a narratívában Trianon, s főleg az, amit a mai magyar társadalom és történeti emlékezet ehhez a fogalomhoz köt, valójában nincs jelen, és a 2010-es évek elejéig ez az egyoldalúság jellemezte a Trianon kérdéskörét érintő szlovák történeti munkákat is.

1993 óta bőven születtek Trianont a címükben viselő szlovák kötetek, esszék, sőt tankönyvek. A szlovák történészek Trianon-diskurzusát kezdetben nagyrészt két, a korszakkal foglalkozó történész határozta meg, Ladislav Deák (1931–2011) és Marián Hronský (1940–2012), akik túlnyomórészt a szlovák nemzeti narratíva keretein belül vizsgálták az 1918 októ-

bere és 1920 nyara közötti események diplomácia- és hadtörténeti vonatkozásait, így az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával a „nemzetállamok” létrejöttének folyamatát is. Noha helyenként megemlítették a magyar historiográfia ezzel ellentétes szempontrendszerét, írásaikban Trianon mint korszakhatár egy dicsőséges kezdet szinonimájaként jelent meg,

s ezt az értelmezést – ha nem is magyarellen eséllel, de – az ő generációjukhoz tartozó többi szlovák történész közül például a főként a szlovák–francia kapcsolatokra specializálódó Bohumila Ferencuhová, az inkább a két világháború közötti időszakot kutató Natália Krajčovičová és Xenia Šuchová, vagy a keletszlovák térség és Kárpátalja viszonyáról publikáló Peter Švorc is nagy részben átvette.

Hronský és Deák munkáinak hatása mindenesetre máig érzékelhető a szlovák történetíráson belül. Elég, ha beleolvasunk néhány, az akadémiai körökben megjelent és a két világháború közötti Szlovákiát bemutató összefoglaló lexikonba és kötetbe, vagy a Matica Slovenská által kiadott történelemtankönyvekbe. Sőt mivel Hronský és Deák írásainak egy jó részét angol, német és francia nyelvre is lefordították, ezért azok az amerikai és nyugat-európai „Czechoslovak studies” kutatók számára is viszonyítási ponttá váltak.

Paradigma-, de legalábbis részleges nézőpontváltást jelentett a fiatal generáció színre lépése. A szlovák történészszakma két ifjabb tagja, Vörös László és Miroslav Michela, amellet, hogy saját, Trianont vagy a szlovák historiográfiát elemző kötetekkel jelentkezett, 2013-ban állította össze az interneten is hozzáférhető *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva* (A történelmi Magyarország szétesése és a trianoni békeszerződés) című tanulmánykötetet, melyben nemcsak Trianon máig ható következményei és emlékezetpolitikai vonatkozásait jelentek meg hangsúlyosan, hanem

Ősziörzsás forradalom Kassán, 1918 ősze

több magyar szakember, történész és szociológus kutatási eredményeit is közzétették.

A százéves évforduló kapcsán aztán a perspektíva még inkább kitágult. A kerek jubileum ugyanis nemcsak arra adott lehetőséget, hogy a szlovák kulturális intézmények Trianon témájában pályázzanak konferenciák és kiállítások megrendezésére, hanem a különféle médiumok számos értelmiségit, közéleti személyiséget is megszólaltattak a kérdésben. Mélyinterjúk és tévés beszélgetések készültek Trianonról vagy annak kapcsán a szlovákiai magyarságról. Sőt 2020 őszén a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem Jogi Karán jogászokból álló tudományos kutatócsoport is megkezdte működését Erik Štenpien jogtörténész vezetésével, amely *A Trianoni szerződés 100 éve (100 rokov Trianonskej zmluvy)* nevet viseli, s amely a Trianon-kérdéskör fekete-fehér felfogásának meghaladását tűzte ki célul.

A 2020-as szlovák könyvtermésén belül minden bizonnyal kiemelkedik két olyan kötet, amely valamilyen módon szintén új megvilágításba helyezi, de legalábbis új szempontokkal gazdagítja a Trianon-kérdést a szlovák olvasók számára. Egyrészt Roman Holec könyved stílusban íródott *Trianon, diadal és katasztrófa (Trianon, triumf a katastrofa)* című könyvét említeném, melyben a magyar történetírástársadalom professzionális és amatőr rétegeit korábban gyakran összemosó szerző alapvetően nyitottan és megértően áll a magyarok álláspontjához Trianon kapcsán. Részletesen bemutatja, hogy az számukra szerencsétlenséget jelentett, ellentétben a szlovák diadalal. Holec ugyanitt azonban éles kritikával is illeti Magyarországot jelenlegi emlékezetpolitikáját, s a Trianon-jelenség politikai instrumentalizálását is veszélyesnek tartja, ahogy azt már többször kifejtette korábban. Persze a kötet, amely bizonyos szempontból Ablonczy Balázs *Ismeretlen Trianonjának* szlovák megfelelője is lehetne, tekintettel annak tematikus, történetmesélő jellegére, elsősorban befelé, a szlovák olvasóréteg számára íródott, s szerzője tévés szerepléseiben is hajlamos inkább hazabeszélni. Egy 2020. októberi beszélgetés során a történelmi Magyarország összeomlását követő menekülthullámot – amely a legújabb magyar kutatások szerint is mintegy félmillió főt érintett – mítosznak nevezte, ami éppenséggel a magyar Trianon-értelmezés egyik kulcselemének ignorálását is jelenti egyben.

Szintén kiemelt figyelmet érdemel a Holechez hasonlóan akadémiai körökben tevékenykedő Ondrej Ficeri *A Trianon*

utáni Kassa (Potrianonské Košice) című kötete, amely nemrég elnyerte a Szlovák Irodalmi Alap legjobb tudományos szakművének járó díjat Társadalom- és Humán Tudományok kategóriában. A fiatal szlovák történésznemzedékhez tartozó kassai Ficerit éppen a Trianon kapcsán adott interjúi, népszerűsítő előadásai, rádiós szereplései és konferenciaszervezői miatt részesítette különdíjban a Szlovák Tudományos Akadémia 2019 folyamán, s magyarul is olvasható egy ezzel kapcsolatos tanulmánya. Néhány éve szinte még elképzelhetetlen lett volna, hogy egy szlovák író vagy történész bármelyik szlovák város két világháború közötti történetének olyan címet adott volna, amelyben a „Trianonnal” jelölt korszakhatár nem a szlovák győzelmet jelenti, s amely nem az adott helyi társadalom 1918 utáni szlovákosodásáról szól.

Ez a két kötet is világosan jelzi, hogy ma már a mainstream-hez tartozó szlovák történészek is összetett kérdésként tár-

gylják Trianont, legalábbis igyekeznek gátat szabni a leegyszerűsítő, fekete-fehér értelmezéseknek, megértve, hogy a jelenség a több mint 100 éve aláírt szerződés történetén jócskán túlmutat. Ugyanakkor önáltatás volna tagadni, hogy az összességében békülékeny hangnem ellenére 2020-ban kifejezetten magyarellenese, uszító hangnemű és egyoldalú értelmezéseket tartalmazó kiadványok is napvilágot láthattak, s az ilyen típusú köteteknek

A Révkomáromban 2010. június 4-én felavatott Trianon-emlékmű avatásán vonulnak a Szlovák Nemzeti Párt szimpatizánsai egy „Mi elismerjük Trianont, Trianon a béke” feliratú transzparenszel

Szlovákiában is „hagyománya” van. Idesorolható a természet-tudományi végzettségű Edita Tarabčáková *Sérelem érte a magyarokat? A valódi igazság Trianonról (Stala sa Maďarom krivda? Skutočná pravda o Trianone)* című munkája, amely azon túl, hogy a szerző sorok között kiolvasható, ki tudja pontosan miből eredő frusztrációjának enged teret, semmiképpen sem a történelmi események és azok mélyebb összefüggéseinek bemutatása céljával íródott, ahogy az a dilettáns nacionalista „történetíróknál” lenni szokott.

Összességében megállapítható, hogy noha a centenáriumi új kérdésfeltevésekre ösztönlte a szlovák történészszakmát, s ez a jövőben íródd, Szlovákia 20. századi történelmét bemutató munkák szempontrendszerének megújításában minden bizonnyal segíthet, az igencsak kétséges, hogy a kifejezetten Trianon és a trianoni békeszerződés iránti tudományos érdeklődés hosszú távon fennmarad-e. ■

Szeghy-Gayer Veronika PhD, az NKE EJKK Közép-Európa Kutatóintézet és a Szlovák Tudományos Akadémia munkatársa

Trianon

– román szemmel

A ROMÁN KÖZGONDOLKODÁS Erdély Romániával való „egyesülését” nem a trianoni békeszerződés aláírásához, hanem egy korábbi dátumhoz, az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűléshez köti. Nem véletlen, hogy 1990-től ez a nap Románia legnagyobb állami ünnepe. [Románia „születésnapjáról” Zahorán Csaba írt cikket lapunk 2020. decemberi számában. – A szerk.] A 2018-as centenáriumi évnek így a történetek mellett a közeleti szereplők is nagy jelentőséget tulajdonítottak, és országsszerte megünnepezték a modern Románia létrejöttének századik évfordulóját. Politikai megfontolásokból azonban – mintegy kései reakcióként arra, hogy a magyar parlament 2010-ben a trianoni békeszerződés aláírásának dátumát a „nemzeti összetartozás napjává” nyilvánította – a bukaresti törvényhozás nemrég június 4-ét is az ünnepek sorába emelte; a „trianoni szerződés napjává” tette, és előírta, hogy aznap a történelmi esemény jelentőségét népszerűsítő rendezvényeket kell tartani, továbbá ki kell tűzni a román nemzeti zászlót.

A mintegy száz évvel ezelőtti eseményeknek nagy teret szentelt a román média is, így például a Bukarestben havonta megjelenő színvonalas tudománynépszerűsítő történelmi magazin, a *Historia* negyedéves melléklete, a *Historia Special*, amelynek lapigazgatója az egyik legismertebb román újságíró, Ion Cristoiu. A *Historia* folyóiratot 2001-ben alapították, eddig közel 230 száma jelent meg, és több mint 660 ezren követik Facebookon. A címlapsztori mellett állandó rovatokkal várja az olvasóit, nem úgy, mint a 2012 óta megjelenő, már említett melléklete, amely minden számát teljes egészében egy-egy témakörnek szenteli – a 2020. júniusi Trianonnak. A számot felvezető vezércikkből és az ezt követő hat terjedelmes írásból álló, gazdagon illusztrált összeállítás címe: *A trianoni szerződés. 100 év. Románia és Magyarország az Erdélyért folytatott küzdelemben*. Az alaphangot Ion M. Ioniță újságíró, főszerkesztő adja meg, aki vezércikkében megállapítja, hogy az első világháború, Európa „öskatasztrófájának” befejezése olyan bonyolult kérdéseket vetett fel, amelyekre azelőtt nem volt példa. Az öreg kontinens csak a második világháború befejezését követő időszakban nyerte el a nyugalomát Németország és Franciaország

történelmi megbékélésével és az egyesült Európa megvalósításával. „Trianont száz évig eszközként használta a politika. Ami már igen sok. A magyaroknak és a románoknak is van ehhez képest más, jobb dolguk, legalábbis a következő száz évben.”

A tanulmányok szerzői a fiatalabb román történészgenerációhoz tartoznak; igyekeznek eltávolodni a korábban kizárólagosságot élvező nemzeti romantikus történelemszemlélettől, és tárgyilagosabban közelítenek a magyar–román múlthoz is. Ciprian Stoleru részletesen bemutatja a román diplomácia kanyargós útját a központi hatalmakkal 1918. május 7-én kötött megalázó különbékétől az Erdéllyel kapcsolatos román nemzeti törekvések beteljesülését jelentő trianoni békekötésig.

Idézi a legnagyobb román történetíró, a kortárs Nicolae Iorga (1931–1932-ben Románia miniszterelnöke) szavait is, aki Trianon kapcsán a nemzete történelmi diadala felett érzett öröm mellett a magyarok iránti együttérzését is kifejezte, mivel tudta, hogy Trianon révén „szörnyű szerencsétlenség” érte őket. A további tanulmányokból képet kapunk a párizsi román béke-delegáció vezetője, Ion I. C. Brătianu miniszterelnök ellentmondásos személyiségéről,

A román hadsereg kommandósa vonulnak el a bukaresti diadalív alatt a 2017. december 1-jei díszszemlén

illetve arról, hogy milyen törekény volt Románia kül- és belpolitikai helyzete a világháború befejezését követő években. A következő írás szerzője éles kritikával illeti a korabeli magyar politikai elitet, és arra a következtetésre jut, hogy Magyarországot nem a háborús veresége miatt büntették meg 1920-ban, hanem azért, mert – Bryan Cartledge szavait idézve – a nemzetiségekkel szembeni politikája „időnként elfogadhatatlan” volt. Olvashatunk még elemzést a trianoni béke geopolitikai összefüggéseiről, zárasként pedig egy elgondolkodtató és tanulságos eszmefuttatást arról, hogy az elmúlt évtizedekben milyen negatív nemzetkép alakult ki a románokban rólunk, magyarokról.

A *Historia Special* összeállításának végére érve megállapítható: Trianon kérdésében feltehetően még hosszú ideig nem lesz egyetértés a magyar és a román történetírás között, de már azt is előrelépésnek könyvelhetjük el, hogy az álláspontok a korábbiaknál valamivel nyitottabbak. ■

L. Balogh Béni PhD, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára főlevéltárosa

Ki gondolná?

FRISS

● A világot, mint üveggolyó, bejárod

► Ma már elfogadott tudományos tény, hogy a vikingek jóval Kolumbusz előtt eljutottak Észak-Amerikába, ám egy új felfedezés tovább árnyalhatja a képet, amelyet Észak-Amerika és Európa korai kapcsolatairól kialakítottunk. Kutatók még néhány évvel ezelőtt, alaskai őslakosok településeinek feltárása közben találtak jellegzetes kék üveggömböcskéket. A szakértők szinte első pillantásra meg tudják állapítani, hogy ezek a Velencéhez tartozó zsi- get, Murano jellegzetes termékei, amelyek nagy becsben álltak a középkor végi, kora újkori világban.

Önmagában ezek alaskai jelenléte nem is nagy meglepetés, hiszen ilyen, ékszerként viselt, illetve nagy értékük miatt pénzt helyettesítő eszközként használt kék üveggömböket számos helyen találtak már Észak-Amerikában, illetve a Karibi-térségben is. Azonban ezeknek a készí-

tését a kutatók mind 1550 és 1750 közé tették, így minden bizonnyal az Atlanti-óceánon keresztül, a nyugat-európai hódítókkal együtt érkeztek

a lelőhelyre jutó szerves anyag is előkerül, akkor annak radio-karbonos vizsgálata segíthet megállapítani, mikor kerültek a tárgyak a lelőhelyre.

Az alaskai Punyk Point régészeti lelőhelyéről előkerült muranói kéküveg gömbök

a térségbe – amikor az alaskai leletek előkerültek, ezekről is azt feltételezték, hogy így kerültek a kontinensre. Az üveg korának meghatározása nem egyszerű feladat, ha viszont egyértelműen az üveggel együtt

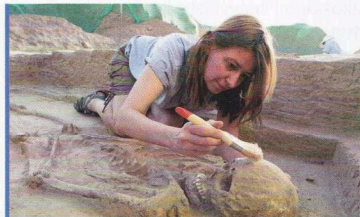
Márpedig az alaskai üveggömbök egy valamilyen növényi anyagból készült zsinigre voltak felfűzve, és az Alaskai Egyetem kutatói 2021 elején ezek vizsgálatát végezték el. „Amikor megkaptuk az ered-

ményeket, majdnem hanyatt estünk – mondja Michael Kuntz, a kutatást ismertető tanulmány egyik szerzője. – Az derült ki, hogy a zsiniget adó növény az 1400-as évek első felében még minden valószínűség szerint életben volt.” Mivel egy ilyen zsinig élettartama nem mérhető évtizedekben, ez azt jelenti, hogy az üveggömbök akár évtizedekkel Kolumbusz útja előtt kerülhettek Alaskába.

De hogyan? Minden bizonynyal a másik irányból, azaz Velencéből a Selyemúton juthattak el Kínába, hogy aztán onnan északkeletre haladjanak tovább, majd – esetleg egy kajakhoz hasonló vízi alkalmatosság fedélzetén – keljenek át a Bering-szoroson. Ez pedig azt jelenti, hogy valamilyen áttételes kereskedelmi kapcsolat bizony már a 15. század első felében is összekötötte Európát Észak-Amerikával, ráadásul nagy részt szárazföldi úton. ■ LD

VIASAT HISTORY PREMIEREK

2021. március

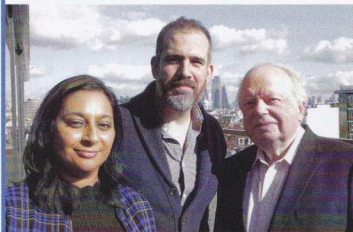

A csontok rejtélye: Nemek forradalma

Március 8-án, hétfőn 22:05

Vadászó férfiak, gyűjtögető asszonyok – ez a kép él bennünk az őskorról. A vadászó férfira sokáig úgy tekintet-tek, mint a fő családfenntartóra, és az emberi történelem

kezdetétől a társadalmi hierarchia tetejére helyezték – helytelenül, amint azt számos kutató mondja ma. A kriminálisztikában használt tudományos módszerek segítik a kutatókat új ismereteket szerezni.

Járvány: A nagy pestis

Március 7-től minden vasárnap 21:00

355 évvel a Covid-19 előtt egy másik járvány söpört végig Anglián: az 1665-ös nagy pestisjárvány csak Angliában 200 000 áldozatot szedett. A orvos Xand van Tulleken, a régész Raksha Dave és az újságíró John Sergeant rendkívüli párhuzamokat találtak a két járvány között: társadalmi távolságtartás, lezárás és karantén, és hogy

a fertőtlenítő meszelés felveszi a kesztyűt napjaink anti-bakteriális készítményeivel.

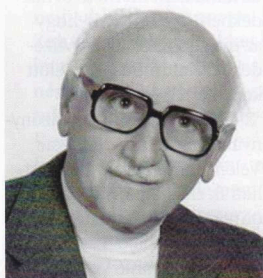
Nagy háborús naplók

Március 15-től minden hétköznap 21:00

Amikor kitört a háború 1914 júliusában, az emberek minden oldalon azt gondolták, hogy karácsonyra véget ér. Ennél nagyobb nem is tévedhettek volna! Egy látszólag jelentéktelen konfliktus Boszniában lavinaszerűen az első igazán globális konfliktussá fejlődött. 1918 novemberéig 10 millió ember halt meg, és a világ politikai térképe újra lett rajzolva: az emberek gondolatai és életszemlélete örökre megváltozott, és megkezdődött a mai kor.

● Oltási kampány a romokon

▶ A múlt hónapban, Budapest 1944–1945-ös ostroma végének évfordulója kapcsán számos megemlékezés született. A főváros lakossága rengeteget szenvedett ezekben a hónapokban, ám ha nincs néhány elhivatott járványügyi szakember, 1945 tavaszán-nyarán még sok tízezer halálos áldozata lehetett volna az ostrom utóhatásainak.

A városban és elsősorban a gettóban a rettenetes körülmények és ellátás közepette összezsúfolt emberek körében már ősszel terjedni kezdett több más járványos betegség mellett a hastífusz is. Az ostrom alatt és után, a vezetékes vízellátás akadozásával és a higiénés viszonyok romlásával aztán az egész városban terjedni kezdett a korábban csak „vidéki” betegségnek tartott kór. A hastífusz rendkívül veszélyes betegség, amelybe akkor jellemzően a fertőzöttek 5–7 százaléka halt bele, ám a város nélkülözéseiben legyengült lakossága körében a halálozási arány elérte a 10 százalékot is, és 1945 márciusára már több ezer beteget azonosítottak a különböző egészségügyi intézményekben. Félő volt, hogy a meleg idő beköszöntével, a fertőzést terjesztő legyek megjelenésével a járvány berobbanhat, és iszonyatos pusztítást vihet végbe.

A veszély legkorábbi felismerői közé tartozott Bakács

Tibor zuglói tisztifőorvos, aki már az 1930-as évek közepétől az illegális kommunista párt tagja volt, gyógyított a spanyol polgárháború frontjain is, 1942-ben pedig munkaszolgálatra vitték, ahonnan 1944-ben megszökött, majd az ostrom idején Budapesten bujkált, így első kézből tudhatta, milyen sérülékeny a legyengült szervezet, és hogy milyen könnyen maguk alá gyűrhetik azt a különböző betegségek. Posztjára frissen kinevezve, politikailag is fontos küldetésének tartotta, hogy megvédje a járványtól Budapest „dolgozó népét”.

Megoldást is látott a helyzetre: a legveszélyeztetettebb, 10–50 éves korosztály minél gyorsabb beoltását a betegség ellen. Ez viszont több százezer embert jelentett, és a megfelelő mennyiségű vakcina előállítása, valamint az egész program megszervezése még rendes körülmények között is komoly feladat elé állította volna a hatóságokat – mondanunk sem kell, hogy sem a fővárosban, sem az országban nem éppen rendes körülmények uralkodtak.

Bakács egy teljesen más háttérrel rendelkező szakembertől, Újhelyi Károlytól kapott segítséget. Újhelyi a Horthy-korszakban is vezető járványügyi szakember volt, és a Biológiai

Intézet vezetőjeként már korábban is sokat tett azért, hogy az országban a háborús időkben se álljon le a járványok elleni küzdelem. Most ő volt az, aki az oltás létrehozását, majd megfelelő mennyiségben történő előállítását koordinálta. A nehézségek ellenére – márpedig ilyenek voltak bőven: áramot például csak a szovjet hadsereg külön engedélyével sikerült „vételezni” a gyártáshoz – már áprilisban megkezdődhetett az oltás beadása Zuglóban. Bár a vakcinát ráadásul három hét alatt háromszor be kellett adni, hűvöztető már Zugló szinte összes veszélyeztetett lakosa védett volt a hastífusz ellen, és a program a teljes budapesti lakossággal folytatódhatott.

Bakács ekkor már fővárosi tisztifőorvos-helyettesként irányította a kampányt, amelyben az oltást minden 20 és 40 év közötti lakosnak kötelezővé tették, a 10–60 éves korosztály fennmaradó részének pedig erősen ajánlották az alkalmazását. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a főváros katasztrófális anyagi helyzete miatt az oltásért fizetni is kellett, még hozzá egy villamosjegy árát, ez különösen a szegényebb negyedekben vetette eléggé

vissza a lakosság oltási kedvét – az Augustus-telepen például az alacsony átol-

Az ostrom utáni vízhiány miatt a városligeti artézi kutak vizét sokan használták mosásra, az összegyűlt emberek és a közösen használt víz tökéletes körülményeket teremtett a hastífusz terjedéséhez

Bakács Tibor mond köszönőbeszédet 1956 júliusában, miután érdemes orvos kitüntetéssel ismerték el munkásságát BALRA: Újhelyi Károly

tottság következtében be is robbant nyáron a járvány, itt a fővárosi átlag százszorosára nőtt a fertőzések száma, ám a járvány ekkor már nem tudott további területekre is áttérni.

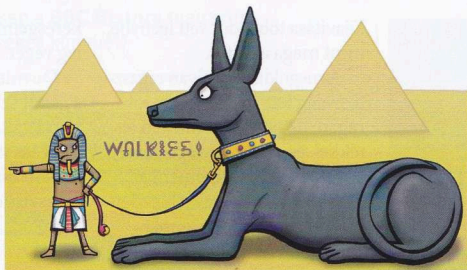
A kampány ugyanis minden nehézség ellenére sikerrel járt, körülbelül 250 ezer embert sikerült beoltani háromszor a vakcinával, és ezzel megelőzni a még nagyobb bajt. Arról nincsen pontos adatunk, végül hányan vesztették életüket a betegség miatt, mindenesetre 1943 számaihoz képest 1945-ben 16 ezerrel több budapesti halt meg valamilyen fertőző betegség következtében – de ennél sokkal rosszabb is lehetett volna a helyzet.

A hastífusz elleni harc két hőse a következő években is fontos beosztásokban dolgozott, Bakács fővárosi tisztifőorvosként, járványügyi kormánybiztosként, majd az Országos Közegészségügyi Intézet főigazgatójaként küzdött sikeresen a járványos betegségek visszaszorításáért, Újhelyi pedig 1950-ben a szamarcköhhögés elleni védőoltás kifejlesztésében szerzett múlthatatlan érdemeket. Mindketten részt vettek a BCG-oltás hazai protokolljainak kialakításában, így 1945 után is több százezer ember életének megmentésében volt szerepük. ■ LD (forrás: Nyáry Krisztián Facebook-oldala)

● Melyik a történelem első, névvel ismert házikedvence?

▶ Az emberek évezredek óta tartanak háziállatokat. Egy 12 ezer évesre datált észak-izraeli sírban például egy kiskutya maradványaira bukkantak egy emberi csontváz karjaiban.

Ez lenne a világ első ismert házikedvence? Sajnos ezt nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hiszen egy őskori temetkezés maradványaiból nehéz bármiféle szoros érzelmi kötelékre következtetni, mílpedig egy házikedvenchez ilyesmit is társítottunk.

Ha az elnevezést az érzelmi kapcsolat jelének tartjuk, akkor már pontosabbak lehetünk. A legrégebbi névvel ismert házikedvencnek egy egyiptomi palotakutyát tarthatunk, Abuwityuwt, avagy Abutiut. Az állatot egy gyógyzó fáraó

temette el egy VI. dinasztia kori sírba, valamikor i. e. 2280 körül. A sírban található felirat elmondása szerint, „Őfelsége úgy parancsolta, hogy őt ünnepélyesen temessék el, számára a királyi kincstárból adjanak koporsót, szép vásznat nagy mennyiségben, és tömjént. Őfelsége adott ezen kívül illatos balzsamot, és elrendelte, hogy az építómesterek építsenek neki sírt. Őfelsége azért tette ezt, hogy őt a nagy isten, Anubis fogadja kegyeibe.”

Sok római gazdi is hasonlóan érzelmesen búcsúzott kedvencétől, egy i. sz. 2. századi, Helena nevű kutyát például egyenesen „mostohagyermek”-ként emlegetett a sírfelirata. A római „véleményformáló” szerzők azonban általában helytelenítették a háziállatok ajnázását, és a házikedvencnek tartását számos korban nézték rossz szemmel. Talán csak a viktoriánus korban jött létre a házikedvencnek tartásának a maihoz hasonlatos, széles körben elfogadott kultúrája. **H**

Philip Howell, a Cambridge-i Egyetem tanára

FILMVILÁG

Hogyan alakultak át az indiánfilmek?

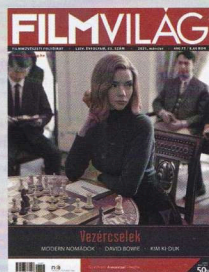
Sokáig csak marginális és rendkívül tipikus szerepekben mutathatók be az amerikai őslakosok az ország filmjeiben, ez a tendencia az utóbbi néhány évtizedben kezd feloldódni, s elsősorban nem Hollywoodnak, hanem a független alkotásoknak köszönhető. Mint Sándor Anna a *Filmvilág* 2020/3. számában megjelent áttekintéséből kiderül, korábban egyedül a westernfilmek sztereotip, a Cooper-regények és más irodalmi munkák ábrázolásából merítő képe jelenhetett meg a filmvásznon, elsősorban a síksági indiánokat mutatták, ám a tényleges hagyományok, kulturális és regionális különbségek érzékeltetése nélkül. Már a kezdet kezdetén, Robert J. Flaherty *Nanuk, az eszkimó* (1922) című dokumentumfilmjében is tetten érhető volt az anakronisztikus, az indiánok a korabeli világhoz való adaptációját elmosó felfogás, sőt kifejezetten megrendezett jelenetek is helyet kaptak. A hitelességre való törekvés a polgárigazságom erősödésével párhuzamosan jelent meg, ez jellemezte *A szíúk fogságában* (1970), amely azonban a húsz évvel későbbi *Farkasokkal táncoló* (1990) című Kevin Costner-filmhez hasonlóan továbbra is az indiánok közé keveredő „fehér megmentő” sémáját követte. Az indiánok kívülről való „értelmezésének” buktatóira jól rávilágít a tény, hogy Costner és férfi színésztársai a lakota nyelv női verzióját beszélték – mert női nyelvtanár tanította be a stábot.

A Farkasokkal táncoló (1990) forgatásán. Akadtak gondok a film hitelességével, mégis pozitív hatást gyakorolt az indiánokról alkotott képre

Az ehhez hasonló bakik elkerülésére és az előítéleteken való túllépésre akkor nőtt meg az esély, amikor indián filmkészítők is forgatókönyv és kamera közelébe kerülhettek. A független indián filmek újjáéledése 1989 körül kezdődött *Az ősök földjén* című alkotással, majd intézményes kereteket is kapott a legfontosabb amerikai függetlenfilm-fesztivál, a Sundance égisze alatt 1994-ben indított Native American and Indigenous Programmal. A cheyenne (sajén) – arapahó származású Chris Eyre *Füstjelek* (1998), majd *Skins* (2002) című filmje már belülről mutatta meg az indiánok világát, s igyekezett leszámolni az előítéletes indiánábrázolás filmes örökségével, az előbbiben kifigurázta a hollywoodi indiánképet, az utóbbiban ellenben megmutatta az „alkoholista indián” sztereotípiát valós gyökerét az

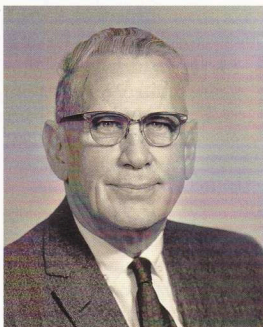
nemzedéke a tradíciókhoz kötődés és a tőlük való eltávolodás, az identitás megélésének fény- és árnyoldalaira irányítja a figyelmet (*Songs My Brothers Taught Me*, 2015), s túllép a működésképtelen, bántalmazó, lecsúszott indiánközösség sablonján is, amennyiben az indián felnővekedéstörténet egyetemes mivoltát is feltárja (*A világ mögött*, 2019). Ahogy a dakota-mexikói költő, John Tudell fogalmaz: „...nem indiánok vagyunk, nem őstakos amerikaiak. Mindkét fogalomnál régebbiek vagyunk. Emberek vagyunk.”

● Miért hívják angolul a celluxot „skót szalagnak”?

▶ Először talán arra gondolhatnánk, hogy biztosan egy skót ember találta fel a celluxot, de a történet ennél kacifántosabb. A feltaláló ugyanis egy Richard Gurley Drew nevezetű amerikai volt, aki az 1920-as évek elején egy kis, leginkább dörzspapírokat gyártó cégnél, a Minnesota Mining and Manufacturingnél dolgozott. A cég neve valószínűleg keveseknek cseng ismerősen, de ha elmondjuk azt is, hogy később 3M-re rövidítették, akkor nyilván más a helyzet.

Drew labortechnikusként dolgozott a cégnél, és egyik feladata az volt, hogy a fontos kliensnek számító karosszériá-festő műhelyekbe kiszállítsa a cég új fejlesztésű dörzspapír-

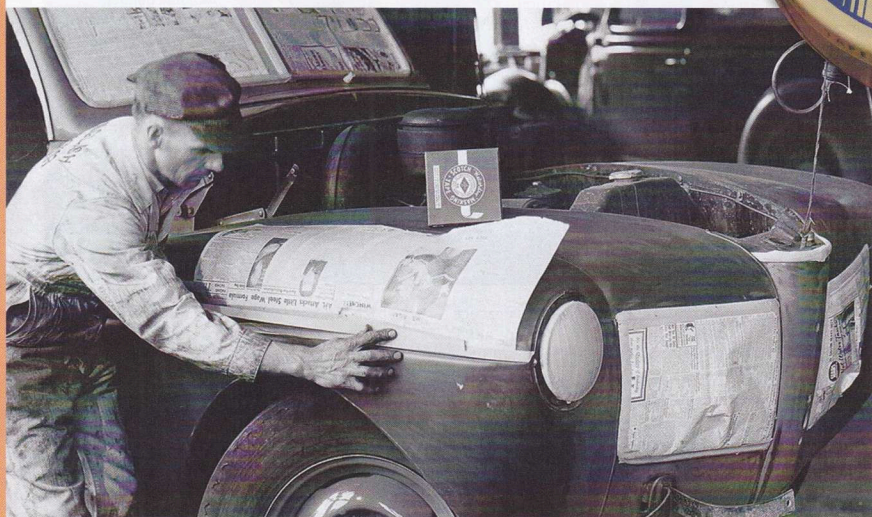
a két szín találkozásának szép megoldása állandó fejfájást okozott a szakembereknek. Ahhoz ugyanis, hogy a két szín ne keveredjen, illetve egyenes vonal mentén találkozzon, az először felvitt festékréteget le kellett ragasztani valamivel, majd a művelet végétével ezt

kijavítása több időt vett igénybe, mint maga a festés.

A megoldás egy olyan ragasztószalag lett volna, amely jól ragad, de nem itatódik át a festékekkel, és a munka végétével egyszerűen le lehet húzni a karosszériáról. Drew elkezdett kísérletezni a cégnél éppen ekkoriban használni kezdett új anyaggal, a celofánnal, illetve különböző ragasztókkal. A megfelelő kombináció megtalálása nem ment könnyen, évekig tartott, mire végül piacra került az első öntapadós ragasztószalag Scotch

kereségelniük a ragasztószalag végét.

De miért lett a márkanév a „skót szalag”? A termék korai változatain még nem az egész szalag szélességében, hanem csak a két szélén volt ragasztó, és amikor ezt a fel-találó odaadta tesztelni a festők-nek, egyikőjük odaszólt neki,

Az új, öntapadós maszkolószalag reklámfotója az 1930-as évekből
FENT: Richard Gurley Drew JOBBRA: Egy korai „skót szalag”, azaz cellux

jait. Az itt dolgozókkal beszélgetve, munkájukat figyelve ismerte fel, milyen termék segíthetne nagyban a tevékenységüket. A korban nagy divat volt az autók két különböző színre történő festése, azonban

a védőréteget el kellett távolítani. Erre a célra legtöbbször újságpapírt használtak, azonban a festékekkel és ragasztóval átitatott papír egy része mindig ottmaradt a karosszérián, és ennek eltávolítása, a hibák

Tape, azaz „skót szalag” márkánévén. 1930-tól viszont már átlátszó változatban is kapható volt, sőt 1932-ban a kis vágóéllal ellátott praktikus tartót is kifejlesztette hozzá a cég, hogy a felhasználóknak ne kelljen

miután a szalag elkezdett magától leválni a karosszériáról: „Hé, miért bánsz olyan skótul a ragasztóval?” (A történet másik változata szerint a „vidd ezt vissza a skót főnökeidnek, hogy tegyenek rá több ragasztót!” mondat hangzott el.) Az elnevezés szó szerint ráragadt a termékre, amely a gazdasági világválság idején elképesztően sikeres lett, részben azért is, mert azzal lehetett reklámozni, hogy könnyen megjavíthatók vele a régi, elszakadt, eltört tárgyak. Ez pedig nagy vonzerő volt a korban, amikor nagyon sokan kényszerültek kicsit „skótnak” lenni, és az 1920-ban még csak dörzspapírokat gyártó cég 1937-ben már bevételeinek közel kétharmadát a Scotch Tape különböző változatainak köszönhetette. ■ LD

Képzelt lények és a valóság

ASZEGEDI MÓRA FERENC MŰZEUM által kiadott negyedéves régészeti magazin, a *Határtalan régészet* 2020/4. száma több cikket is szentel a képzeletbeli állatoknak és azok megjelenésének az írott forrásokban és tárgyi leleteken. Az összeállítás részeként *Bollók Ádám* a nagyszentmiklósi kincs edényein és a Kárpát-medencei régészeti emlékeken megtalálható elképzelt lényekről ír, *Gradwohl Edina* egy Mátyás-corvina különös ábrázolásait eleveníti fel, *Katona Csete* a vikingek „sosemvolt” állatait, *Tóth Endre* pedig a Szent György-legenda eredetét kutatja.

A 8. századi avar leletek legjelentősebb darabjai közé tartoznak az 1799-ben fellelt nagyszentmiklósi kincsek virtuóz ötvösremekei. Kulturális jelentőségüket kiemelik az egyedi ábrázolások, köztük a mesés teremtmények, amelyek kapcsolatban állnak a késő avar kori anyagi kultúrával – mutat rá *Bollók Ádám*, az ELKH BTK Régészeti Intézet tudományos főmunkatársa. Az ismertebb mitikus lények közül megfigyelhető rajtuk az oroszlántestű, ragadozómadár fejű és szárnyú griff, illetve az akkori Kárpát-medencei lakók által a valóságban szintén nem megsejlelhető oroszlán. Mindkét lény az erő és az uralkodói hatalom elterjedt szimbólumának számított, csakúgy, mint a több tárgyon is látható állatküldelmi jelenetek. Akad azonban olyan lelet is – egy kerek tál –, amelynek állatküldelmét a másik oldalon fellelhető keresztábrázolás más kontextusba helyezheti – ennek megfigyeltetését azonban a vitatott jelentésű török nyelvű felirat értelmezése ma még megakadályozza. Megjelennek szárazföldi és tengeri állatok különféle testrészeiből összeállított lények is, amelyek a Karoling Európából ismert párhuzamokra utalnak. Különlegesnek számít az „égi vadászat” jelenet, amelyen egy lángkoronás férfi ijíjjal egy nagymacskaóra lő egy szárnyas, emberfejű koronás lényen ülve. Általánosságban elmondható, hogy bár formai szempontból rokonítatható bizonyos ábrázolásmódok, valódi értelmükhöz azonban ismernünk kellene a 8. századi Avarföld társadalmi viszonyait. Mitikus állatábrázolásokkal a 10. századi Kárpát-medencei régészeti anyagokban is találkozunk – derül ki *Bollók Ádám* másik cikkéből –, ezek között vannak könnyebben felismerhető (griff növényi levelekkel átszőve, kissé kutyaszerű oroszlán) és bizonytalanabb eredetű alakok. Utóbbiak közé tartozik két szárnyas lény, az egyik talán az iráni eredetű szennmurv, esetleg az uralkodói jó szerence, dicsőség és karizma jelképe, a másik az egyszerű. Keresztény kontextusban – így a tiszbezdédi tarsolylemezen – a megjelenésük azonban Jézus keresztthalálára is utalhatott. Bár valódi élőlényeket próbált ábrázolni, a Mátyás király corvinái közé tartozó – jelenleg a Vatikánban őrzött – 459.

számú kötet néhány képzeletbeli lényt is teremtett. Ahogy arra *Gradwohl Edina*, a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar Társadalomtudományi Tanszékének főiskolai docense rámutat, az egy 11. századi bagdadi orvos és egy 1. századi kilikiai orvos-botanikus műveit tartalmazó kötetben a növényekből és állatokból előállítható gyógykészítmények leírásakor az illusztrátorral kissé elszaladt a fantáziája: a gyöngyagylót mutató miniatűrán például egy kúp alakú fűrócsiga látható, tele gyöngyszemekkel és egy közülük kikan-dikáló menyétfejű állattal; a tengeri kígyó pedig a kódexben egyfejű, kétszárnyú zöld mesebeli sárkányként jelenik meg. Képzeltőerőért a vikingek sem mentek a szomszédba, amikor a 8–11. század között Új-Fundlandtól a mai üzbegisztáni Horezmig bekalandozták az ismert világot és gazdag mitológiai hagyományt hagytak az utókorra, ennek kiemelkedő tárgyi emlékeivel. Mint *Katona Csete*, a CEU Középkortörténeti Tanszéke PhD hallgatójának írásából kiderül, a skandináv mítoszok számos képzelt lénye utat talált éksze-reikre, rúnaköveikre, többek között sárkányok, a földet körülölelő Midgard-kígyó, a földet elnyelni akaró Fenrir farkas vagy Odin isten paripája, Sleipnir. Történeteik és ezzel ábrázolásuk is a nagy földrajzi és időbeli távolságok okán több módosuláson mentek keresztül, és az idegen kultúrákkal való találkozások is inspirációt jelenthettek, a burját sámánok például ugyanolyan nyolclábú lovon utaztak a világok között, mint Odin. A kereszténységgel való kapcsolatra is reflektáltak a mítoszok, a Midgard-kígyó kifogása *Jób könyvével* mutat párhuzamot. Az 1200-as években már izlandi bestiárium is létezett, és megjelentek az európai kódexekből ismert marginális állatábrázolások, így például a tengeri szörnyek, de a kulturális hatás a másik irányba is működött: a hajókat mélybe rántó kraken és ábrázolásai a skandináv folklórt tükrözik.

A keresztény legendák szintén gyakran integráltak mesebeli lényeket, amelyek erős nyomot hagytak az európai képzőművészetben és tárgyi kultúrában, ilyen például a Szent György által legyőzött sárkány. *Tóth Endre*, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Régészeti Tanszékének docense leírja, hogy a Diocletianus-kori (3–4. század fordulójára) keresztény-üldözés idején Lyddában (Lod a mai Izraelben) vértanúhalált halt Györgyről csak a 12. századtól kezdtek elterjedni a sárkányos-királylányos mesészerű történetek és ábrázolások, tisztelete a kereszties háborúk idején terjedt el igazán, s a „sárkányölő” motívum is valószínűleg kis-ázsiai eredetű hiedelmeket ültet át. Magyarországon István uralmától kezdődött György tisztelete, hazai népszerűségét jól jelzi a nevére szentelt 330 templom is. ■

A globális történetírásról

ELJÖTT AZ IDEJE A KÖNYVSELEJTEZÉSNEK. Évek óta halogattam a dolgot, holott – biztos sok olvasóm érez így – a házunk valósággal roskadozik az életem során összegyűjtött, főként használtan vett történelem-könyvektől. Arlington–Lewisohn: *In Search of the Old Peking* (1935, egy bathi bódében vettem 10 pennyért), *Letters of Lupus of Ferrières* (*Servatus Lupus levelei*, 1965, 9 frankot fizettem érte a párizsi Quai Voltaire antikváriusánál). Utóbbi inspirált arra, hogy könyvet írjak a 9. századi szerzetes és Einhard frank történetíró barátságáról – még mindig a fiókomban porosodik. Kezembe akadt egy kis, ütött-kopott kötet is Gertrude Bell közlekedési utazótól és brit tisztviselőtől, amelyet Bagdad könyv-utcájának egyik árusától vettem, s még mindig benne van a helyi Farida sörcímke. Történetek, élmények, emlékek. De elő fogom-e venni őket újra? Légy kegyetlen, mondtam magamnak.

Egy szó mint száz, a lezárások alatt átdöngészem a könyvesdobozaim. Bármily figyelemre méltó is, mennie kell-e Samuel Eliot Morison amerikai történész 1976-os *Great Explorers* című könyvének? Vagy Tawney és Power *Tudor Economic Documents* című kötetének? Esetleg Arnold Toynbee brit történész *Tanulmány a történelemről* című, 1934 és 1961 között 12 kötetben publikált főművének, amely mostanában ismét előtérbe került? Ekkor vettem a kezembe Fernand Braudel *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* című munkáját. (Magyarul három kötetben látott napvilágot 1996-ban.) A kiselejtezett könyvek között, a padlón ülve megrohantak az érzelmek. Mintha egy régi barátomat üdvözöltem volna.

Az 1920-as években Algériában tanító ifjú Braudel doktori értekezését II. Fülöp spanyol király külpolitikájáról írta. Megragadta a Földközi-tenger „kreatív tere, tengeri útvonalainak lenyűgöző szabadsága, egymástól oly eltérő, mégis oly hasonló sok-sok régiója”. A harmincas években Braziliában oktatott, tovább szélesítve látókörét, miközben anyagot gyűjtött a nagy műhöz. Mint minden történétíró, ő is rájött, hogy minél több gondolkodik, annál több tényezőre kell odafigyelnie: az éghajlatra, a környezetre, a tájra, a társadalomra. Amikor 1939-ben kitört a világháború, Braudelt is behívták, a rá következő évben német fogságba esett, és a mainzi, majd lübecki hadifogolytáborban emlékeztetből írta meg könyve első vázlatát (jegyzetei nem voltak, de hozzáfért a tábori könyvtárakhoz). A három-kötetes munka 1949-ben jelent meg először, az átdolgozott kiadás pedig 1966-ban, s mire elkészült, az eredetileg megvizsgálni kívánt események csak kis százalékát tették ki, nagyobb-részt a kontextusként szolgáló kultúrákról és civilizációkról értekezett. De még ezeket a civilizációkat is csupán a „hosszú időtartam” (*longue durée*) keretén belül értelmezte, amely a történelem előtti időktől a jelenig nyújtózik. Ennek fényében

a lepantói csatához vezető háborúk és az ilyesfajta események futó jelenségek, „pislákolnak csupán a történelem felszínén, mint a szentjánosbogarak”. A gyakran hosszú időn át kitartó civilizációk is csak a földrajz, a táj és a klíma sokkal fontosabb realitásaira támaszkodnak.

Braudel könyve igazi kezdetét jelentette a világon átvélt rendszerekről, így az óceánok és tengerek ma oly jelentősnek tekintett történetéről szóló globális történetírásnak. Többi munkájához hasonlóan ez a műve is aprólékos részletességgel írta le mindazt, amit a mindennapi emberek életét dokumentáló hihetetlenül széles forráskészletből merített. A legtöbb fennmaradt forrás a gazdagok, hatalmasok és írástudók helyzetéről tudósít, ám Braudel a rabszolgákat, jobbágyságokat, parasztokat és a városi szegényeket vette górcső alá – akik megtermelik a társadalmak, civilizációk gazdagságát. Ugyanezt a témát vizsgálta tovább *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század* című háromkötetes művében (1967–1979, magyarul csak az első jelent meg *A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen* címmel 1985-ben).

A Földközi-tenger... című könyve második kötetének utószavában szerepel hitvallása a történész-mesterség mögött húzódó megértő képzeletről, amely egész pályámon elkísért. Visszatekintve úgy vélem, nagy szerepe volt abban, ahogyan elkészítettem televíziós dokumentumfilmjeimet: a történelem magyarázatához a tájat, az éghajlatot, a geográfiát s a hatalmon lévők mellett az alávetettek életét is hozzávettem, mint Braudel „az időtlen valóságot... a Mediterráneum mely halszálla-struktúráját”, melyre szerinte a földrajztudós, az utazó és regényíró szemével kell tekinteni. Lawrence Durrell utazó és író mondanását idézve írta: „Úgy hiszem, az antikvitás ma is körülvesz a földközi-tengeri partokon. Rodoszon és Cipruson »Ulysses történelmi alakként tűnik fel a halász alakjában, aki ott ül *A sárkányhoz* címzett füstös tavernában, kártyázik és vár, hogy megforduljon a szél.»

Az elmúlt ötven év a kulturális és gazdasági globalizációból fakadó óriási változásainak fényében nem biztos, hogy ez ma is igaz. Braudel mindenestre a „maradó” könyvek közé került. **II**

Michael Wood, a Manchesteri Egyetem professzora, szakterülete a nyilvános történelem (*public history*)

Fordította: Györfly Iván

Rovatunkban azokról a kiemelkedő uralkodókról, politikusokról, katonai és vallási vezetőkről, tudósokról, feltalálókról, művészekről emlékezünk meg az ókortól a közelmúltig, akiknek érdemi beleszólása volt a történelem menetébe.

A vaknak tartott dalnok

ANNAK ELLENÉRE, hogy a görögök sokáig a világtalan költőnek tulajdonított *Iliász* és *Odüsszeia* című eposzból tanultak olvasni, alkotójuk személyét illetően mégis számos kérdés maradt nyitva mind a mai napig. Ki volt ő? Létezett-e egyáltalán? Milyen világot ábrázolnak a művei?

Az *Iliász* és *Odüsszeia* feltételezett szerzője, Homérosz személyéhez kapcsolódó különböző hagyományok igencsak ellentmondások, így például a kis-ázsiai tengervidéki terület több városa és szigete, elsősorban Hiosz (Khiosz), Izmir (Szmürna), Cumae (Kümé) és Kolophón verseng azért, hogy a költő születési helyének nevezhessük. A legerjedtebb vélekedés szerint Homérosz az i. e. 8. században alkotott, mégis a korszak meghatározása, amelyben élt, igen nagy eltéréseket mutat, és az egyes feltevések szerint i. e. 1200 körül lezajlott trójai és a jó ötven évvel későbbi, lüdiai háború közötti időszak elég tág határai között mozog. Vannak, akik úgy gondolják, hogy Kalliópé múza gyermeke volt, mások pedig úgy, hogy egy erőszak áldozatául esett rejtélyes fiatal lányé. Miután Phémiosz, a vándordalnok maga mellé vette, útjaik során állítólag még a későbbi Hispániáig is eljutott. Világtalanként azt látta, ami a többi ember számára láthatatlan maradt. A legenda szerint a Kükládok egyik szigetéen, Íoszban halt meg a feletti keserűségében, hogy nem tudta megfejteni egy fiatal halász találós kérdését.

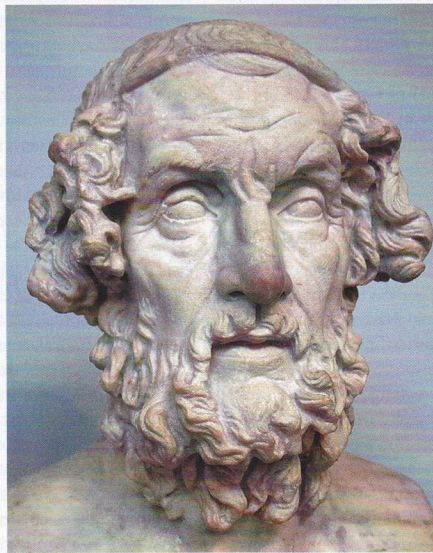
Mindkét, Homérosznak tulajdonított eposz görög hősök kalandjait mondja el. A trójai háború idején játszódó *Iliász* Akhilleusz haragjára és annak gyászos következményeire összpontosít, az *Odüsszeia* pedig a trójai háború után

Ithákába hazainduló Odüsszeusz bolyongásait meséli el, aki nek végre hazatérve még a felesége, Pénélopé kezére pályázó kérőkkel is le kellett számolnia. A tudósokat izgató, leglényesebb kérdés az, egyetlen szerzőtől származik-e a két mű. A stilisztikai elemzések, a szóhasználat és a szókincsbeli

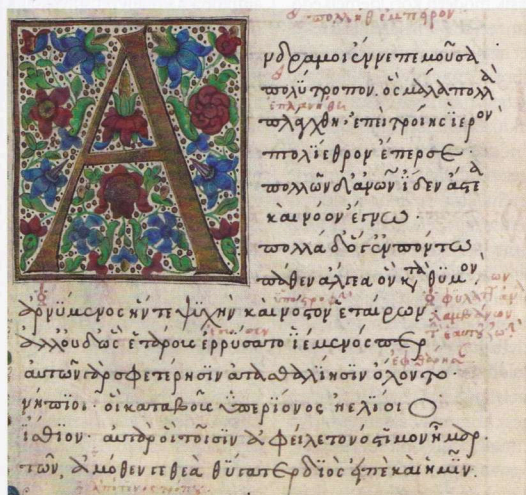
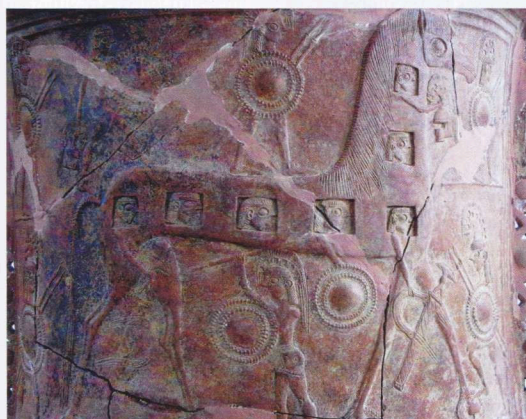
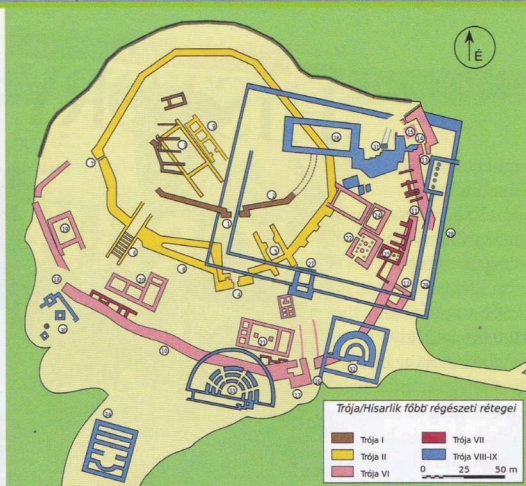
különbségek az ellenkezőjét látszanak bizonyítani, és a csodás elemeknek is sokkal nagyobb szerepük van az *Odüsszeiában*. Az egyetlen személy szerzőségét vélemezők viszont a szerkezeti hasonlóságokra és a sztereotip alakzatokra, az állandósult homéroszi jelzőkre hívják fel a figyelmet, Odüsszeusz tehát mindig „leleményes”, Akhilleusz pedig „gyorslábú”-ként kerül említésre. Létezik azonban egy olyan álláspont is, amely azt is vitatja, hogy egy-egy szerző állna a két mű mögött, és azt állítja, hogy az eposzok korábbi, a szájhagyományban fennmaradt költemények kései kompilációi.

A homéroszi világ nem egy pontosan körülírható történelmi valóságot, illetve meghatározott kort ábrázol. A műkénéi kortól az i. e. 8. századig terjedő idők különböző, nem történeti hűséggel kezelt elemeinek keveredése jellemzi a műveket. Az *Iliász* hősei haszná-

nak például harci szekereket, de csupán a harctér megközelítésére és az onnan való távozásra, a küzdelem párbajszerű, és mindig gyalog vívják meg a felek. Ezekben a jelenetekben a költő úgy próbálja meg felidézni a műkénéi világ harci szekerekkel vívott csatáit, hogy közben nem sokat törődik ezeknek a katonai eszközöknek a tényleges bemutatásával. A hősök a leggyakrabban bronzból készült fegyvereket használnak, Homérosz mégis gyakran említ vasból készült eszközöket is,

Homérosz hellenisztikus mellszobrának 2. századi római másolata

Létezett-e trójai háború?

A 19. század második felében egy jó módú német kereskedő, Heinrich Schliemann, akit lenyűgözött Homérosz világa, elhatározta, hogy igazolni fogja az eposzok történelmi hitelességét. Az 1870-es években ásatásokba kezdett a törökországi Hissarlik-dombon, ahol bizonyos ókori források szerint Trója városa állott. Gazdag sírokat bukkant, amelyekről azt feltételezte, hogy Priamosz királyt és családját rejtik, ám azok i. e. 2300–2200-ból származtak, tehát a trójai háború feltételezett időpontjánál ezer évvel korábbiak voltak. Amikor néhány év múlva, Mükénében bukkant arany halotti maszkokat rejtő sírokat, Schliemann először úgy vélte, hogy Agamemnón temetkezési helyét találta meg, később azonban be kellett látnia, hogy ezek a leletek is a trójai háborút megelőző időkből származnak. A mai tudósok közül többen úgy vélik, hogy sok bronzkori ostrom és csata elemeiből építkezik a trójai háború története, mások szerint összefüggésben lehet a Trója Villa ásatási réteggel azonosított, nagyjából i. e. 1180-ban elpusztult várossal.

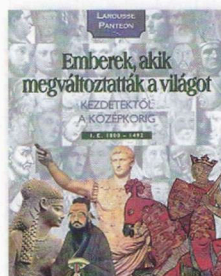
BALRA FENT: Trója ásatási helyszínét a 19. század utolsó harmada óta lényegében folyamatosan ostromolják a régészek a válaszként

BALRA: A trójai faló történetének legkorábbi ismert ábrázolása egy i. e. 670 körüli vázán

BALRA LENT: Az *Odüsszeia* 15. század végi kézírata a British Museum gyűjteményéből

noha ez a fém a mükénéi korban még igen ritkának számított. Ebből is látható, hogy az eposzi világ leírásán nem kérhető számon az összefüggések historikus szigorja.

Az eposzok szövege az i. e. 6. századra véglegesen rögzült, Athén nagyszabású Pallasz Athéné-ünnepségein idézték őket. Ebben a korban, de kétségtávol már azt megelőzően is, Homérosz művei a görög nevelés középpontjában álltak, a gyermekek belőlük tanultak olvasni. Minden görögöt átítatott az *Iliász* és az *Odüsszeia*, sőt olyanok is akadtak, akik azt állították magukról, hogy kívülről tudják a 15 693, illetve 12 109 soros eposzokat, és a görög tragédiailrodalom is gyakran dolgozta fel hőseinek alakját. Aiszkhülosz Agamemnónja a Trójából hazatérő királyról és az öt meggyilkoló Klütaimnéstráról szól, Euripidész *Hekabéj*ának főszereplője pedig Trója idős, fogságra vetett királynéja, akinek végig kell néznie saját fiai meggyilkoltatását. Nagy Sándor állandó olvasmánya volt az *Iliász*, és a katonai erények példázataként értékelte. A művet a hellenisztikus kultúrában elfoglalt központi szerepe ellenére, vagy éppen azért, bírálatok is érték. Platon például az immoralitást, a kegyetlenséget vetette a költő szemére, és azzal vádolta, hogy műve eltéríti olvasóit az igazság keresésétől. ■

Forrás: *Ember, akik megváltoztatták a világot* 1. – Kezdetektől a középkorig (Kossuth Kiadó, 2007, szerk. Nagy Mézes Rita, ford. Bíró Péter)

Levélhullás

Honmentő vagy honvesztő?

Horthy személyével kapcsolatban mind a történészek, mind a politikusok körében, mind a közéletben a mai napig is élénk vita folyik. Az, hogy Horthy vajon „honmentő” vagy „honvesztő” volt-e, pontos definíció hiányában egy leve nem szerencsésen megfogalmazott kérdés (*BBC History* 2020/12. szám, 6–28. oldal). Már csak azért sem, mert e kifejezéseknek erős érzelmi töltése van. Ezen kívül a sokszor bonyolult, összetett politikai pályafutások megítélését egy ilyen jelző önkényesen vagy a csak jó, vagy a csak rossz kategóriák felé terelheti. Honmentő voltára én komoly érvet nem tudnék felhozni, sőt az említett számban megjelent Bencsik Gábor-értékeléssel („Az első jó államfő”) sem értek egyet.

Magyarország az első világháború és az ezt követő forradalmak után történelme legnagyobb katasztrófáját szenvedte el, amelyet Horthy Miklós tevékenysége érdemben nem befolyásolhatott és nem is befolyásolt. A Tanácsköztársaságot legyőző és az ország egy részét megszálló román csapatokkal nem szállhatott és nem is szállt szembe. Sőt végső soron a román fegyverek sikerének is köszönhető felemelkedését. Ezzel a legkevésbé sem azt akarom sugallni, hogy aktívan együttműködött volna a román megszállókkal, de realpolitikusként mindenképpen haszonélvezője volt a román fegyverek sikerének Magyarország ellenében. A féhérterror, ami a magyar történelem egyik szégyenfoltja, azonban hallgatólagosan támogatta. Ezek az értelmetlen és vérszomjas szörnyűségek ismereteim szerint felülmúlták a vörösterror szin-

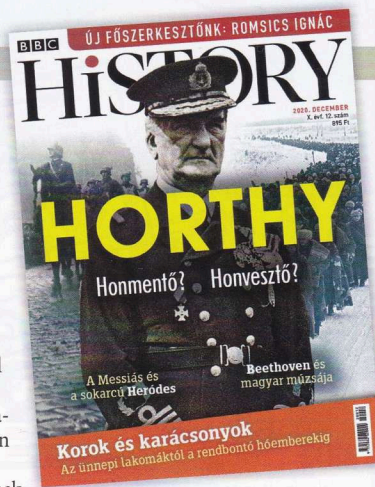
tén gyilkos kegyetlenkedéseit. Nem is említve, hogy az utóbbi megítélését némileg árnyalhatja az akkor a Tanácsköztársaság számára élet-halál harcot jelentő háborús státáriális helyzet. Ez azonban a féhérterror idején már érdemben nem létezett. Részben éppen a kegyetlenkedéseket elkövető különítményes alakulatoknak – amelyeknek egyébként parancsnoka is volt – köszönhette Horthy Miklós a hatalomra jutását is. Persze ebben azoknak az antant hatalmaknak a támogatása is döntő szerepet játszott, amelyek később a trianoni békeszerződés aláírására is rákényszerítették Magyarországot. Ez ellen Horthy mint realpolitikus semmi érdemlegesen nem tehetett és nem is tett. Így számomra nem értelmezhető az, hogy kitől és hogyan mentette volna meg Horthy a hont. Az a tény, hogy Magyarországon is konszolidálódott a helyzet, szerintem Európában más országaihoz hasonlóan – jobban vagy rosszabban, ki tudja? –, de mindenképpen bekövetkezett volna. A Horthy Miklós nevével fémjelzett 1920–1944 közötti korszaknak vitathatatlan sikerei is voltak, és az, hogy az ezeket a sikereket elérő kiváló politikusokat, mint Bethlen Istvánt és Klebelsberg Kunót Horthy támogatta, mindenképpen pozitív történelmi, de korántsem honmentő érdem. E mellett figyelembe kell vennünk e korszak 1939-ig tartó részének negatív jelenségeit is, mint az agrárnyomort, a frankhamisítási ügyet, az ugyan jogállami, de erősen antidemokratikus közbiztonsági és politikai berendezkedést, nem is beszélve a törvényekben is testet öltő antiszemitizmusról.

Hasonlóképpen szintén nem nevezném vitathatatlan politikai eredményei ellenére

honmentőnek Benito Mussolinin vagy éppen Kádár Jánost sem. Ha a honmentő szó fogalmát értelmezni kívánom, akkor honmentőnek tartanám például Kemal Atatürköket, aki vélhetően a széteséstől mentette meg az első világháború után hazáját, és lerakta a modern Törökország alapjait. Ugyancsak honmentőnek lehet nevezni Pilsudski tábornokot, aki az első világháború alatt következetesen harcolt a lengyel függetlenségért, és a háború után vezetésével a lengyel csapatok visszaverték a szovjet támadást, ami végül is biztosította a lengyel függetlenséget.

Az, hogy honvesztő lett volna-e Horthy Miklós, már nem ennyire egyszerűen kezelhető kérdés. Horthy Miklós államfőként szerintem egyértelműen kudarcot vallott, és akaratlanul is fontos és aktív részesévé vált Magyarország másik modern kori kiemelkedő nemzeti tragédiájának, amelyet az ország a második világháborúban szenvedett el. Itt leszögezném, hogy Horthy Miklóst nem tartom háborús bűnösnek és talán még jogi értelemben felelősnek sem a történelemért. Azonban erkölcsi felelőssége szerintem már több mint vitatható. Hogy korán, kellő indok nélkül, meggondolatlanul üzent hadat nagyhatalmaknak, illetve ezt nem akadályozta meg, ez mindenképpen államfői felelőssége volt, amely százazrek halálát okozta. Egész korszakának antiszemitizmusa pedig oda vezetett, hogy a magyar zsidóság deportálása még a németeket is megelőző, zökkenőmentes módon

és gyorsan történhetett meg, amely több mint 400 ezer honfitársunk halálát eredményezte. Ez utóbbira nem lehet mentés az, hogy Horthy nem tudott a deportálások céljáról, hiszen felelős államfő nem szolgáltathatja ki állampolgárait más hatalomnak. Vajon felmerült-e Horthyban, hogy munkaképelen öregekre és gyerekekre milyen sors várhat egy háborútól sújtott és a zsidósággal ellenséges országban? Természetesen gyánitania kellett, hiszen 1944 júliusában, az a szövetségesek partraszállása után, amikor a hadihelyzet súlyossága miatt egy esetleges német ellenlépés kockázata csökkent, le is állította a deportálásokat, amelyeket addig eltűrt, sőt a német megszállás után hatalom maradásával még legitímált is. Azt, hogy milyen mozgástere volt Horthynak 1944. március 19-e után, nehéz utólagosan megítélni, de tevékenységének következményeit ismerjük. Közismert tény, hogy az ország a Horthy Miklós által nem kellően előkészített és megszervezett kiugrási kísérlet kudarca miatt túl hosszú ideig vált hadszínterré, és ennek is köszönhetően szörnyű árákat szenvedett. Azt azonban talán kevesebben tudják, hogy az akkor 14,7 millió

lakosú Magyarország mintegy 900 ezer polgára az életét is elveszítette. Ennek tükrében Horthy Miklós történelmi szerepét kifejezetten károsnak, sőt tragikusnak tartom, még akkor is, ha a honvesztő kifejezés sokaknak (így az említett decemberi számban egyébként kiváló írást közlő Turbucz Dávid számára is) túlzottnak tűnik.

Egyébként, ha a honvesztő kifejezést politikai és ezzel összefüggő érzelmi töltésétől függetlenül kívánnám értelmezni, akkor egyet kellene értenem azokkal a véleményekkel is, amelyek szerint Károlyi Mihály gróf, a Magyar Népköztársaság első elnöke szintén honvesztőnek tekinthető. Károlyi Mihály ugyanis demokratikus, haladó gondolkodása mellett nagyfokú politikai naivitásról tett tanúbizonyságot, amikor az első világháborús összeomlás után engedte szélnek eresztetni a frontról hazatérő egységeket, és nem gondoskodott kellő módon az ország védelméről. Következményeit tekintve nézetem szerint ez szintén történelmi léptékű hiba volt. Jó szándéka, becsületes gondolkodása ellenére ezzel akaratlanul kiszolgáltatta Magyarországot ellenséges szomszédainak, amelyek ezt kíméletlenül ki is használták. Hasonlóképpen, annak ellenére, hogy döntéseiben Horthy Miklóst sem gonosz szándékok vezették, és kortársai többsége egyébként őt is becsületes emberként jellemezte, én Horthy Miklós esetében sem érzem a honvesztő kifejezést megalapozatlannak, abban az esetben, ha ezt a kifejezést egyáltalán használni kívánnánk.

Dr. Varró András,
Szeged

A főszerkesztő válasza

A legteljesebb mértékben egyetértünk Önnel, Turbucz Dáviddal és kollégáink többségével abban, hogy Horthy nem volt sem „honmentő”, sem „honvesztő”. Erre utal a decemberi számunk borítóján alcímként megadott két

gandakiadványok tucatjai sulykolták az emberek fejébe. És persze a tankönyvek jó része is. A két jelző tehát nem a szerkesztők fantáziájának terméke, hanem az elmúlt száz esztendő Horthy-kultuszának és -ellenkultuszának leggyakrabban használt toposza.

A kormányzó Hitlerrel az oldalán 1943 áprilisában, Klessheimben. Mennyire jellemzik őt és tevékenységét a kortársai és az utókor által ráhúzott jelzők?

jelző utáni kérdőjel. Miért adtuk mégis ezt az alcímét összeállításunknak? Elsősorban azért, mert a magyar társadalom jelentős része Horthy Miklóst 1919 után „honmentőnek”, illetve „nemzetmentőnek”, 1945/1949 után pedig sokáig „honvesztőnek”, illetve „országvesztőnek” tartotta. Előbbiek úgy gondolták, hogy Horthy a legfőbb rossznak kiküldött kommunizmustól mentette meg az országot. Az utóbbiak pedig a második világháború borzalmait és a Trianont visszaállító 1947-es békeszerződést írták a rovására. A két ellentétes vélekedést mindkét időszakban propa-

Az elmúlt években mindkét hagyomány újraéledt. Több település lakói, illetve vezetői adóztak Horthy emlékének szoborállítással vagy utcaelnevezésekkel. Ezek ellen a baloldali közvélemény többnyire hevesen tiltakozott, ami jól mutatja a mai magyar társadalom kollektív emlékezetének egyik nagy traumáját és a politikai közösség mély megosztottságát. Miért van ez így? Azért, mert a társadalmak történelmi emlékezetének olyan a természete, hogy kollektív és individuális formájában egyaránt szélsősegesen szelektív és markánsan szubjektív. Ezért lehet-

kornak az emberei ugyanarról a múltbéli eseményről vagy személyről homlokegyenest ellenkező nézeteket vallanak. Elég ezzel kapcsolatban csak a Horthy mellszobrának 2013-as budapesti felavatásakor elhangzott beszédekét és az ez ellen tüntetők jelszavait összehasonlítani. Az egyik oldal szerint a kormányzó „honmentő”, a másik szerint „honvesztő” volt.

A szubjektív és mások szerecséltensége iránt gyakran érzéketlen emlékezetek egyoldalúságaival szemben a professzionális történeteseket a multiperspektivikus látásmód, az érdek nélküli megismerés vágya, valamint a „harag és elfogultság nélküli”, távolságtartóan racionális megközelítés jellemzi. Ezáltal képesek az egyének és a különböző szociokulturális csoportok emlékezeténél sokoldalúbb és hitelesebb múltképet konstruálni. Horthyval foglalkozó összeállításunkkal pontosan erre törekedtünk. És erre törekedett az a mintegy 30 történész is, akik 2020 szeptemberében két napon át tanácskoztak a kormányzó és a nevével fémjelzett időszak teljesítményéről. Az előadások megtekinthetők az MTA internetes felületén és elolvashatók *A Horthy-korszak vitatott kérdései* (Kossuth, 2020) című kötetben is. Mindkettőt szíves figyelmébe ajánlom.

Romsics Ignác

➔ Írjon nekünk!

e-mail:
bbchistory@kossuth.hu
postacím:
Levelek, BBC History
1327 Budapest, Pf. 55

Az Aranybulla a gyakorlatban

Még csaknem egy és negyed századdal 1222. évi írásba foglalása után is fontos igazodási pontot jelentett az *Aranybulla* a király és a nemesek viszonyában. *Zsoldos Attila* egy konkrét esettel szemlélteti, mi bizonyult ebből maradandónak és mi elvetendőnek a 14. század közepén.

A MAGYAR TÖRTÉNETI KÖZTUDAT úgy tartja, hogy a II. András király (1205–1235) által 1222-ben kiadott *Aranybullának*, valamint 1231. évi megújításának vajmi kevés gyakorlati következménye volt. A két törvény szövege holt betű maradt, s hatásukat csak azt követően fejtették ki, hogy I. Lajos király (1342–1382) 1351-ben az 1222. évi változatot – némi módosítással – belefoglalta saját törvényébe. Valójában azonban az *Aranybulla* hatása nagyon is tetten érhető már jóval 1351 előtt, amint az az alábbi, 1339-ből származó példa alapján megítélhető.

I. Károly magyar király (1301–1342) és a vele – édesanyja, Habsburg Klemencia révén – közeli rokonságban álló Habsburgok korábban harmonikus kapcsolata igencsak megromlott az 1320-as évek végére, s a Visegrád-on I. Károly magyar, III. Kázmér lengyel és I. János cseh uralkodók részvételével 1335-ben megrendezett királytalálkozó már egyértelműen I. Károly unokatestvérei, II. Albert (1330–1358) és I. Ottó (1330–1339) osztrák hercegek ellen irányult. A Habsburgok sem maradtak adósok: 1336-ban felkarolták azoknak a magyar és szlávón előkelőknek a törekvéseit, akik még mindig vonakodtak elfogadni I. Károly uralkodói teljhatalmát, s arról álmodtak, hogy a 13–14. század fordulójára körüli évtizedeket jellemző oligarchikus magánhatalmuk helyreállítható. Közéjük tartoztak az egykor a Dunántúl csaknem egészét uralmuk alatt tartó Kőszegiek, akik közül többen is az osztrák hercegek szolgálatába álltak. A család hatalmát még a 13. század közepén megalapozó Kőszegi Henrik egyik unokája, akit a kortársak Herceg Péter néven emlegettek, valamint unokaöccsei – fivére, János fiai: Miklós, Péter és Henrik – megkísérelték átjátszani Szláviániát az osztrák hercegek kezére, ám a próbálkozás sikertelen maradt. A feszültség Magyarország nyugati határa mentén egészen 1341-ig fennmaradt.

Időközben Herceg Péter unokaöccsei reménytelennek ítélték a helyzetet, s 1339 tavaszán visszatértek I. Károly hűségére. Az uralkodó ez alkalomból kibocsátott oklevele részleteiben kifejti azokat a feltételeket, amelyek alapján egyezséget

kötött hűtlen alattvalóival. Az alapkérdéseket az a királyi döntés rendezte, mellyel I. Károly visszafogadta az ország nemesei közé Kőszegi János fiait, akik addig – az osztrák hercegeknek tett hűségesküjük miatt – „mintegy kizárták magukat az országlakosok közül”, s egyúttal teljes büntetlenséget biztosított számukra. Mai foglaimaink szerint tehát visszakapták állampolgárságukat. Az oklevél azt sem hallgatja el: a királyi bocsánat elnyeréséhez vezető utat Miklós, Péter és Henrik azzal rövidítette le, hogy a Varasd megyében fekvő Orbolc nevű várukat átengedték I. Károlynak, akitől cserébe megkapták a Tolna megyei Tamási várat, melyet egyébként 1316-ban éppen apjuktól foglaltak el a király seregei. Aligha lehet kétséges, hogy a cserét I. Károly azért tartotta a maga szempontjából előnyösnek, mert így kezébe került egy határ menti

vár, melyre szüksége lehetett az osztrák hercegek ellenében, Kőszegi János fiait pedig egyúttal el is távolította a határ közeléből, hogy ne támaszthassanak további nehézségeket, ha esetleg újra meggondolnák magukat.

A további részletek némelyike azzal áll összefüggésben, hogy Kőszegi János fiai – vagyis a Tamásiak, ahogy az 1339-ben kapott várukról nevezték őket és utódaikat a család 1444-ben bekövetkezett kihalásáig – immár nem számítottak idegeneknek a Magyar Királyságban. Az ország határain belül szabadon léphettek rokonságra az erre hajlandókkal, a szerényebb vagyonnal rendelkező nemesek pedig bátran kereshették

a Tamásiak szolgálatában boldogulásukat. Az érintetteknek – akár az egyik, akár a másik esetben – nem kellett tehát attól tartaniuk, hogy döntésükre az ellenséggel való cimborálás gyanúja vet majd súlyos következményekkel fenyegető árnyékot.

Az oklevél egyéb rendelkezései ugyanakkor félreérthetetlen kapcsolatban állnak az 1222. évi *Aranybullában* a királyi szervienseknek biztosított jogokkal, melyek azt követően, hogy IV. Béla király (1235–1270) 1267. évi törvényében a királyi szervienseket a nemesekkel egyenrangúknak ismerte el, a magyar nemesség kiváltságaivá váltak.

A Tamásiak jogot kaptak arra, hogy az uralkodó színe elé járuljanak, a királyi udvarban tartózkodhassanak és ott szolgálatot vállaljanak; mindezek a királyi szervienség fogadó korai oklevelek rendszeresen felbukkanó elemei közé tartoznak. Abban az esetben, ha ellenség támadna az országra, „az ország régi szokását követve” kötelesek hadba vonulni, egyébként azonban csak akkor, ha a király zsoldot fizet nekik.

II. András aranypecsétje – az *Aranybullát* is ugyanilyen pecséttel erősítették meg

Ez a rendelkezés mindenben megfelel az 1222. évi *Aranybullában* – és annak 1231. évi megújításában – a királyi szervisek hadakozási kötelezettségét szabályozó részeknek. Birtokaikon nem kötelesek az úton lévő királyi méltóságviselőket vendégül látni, miként a királyi szervisek is mentesültek ezen teher alól. Az ellenük vádaskodóknak nem ad hitelt a király vizsgálat nélkül, ahogy a királyi szerviseket sem lehetett valamely hatalmas kedvéért ítélet nélkül fogságba vetni. Az a rendelkezés, hogy a birtokaikon élők felett csak ők ítélkezhetnek, csupán annyiban tér el az *Aranybulla* párhuzamos rendelkezésétől, hogy abban bizonyos súlyosabbnak ítélt ügyekben a megyés ispánok ítélkezhetnek, ám az 1222 óta eltelt bő száz évben kifejlődött ennek a kiváltságnak egy teljesebb változata, s 1339-ben már ezt alkalmazták, amint az érthető is. A Tamásiaknak nem kellett beérniük az 1339-ben megkapott birtokokkal: az oklevél kilátásba helyezi, hogy hűséges szolgálataikat a király jutalmazni fogja, miközben arra is engedélyt kaptak, hogy az ország határain belül szabadon szerezhessenek birtokot akár vásárlás, akár csere révén. E két rendelkezés azon a szálon kapcsolódik az *Aranybullához*, hogy

a Tamásiakat a király visszafogadta az országlakosok soraiba: az *Aranybulla* ugyanis tiltalmazta az idegenek javára történő birtokadományozást, illetve előírta, hogy az idegenek által vásárolt magyarországi birtokokat vissza kell szerezni.

A legérdekesebb kérdéseket ugyanakkor az a rendelkezés veti fel, mely szerint a Tamásiak lehetőséget kaptak arra, hogy a királytól kapott birtokaikkal szabadon rendelkezzenek akár úgy, hogy még életükben eladományozzák azokat, akár végrendelet útján, ha már a halálra készülődnek. Ennek szintén megtaláljuk a maga pontos megfelelőjét az 1222. évi *Aranybullában*, amely ugyanezt a jogot az örökös nélküli halállal szembenézni kényszerülő királyi szerviseknek biztosította. Az *Aranybulla* azt is megjegyzi, hogy a végrendekezés elmaradása esetén a birtokok a rokonokra szállnak, azok hiányában pedig a királyra. A Tamásiakkal kötött egyezség ezen részét az teszi igazán érdekessé, hogy a rendelkezési jogot „különleges kegy”-ére hivatkozva adta I. Károly a hűségére megtért előkelőknek, pedig ez esetben is emlegethette volna „az ország régi szokás”-át, ahogyan az a hadkötelezettséget érintő rendelkezés esetében történt. Annak magyarázata, hogy I. Károly mégsem ezt a megoldást választotta, nagy biztonsággal kereshető abban, hogy a birtokkal való szabad rendelkezés lehetősége idegen test volt a középkori magyar birtokjog rend-

szérében. II. András minden bizonnyal azért foglalta mégis bele törvényébe, mert megfizethető ár volt a királyi szervisek támogatásáért cserébe: különösképpen jelentős hagyatéokra csak elvétve vonatkozhatott, mivel a királyi szervisek jellemzően szerény vagyonnal rendelkeztek.

Abban a régi vitában ugyanakkor, amely a királyi hatalom és a nemesség között folyt a nemesi birtokok öröklésének kérdésében, a szabad rendelkezés jogának érvényre juttatása valójában egyik félnek sem állt az érdekében. A vitában ugyanis, amint az könnyen kitalálható, az uralkodók a maguk, a nemeské viszont a rokonság öröklési jogának kiszélesítésére törekedtek, a szabad

rendelkezés lehetősége viszont mindkét törekvésnek az útjában állt. Az 1267. évi törvény félreérthetetlenül tanúskodik erről. A nemesség ugyanis nem a szabad rendelkezés jogának megerősítését akarta elérni IV. Bélával szemben, hanem azt sérelmezte, hogy a király az örökös nélkül meghalt nemesek birtokaira ráteszi a kezét, és eladományozza azokat, mielőtt a rokonság érvényesíthetné az örököléssel kapcsolatos jogait. Ha tehát volt az *Aranybullának* olyan rendelkezése, amely esetében bizonyosak lehetünk abban, hogy valóban holt betű

maradt, az éppen a birtokokkal való szabad rendelkezést biztosító passzus. Az azonban kétségtelen, hogy ez sem ment feledésbe. 1340-ben ugyanis I. Károly régi híve, Magyar Pál gimesi várnagy szabad rendelkezési jogot kért a királytól birtokaira vonatkozóan, annak ellenére, hogy ahhoz – mint az oklevél írja – „az ország szokása szerint” egyébként is joga lenne. Az udvarban forgolódo emberként Pál nyilván tisztában volt azzal, hogy I. Károly engedélyének birtokában valósíthatja meg a legbiztosabban szándékát, mivel király „parancsai a törvény erejével bírnak”, ahogy egy másik forrásunk jellemzi I. Károly felfogását saját hatalma jellegéről. A szabad rendelkezés kérdése körüli bizonytalanságoknak végül az vetett véget, hogy I. Lajos király ennek az egyetlen rendelkezésnek az érvénytelenítésével foglalta bele saját törvényébe az 1222. évi *Aranybulla* szövegét.

Az *Aranybulla* a 14. század közepén még fellelhető volt, amint azt az 1351. évi törvény önmagában is bizonyítja. Az I. Károly és a Tamásiak között 1339-ben létrejött egyezség ugyanakkor arról tanúskodik, hogy az *Aranybullának* a királyi szervisekre vonatkozó rendelkezései az 1222 utáni évtizedekben gyakorlatilag maradéktalanul beépültek a magyar nemesség kiváltságaiba. ■

Az *Aranybullát* átíró 1351. évi törvény egyik példánya

Zsoldos Attila

A magyar középkorral foglalkozó történészek „koronázatlan királya”. Kulcsszerepének két meghatározó oka van. Az egyik: tehetsége és szorgalma. A másik: a nagy elődök korai halála. Szűcs Jenő (1928) 1988-ban, Engel Pál (1938) 2001-ben, Kristó Gyula (1939) 2004-ben és Kubinyi András (1929) 2007-ben hagyott itt bennünket.

Zsoldos Attila 1962-ben született Budapesten, és 1981-ben kezdte meg tanulmányait az ELTE levéltár-történelem szakán. Kezdetlől fogva a magyar középkor, azon belül az Árpád- és az Anjou-kor története iránt érdeklődött. Tanárai közül elsősorban Gerics József (1931–2007) hatott rá, aki latin nyelvet, középkori magyar forrásismeretet, egyház- és jogtörténetet, valamint eszme- és társadalomtörténetet egyaránt oktatott diákjainak. Kutatói munkásságának egyik legfontosabb jellemzőjét, a források tiszteletét és elméletek helyett az azokból való kiindulást sikeresen plántálta át tanítványai-ba, így a fiatal Zsoldos Attilába is. „A hozzám hasonló középkorászok kutatómunkája javarészt a források felkutatásából és értelmezéséből áll. Előbbi a vadászat izgalmá miatt kedves – többnyire nem tudható, hogy a következő oklevélben mi található –, utóbbi pedig a rejtvényfejtés örömeit nyújtja” – nyilatkozott a medievisták munkájáról évekkel később a nagyon fiatalon, már 2010-ben az MTA levelező tagjává választott egykori tanítvány.

2010-ig persze hosszú és munkával teli út vezetett. Egyetemi diplomájának 1986-os megszerzése után Zsoldos Attila előbb a Tudományos Minősítő Bizottság ösztöndíjasa volt, majd 1990 és 1994 között *alma mater*-ben tanított középkori magyar történelmet tanársegéd-ként. Közben megvédte kandidátusi disszertációját a 11–14. századi várjobbágyság birtoklási rendszere és társadalmi háttere témakörben. Ez és az ehhez csatlakozó tanulmányai később külön kötetben (*A szent király szabadjai*, 1999) is megjelentek.

1994-től az MTA Történettudományi Intézetében folytatta kutatói tevékenységét, ahol elsősorban Engel Pál egyengette útját. Eredményeiért 1998-ban megkapta a Soros Alapítvány Szűcs Jenő-díját. 2001-ben – Engel örökébe lépve – az intézet középkori osztályának vezető-jévé nevezték ki. Irányításával néhány év alatt a magyar

középkorkutatás magas színvonalú és nemzetközileg is ismert tudományos műhelye jött létre. Közben egyéni pályája is meredeken ívelt felfelé. 2004-ben megvédte doktori disszertációját az Árpád-házi királyok feleségeinek politikai szerepéről, illetve magáról a királynéi intézményről (*Az Árpádok és asszonyaik*, 2005). Ezt követően újabb nagy kutatásba kezdett. Ennek eredményeként 2011-ben megjelentette a *Magyarország világi archontológiája 1000–1301* című kötetét, amely a magyar középkor archontológiai (tisztségviselői hivatali jegyzékével és életpályájával foglalkozó) kézikönyvsorozatának az Árpád-kor időszakát feldolgozó darabja. Ez a 2015-ben akadémiai díjjal jutalmazott munka választ ad arra, hogy az ország irányításában jelentős szerephez jutó tisztségeket mikor és ki viselte. Mint ilyen, igazgatás- és társadalomtörténeti szempontból egyaránt a korszak kutatásának megkerülhetetlen alpműve.

Kutatói és kutatásirányítási munkáján túl Zsoldos Attila a magyar történészek közéletében és különböző szervezeteiben is meghatározó szerepet játszik. 1999-től a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányának tagja, 2007 és 2011 között pedig egyik alelnöke volt. Emellett rovatvezetőként 1999-től 2017-ig szerkesztette a *Történelmi Szemlét*, majd 2003-tól a *Századokat* is, amelynek 2011 és 2016 között a szerkesztőbizottságát is vezette. 2012-től az újonnan indított *The Hungarian Historical Review* szerkesztőbizottsági tagja.

Tudománypolitikai aktivitásának másik fontos terepe a Magyar Tudományos Akadémia, amelynek 2010-ben nemcsak levelező tagjává, hanem 2011-ben és 2014-ben a Filozófiai és Történettudományok Osztálya elnökhelyettesévé, 2017-ben és 2020-ban pedig annak elnökévé választották. Az MTA rendes tagja 2016-ban lett. Osztályelnökként és az MTA Elnökségének tagjaként Zsoldos Attila számos esetben állt ki az MTA függetlensége és kutatóinak szabadsága mellett. 2019-ben egyike volt azoknak, akik tiltakoztak az 1956-os Intézet megszüntetése és az MTA intézeteinek betagozása ellen az újonnan létrehozott Eötvös Loránd Kutatási Hálózatba.

Romsics Ignác

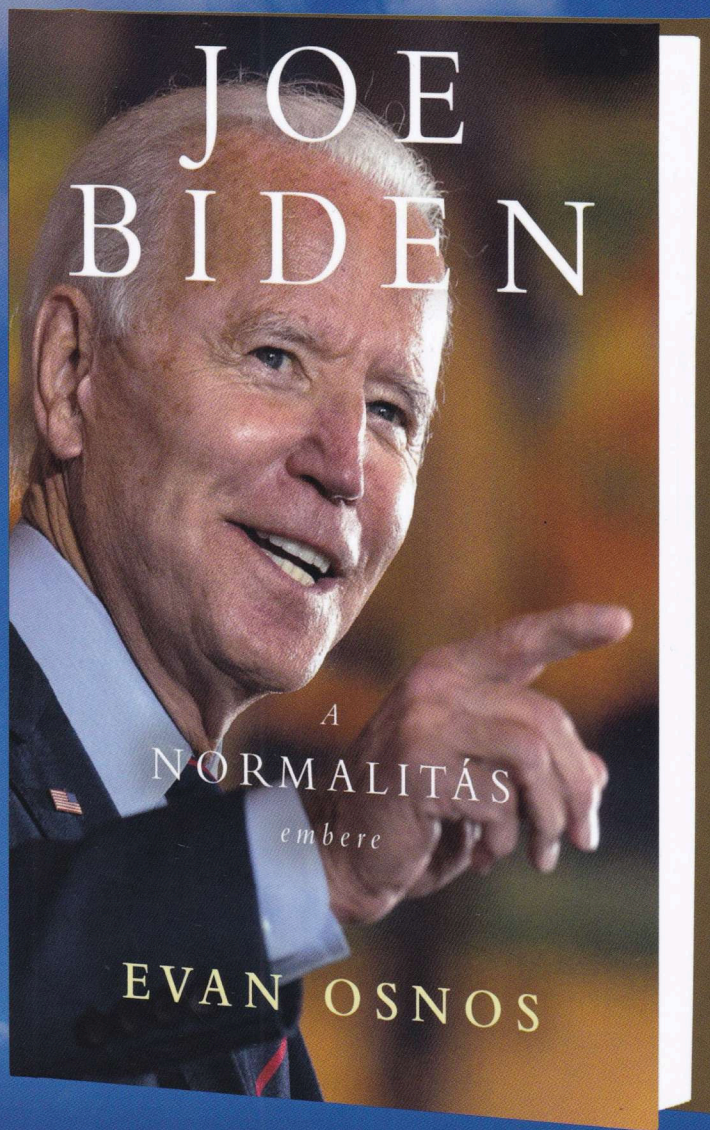
Somlyai Gábor PhD DEUTÉRIUMMEGVONÁS

288 oldal, 4990 Ft

webáruházunkban: **3990 Ft**

Egy minden eddiginél hatékonyabb daganatellenes terápiás módszer - mellékhatások nélkül! A kötet a tudomány legújabb eredményeire építve gyökeresen más szemlélettel közelíti meg a rák kialakulásának folyamatát, hátterét, rakja le a hatékony gyógyítás új módozatának tudományos alapjait. A szerző a '90-es évek elején indította el kutatásait azt vizsgálva, hogy a deutérium milyen szerepet tölt be a biológiai, élettani folyamatok szabályozásában.

Evan Osnos, a *The New Yorker* újságírója hosszú interjúkat készített Joe Bidennel és másokkal, köztük Barack Obamával és a Biden család tagjaival.

A bennfentes, érdekes és hiteles könyv megjeleníti az új elnök hosszú és eseménydús pályafutását. A *Financial Times* szerint a kötet a 2020-as év legjobb politikai tárgyú könyve!